

ВІСНИК

**Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України**

Засновано у 1998 р.

Науковий збірник

Збірник затверджений ВАК України як фаховий із спеціальностей:

- історичні науки – Постанова Президії ВАК України від 06.10.2010 р. № 3-05/6;
- економічні науки – Постанова Президії ВАК України від 06.10.2010 р. № 1-05/6;
- соціологічні науки – Постанова Президії ВАК України від 10.11.2010 р. № 1-05/7.

**2(58)
2011**

Редакційна колегія:

Головко М.Л.	доктор історичних наук, професор, <i>голова редколегії</i>
Котеллянець В.І.	доктор економічних наук, професор, <i>заступник голови редколегії з економічних наук</i>
Гавриленко І.М.	доктор філософських наук, професор, <i>заступник голови редколегії з соціологічних наук</i>
Добровольська Г.О.	доктор історичних наук, доцент, <i>заступник голови редколегії з історичних наук</i>
Головко Я.Д.	кандидат фізико-математичних наук, доцент, <i>відповідальний секретар</i>
Андрусишин Б.І.	доктор історичних наук, професор
Бабкіна О.В.	доктор політологічних наук, професор
Бандур С.І.	доктор економічних наук, професор
Васильченко З.М.	доктор економічних наук, професор
Головко В.І.	кандидат економічних наук, доцент
Карагодіна О.Г.	доктор медичних наук, професор
Куценко В.І.	доктор економічних наук, професор
Лисенко О.Є.	доктор історичних наук, професор
Малік М.Я.	доктор економічних наук, професор
Пилипенко В.Є.	доктор соціологічних наук, професор
Реєнт О.П.	доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Романова Л.В.	доктор економічних наук, професор
Ручка А.О.	доктор філософських наук, професор
Соболева Н.І.	доктор соціологічних наук
Ставнюк В.В.	доктор історичних наук, професор
Судаков В.І.	доктор соціологічних наук, професор
Танчер В.В.	доктор філософських наук, професор
Тарасенко В.І.	доктор соціологічних наук, професор
Чепурко Г.І.	доктор соціологічних наук

ВІСНИК

Академії праці і соціальних відносин
Федерації професій України

Засновано в 1998 році
Національним університетом

Реєстраційне свідоцтво
КВ № 17837-6667/ПР,
видано Міністерством юстиції України
16.03.2011 р.

© Академія праці і соціальних відносин Федерації професійок України

Редактор науковий – Трубенко В.С.
Макетування та верстка – Юніна О.В.
Комп'ютерний набір – Карпенко В.В.

Рекомендовано до друку Вченою радою АПСВ, Протокол № 6
від 9 червня 2011 р.

Передрук та відтворення опублікованих матеріалів будь-яким
способом дозволяється лише за письмовою згодою редакції

Адреса видавництва:
Україна, 03680, МСП, м. Київ-187, Велика Окружна дорога, 3
тел./факс (044) 526-1545; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Друк: Видавництво «Сталь»
Україна, 02660, МСП-660, м. Київ, просп. Визволителів, 1.
Підписано до друку 20.06.2011 р. Формат – 70x108/16. Друк офсетний.
Папір офсетний №1. Ум.-друк. арк. – 14.2 Тираж – 100 прим.

У номері

Соціологія та профспілковий рух <i>Лініч Л.М.</i> Соціально-політичні передумови побудови екологічної стратегії України 4	<i>Сафонов Ю.М.</i> Державне регулювання глобаліза- ційних процесів на ринку праці підприємств України 77
<i>Марушкевич Б.М.</i> Молодіжні громадські організацій в Україні за умов трансформації сус- пільства: напрями функціонування 10	<i>Ярмоленко Ю.О.</i> Застосування маркетингових підходів у підвищенні ефективності роботи підприємств санаторно- курортної системи (на прикладі ЗАТ «Укрпрофоздоровниця») 82
<i>Приймак Ю.О.</i> Методологічне підґрунтя соціоло- гічних поглядів Д. А. Столипінна 15	Політика, історія, культура
Економіка. Проблеми економічного становлення	<i>Бубляс Н.І.</i> Участь Товариства Червоного Хреста України у міжнародних програмах світового червонохресного руху (1991–2010 рр.) 89
<i>Анісімова Л.А., Вахнюк Т.П.</i> Єврооблігації – альтернативний шлях поповнення пасивів кредитно-фінансових установ 21	<i>Двірня К.П.</i> «Перебудова» в освітянських проф- спілках Київщини (1919–1920 рр.) 95
<i>Базарний Д.В.</i> Управління вартістю як необхідна передумова стратегічної стабільності банківської установи 28	<i>Луцай В.І.</i> Економічна політика режиму М. Ракоші в Угорщині у 1949 р. 102
<i>Букало А.М.</i> Аналіз законодавчого забезпечення функціонування посередників у корпоративному секторі України 33	<i>Николаєць К.М.</i> Релігійні рухи в УРСР другої половини 80-х років ХХ ст.: історіографія 107
<i>Головка В.І., Мисака Г.В.</i> Теоретико-методологічні засади складання фінансової звітності за умов інфляції 41	<i>Приймак О.М.</i> Вплив інтенсивної складової ім- перської аграрної політики на повсяк- денні практики південноукраїнського селянства 111
<i>Жук О.І.</i> Сучасні підходи до оцінки ефектив- ності маркетингової діяльності підприємства 51	<i>Сапелькіна З.П.</i> Альтернативний профспілковий рух в Україні 118
<i>Заяць Є.І., Кузнецова Л.В.</i> Напрями зниження собівартості послуг 55	<i>Свистович С.М.</i> Діяльність громадських об'єднань інтелігенції УРСР у 20 – 30-х роках ХХ ст. 125
<i>Карпенко Н.В.</i> Проблемні аспекти інноваційного розвитку вітчизняних підприємств 61	<i>Чигирик П.</i> Студентство Університету Св. Воло- димира: історико-правовий аспект (історіографія проблеми) 133
<i>Коваленко Є.Я.</i> Соціально-економічна сутність і значення концентрації зерно- виробництва сільськогосподарсь- ких підприємств 65	<i>Чуткий А.І.</i> Заснування Київських Вищих комер- ційних курсів 143
<i>Куценко В.І., Чорнодід І.С.</i> Соціальна сфера села – важливий чинник розбудови людиноорієнто- ваної економіки 69	<i>Щербатюк В.М.</i> Селянство та селянсько-повстансь- кий рух України 1917–1921 рр. у працях лідерів більшовицької партії до середини 20-х років 150
	Автори номера 158
	Вимоги до статей 160

Соціологія та профспілковий рух

УДК 316.334.5(477)

Ліпич Л.М.,

канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету

Соціально-політичні передумови побудови екологічної стратегії України

У статті на основі комплексного міждисциплінарного аналізу доводиться, що поняття «екологічна стратегія», «екологія», «екологічна криза» широко використовуються в процесі регулювання соціальних процесів. Звертається увага на залежність екологічної стратегії від історичного типу соціальних структур.

Ключові слова: екологія, екологічна криза, екологічна стратегія, природне середовище, соціальне середовище, соціоекосистема, екологічна політика, еколого-економічна політика, глобалізація, соціальні процеси, соціальні зміни.

Поняття «екологія» полісемантичне. До наукового обігу його ввів німецький біолог-еволюціоніст Ернст Геккель з метою обґрунтування потреби у створенні нового напрямку біологічних досліджень. На його думку, ця наука повинна розглядати взаємозв'язки між організмами і середовищем, в якому вони мешкають. До задач екології Геккель відносив насамперед вивчення законів, які управляють життям тварин і рослин у природному середовищі. Але у XX ст. розуміння «екології», на відміну від 60-х років XIX ст., вийшло далеко за межі природознавчих наук і все більше стає сферою розгляду гуманітарних наук: філософії, історії, політології, юриспруденції, культурології, соціології та ін. Специфічні взаємодії між людиною (суспільством) і довкіллям, впливу його як сукупності природних і суспільних факторів на людину привело до появи нових наук, які виникають на рівні міждисциплінарних зв'язків, зокрема, між науками про природу і про суспільство.

Екологічні проблеми, що постають перед сучасним суспільством все більше потребують поглиблення досліджень, в яких враховувалась би та обставина, що з розвитком науки і техніки унеможлиблюється розподіл «...на природне, техногенне і соціальне середовище. Природа соціалізована, соціальне життя технізоване, технології все більш біологізуються, олюднюються і т. д.» [8, с. 41], що і приводить до широкої участі різних наук у розв'язанні екологічних проблем, тобто до їх екологізації.

Поряд із включенням до предметної сфери наукового знання, поняття *екологія* в сучасному суспільстві стає брендом для позначення безпечних (чистих) продуктів та предметів споживання населенням.

Дослідження проблем взаємодії суспільства і природи відбувалося протягом всієї історії розвитку людства. Спочатку це були філософські концепції, побудовані такими відомими мислителями як Платон, Аристотель, Марк Туллій Цицерон, Вергілій, Томас

Гоббс, Джон Локк, Бенедикт (Барух) Спиноза, Жан-Жак Руссо, Шарль Луї де Монтеск'є, Рене Декарт та ін.

У XIX ст. світ переживав глибокі соціальні зміни, пов'язані з переходом від традиційного до індустріального суспільства. Фундаментальні відкриття в усіх сферах природознавчих наук, що стимулювалося вимогою «...безперервного розширення виробництва та постійного нагромадження багатства... Використовуючи природні ресурси, розширюючи таким чином сферу виробництва» [1, с. 601], спонукали до переосмислення розуміння суспільства і процесів, що в ньому відбуваються, через призму людської діяльності, розкриваючи потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, діяльність людей, їх зв'язки один з одним, тобто до соціологічного бачення суспільства, що і дозволяло не тільки описувати явища, процеси, а й пояснювати і моделювати їх.

Так, один із фундаторів технократичної концепції суспільства, французький мислитель Сен-Сімон у праці «Катехізіс промисловців» дослідив залежність природи від типу господарчої діяльності, заснованої на промисловому виробництві, охарактеризував ставлення промисловців до природи як нищівне, що у подальшому, за прогнозом мислителя, може призвести до знищення водних ресурсів і тим самим поставити існування людства під загрозу.

Пояснювати суспільні процеси за аналогією з явищами природи прагнув один з головних фундаторів позитивізму О. Конт та його послідовники – представники натуралістичного, соціал-дарвіністського та інших шкіл і напрямів західної соціології.

Криза позитивістського розуміння суспільства призвела до неопозитивізму.

Проте, найбільш ґрунтовний і системний соціологічний аналіз проблеми взаємодії суспільства і природи представлено не у позитивізмі та неопозитивізмі, а за їх межами, зокрема, у марксизмі. Марксистами було доведено, що за умов капіталізму природа перетворюється на джерело сировинних ресурсів, і не лише на предмет обробки, на чому будується будь-яке виробництво, а на корисну річ як джерело прибутків, що отримуються шляхом купівлі-продажу після їх вироблення. Вже К. Маркс дійшов висновку, що «...з певної форми матеріального виробництва слідує, по-перше, певна структура суспільства, по-друге, певне ставлення людей до природи» [3, с. 279].

Таким чином, з виникненням соціології як самостійного напрямку наукових досліджень, проблема суспільство–природа пов'язується із соціально-груповою (точніше, класовою) структурою суспільства і стає пріоритетною.

Соціологи звертають увагу на той факт, що однією з характеристик сучасного суспільства є «...перетворення середовища проживання (природного, техногенного, соціального) з поглинателя ризиків, на їх виробника і поширювача» [8, с. 65], що надає змогу розглядати їх як соціальні проблеми. Але, слід наголосити на розумінні того, що так зване **сучасне** суспільство є капіталістичним.

Іншими словами, виникнення екологічних проблем пов'язане з капіталістичним суспільством, а зв'язок будь-якої проблеми із суспільним устроєм надає їй соціального значення. Звідси випливає, що продукування екологічних проблем не лише тісно пов'язане з соціально-класовою структурою суспільства, а й може бути розв'язане лише разом із розв'язанням соціально-структурних проблем.

Сучасні екологи остаточно встановили, що екологічна криза є соціальною за своєю природою, а це означає, що вихід з неї пов'язаний з побудовою такої стратегії, що не може бути практично здійснена без урахування відповідних соціально-культурних, політичних і економічних аспектів соціального буття.

Для того, щоб розуміти сутність екологічної стратегії, слід звернутися до етимології поняття **стратег** та **стратегія**.

Так, у Стародавній Греції стратег (грец. strategos) – це воєначальник, що має широкі військові і політичні повноваження. В сучасному значенні – полководець, керівник великих військових операцій [6, с.1279]. Тому і поняття «стратегія» з самого початку розумілося як «...мистецтво ведення війни і мистецтво керівництва суспільною, політичною боротьбою» [5, с.671]. Варто звернути увагу, що з часом це поняття набуло широкого використання в інших

підсистемах суспільства: політиці, економіці та ін., але це не позбавило його суті, що змістовно визначало управління масштабними соціальними процесами, одним із яких і є екологічний. Тому не випадково, що поняття «екологічна стратегія» відображає насамперед соціально-економічну політику держави (як стратега) щодо вирішення проблем взаємодії суспільства і природи, суттєвою рисою якої і є управління екологічними процесами, задля подолання та запобігання деструктивних процесів в олюдненій природі.

У розвинутих капіталістичних країнах до вивчення екологічних проблем науковці почали звертатися вже у 20–30-х роках ХХ ст. Так, представники чиказької школи соціології Р. Парк, Ю. Берджесс і Р. Маккензі висунули концепцію «міста-організму» і суспільства як «глибоко біологічного феномену». Відповідно до цієї концепції, у суспільстві відбувається перебіг взаємоіснуючих біологічних і соціальних процесів, результатом яких повинна бути «соціальна рівновага».

Сьогодні науковці доводять, що однією з перших розробок екологічної стратегії як стратегії соціально-екологічного розвитку є концепція авторів доповідей Римському клубу Д.Л. Медоуза, А.Печчеї, Е.Пестеля, Я.Тинбергена, Д.Форрестера, Б. Шнайдера та ін.

Вона з'являється в середині 70-х років ХХ ст., що на той час призводить до своєрідного «екологічного буму» в науковій літературі. Саме у цей час до наукового обігу вводиться поняття «екологічна криза», яке означало тенденцію глобального нарощування негативних змін природних умов існуванню живих організмів і виникненню такої якості природного середовища, що унеможливило продовження життя в цілому на Землі. Одним з бестселлерів наукової літератури стала опублікована у 1972 р. вченими Массачусетського технологічного інституту книга «Пределы роста» [4]. У своїй праці автори взяли за основу модель суспільства як відкритої системи, пов'язавши її існування з природними ресурсами і предметами та речами, що отримують завдяки цим ресурсам і на основі цих показників прорахували за допомогою ЕВМ п'ять варіантів розвитку суспільства, але кожен з цих варіантів призводить суспільство до екологічної катастрофи на початку ХХІ ст., що вони пояснювали зростанням народонаселення, вичерпанням природних ресурсів і забрудненням середовища життя людини.

Щоб запобігти катастрофічного сценарію, автори запропонували стабілізувати чисельність світового народонаселення, відмовитися від подальшого розширення суспільної виробничої діяльності та ін.

Зазначимо, що у наведених сценаріях розв'язання екологічних проблем не пов'язувалося з проблемами соціальними, з можливими структурними змінами у соціальних системах, пов'язаними з цими змінами в духовній культурі тощо.

Насправді їх висновки означали лише одне – капіталістична система виявилася не готовою до розв'язання екологічних проблем і тому притаманна даному суспільству соціальна політика може бути виключно репресивною.

Екологічна криза як соціологічна категорія і соціологічні уявлення про екологічну стратегію зумовлюють виникнення великої кількості творів у літературі, живопису, художніх фільмах, предметом яких є відображення перспектив розвитку людства. Причому, слід звернути увагу на те, що здебільшого – це песимістичні сценарії, в яких техніка, створена людьми, починає діяти за власними законами існування, а техногенні катастрофи приводять до знищення людства. Есхатологічні ідеї не нові, але на відміну від апокаліптичного кінця світу, що пророкується в християнстві, висвітлення цієї проблеми надає можливості митцям більш рельєфно відобразити цю проблему як суто соціальну, а не релігійну.

Екологічна криза, яка набуває загрозливих проявів для існування західного суспільства, стає поштовхом для вирішення проблеми на міждержавному і державному рівнях.

На початку 90-х років Генеральною Асамблеєю ООН та різними світовими суспільними організаціями визнано, що ядерна загроза, порівняно з поглибленням екологічної кризи, відсувається на другий план. Тому в стратегії виживання людства все більш пріоритетною стає екологічна проблема.

Соціальні зміни другої половини 80-х – початку 90-х років ХХ ст., що відбуваються під впливом глобалізації неоліберального типу, супроводжуються не тільки структурними перетвореннями в колишніх соціалістичних країнах, а й структурними змінами у сучасних капіталістичних країнах. Ці зміни призвели до глибокої сучасної світової соціальної кризи, яку офіційні особи різних держав намагаються видавати виключно як фінансову.

Але це соціальна криза, яка набуває досі небачених форм, що позначаються і на екології. Занепад і навіть суцільна руйнація великих промислових міст і цілих регіонів (і це не лише колишня НДР, промислові регіони в колишніх республіках СРСР, Донбас, зокрема, в Україні, а й, навіть у США – Детройт, Новий Орлеан та ін.), спонукає до переосмислення напрямів діяльності в екологічній сфері і до більш жорсткого зв'язку екології із соціологією.

Зазначена криза більш рельєфно засвідчила, що глобалізаційні процеси приводять до розподілу країн на постіндустріальні й індустріальні та індустріальну переферію. І у кожній з них, навіть в тих, де промисловість практично не розвинута, екологія знаходиться в стані кризи і тому вимагає побудови відповідної екологічної стратегії.

Спеціалістам відомо, що економічна і соціальна політика завжди спрямовані у першу чергу на вирішення структурних проблем. Соціальна політика знаходиться у функціональній залежності від економічної політики, одночасно складовою цієї політики і є вирішення не просто екологічних, а й екосоціальних проблем. Відомо, що соціально-екологічні умови формуються соціально-політичною і соціально-економічною ситуацією у країні в цілому.

Оскільки у межах нашої статті розглядається українське суспільство, то слід визначитися із сутністю і з напрямом його трансформації, що відбувається під впливом глобалізації неоліберального типу.

Серед вітчизняних вчених відсутня єдина точка зору щодо сутності сучасного українського суспільства і напряму його трансформації. На думку А. Гальчинського, Україна поступово просувається до так званого соціалізованого капіталізму (Японія, Швеція). Український соціолог Є.І.Суїменко під сутністю українського суспільства розуміє феодалізований капіталізм, що «...поєднав у собі модернізовані відносини позаекономічного примусу, неринкові зв'язки, як ознаки-атрибути феодальної системи з економічною, міжіндивідуальною і міжкорпоративною конкуренцією і вільним ринком як ознаками класичного, ліберального капіталізму» [7, с.345].

Зрозуміло, що визначення екологічної стратегії повинно передбачати соціально зумовлене використання природних ресурсів як об'єктів промислового, агропромислового та комунального комплексів.

У чому ж полягає соціальна зумовленість використання природних ресурсів у сучасній Україні? Відповідь на це питання залежить від розуміння соціальної природи тих трансформацій, що відбуваються в соціально-груповій структурі українського та й усіх постсоціалістичних країнах. Проте, як може здатися, секрету тут немає, бо навіть у конституціях передбачено перехід економік на ринкові, точніше, товарно-грошові відносини, що створює правову основу для такого переходу.

Але секрет існує і він полягає саме у соціальних процесах, пов'язаних зі становленням ринкової економіки, у становленні такої соціально-групової (класової) структури суспільства, на яку суспільство згоди не давало, що й породжує перманентну нестабільність, міжгрупове відчуження тощо, що й ставить проблему вже не правової, а соціальної легітимності усього того, що відбувається.

Може постати питання про те, яким чином усе це пов'язане з екологічними проблемами? Безпосереднім чином. Поглиблення соціальної диференціації, за умов чіткої кореляції стану екології із соціально-груповою структурою суспільства – шлях до поглиблення екологічної кризи. Легітимація економічної конкуренції, як головної умови ринкової економіки, є засобом поглиблення соціальної диференціації, а, відповідно й поглиблення екологічної кризи.

Сама можливість експлуатації (під експлуатацією тут треба розуміти не технічно-промисловий, а соціально-економічний процес) навколишнього середовища на користь так званих соціальних верхів, престижних груп українського суспільства зумовлює поглиб-

лення соціально-класової диференціації. А це не може не призвести до поглиблення екологічної кризи.

Нам постійно намагаються довести, що екологічні проблеми нам дісталися від радянського минулого. Але СРСР не існує вже кілька десятиліть, а екологічні проблеми набувають небачених раніше масштабів. Звідси випливає, що причини не у тому спадку, що нам дістався, а у нинішніх соціальних, а разом з ними і в економічних процесах.

Процес закриття військових об'єктів, промислових підприємств тощо без врахування інженерно-технологічних і перш за все – екологічних норм, привів не тільки до позбавлення людей роботи, а до створення в Україні так званих депресивних регіонів, що і сприяло перетворенню цих підприємств на екологічно небезпечні. Науково необґрунтована, хаотична господарська діяльність, інтенсивна експлуатація ресурсів, соціотехнічних структур, які не забезпечуються коштами на їх відтворення і розвиток, призводить до визнання того, що інфраструктури життєзабезпечення населених пунктів України зношені на 70–80%[2]. Отже, все це створює в Україні таку ситуацію, коли 85,8% українців не відчують себе захищеними від виникнення техногенних катастроф [2] (дані отримані Центром Разумкова під час дослідження, проведеного весною 2009р.).

Тому не дивно, що у структурі актуальних економічних та соціально-політичних проблем екологічна проблема за рівнем стурбованості нею почала посідати одне із перших місць у громадській думці українського суспільства.

Щоправда, в Україні для подолання екологічної проблеми створено Міністерство охорони навколишнього середовища і ядерної безпеки, прийнято Закон «Про охорону природного середовища», засновано Національний екологічний центр, розроблено заходи щодо розгортання екологічних досліджень, екологічної освіти тощо. Але це вказує лише на одне: екологічна криза набула загрозливих масштабів. У соціологічному смислі слова ці масштаби визначаються поняттям *інституалізація*, хоча офіційно створення зазначених установ і організацій декларується як регулювання відносин суспільства з навколишнім середовищем, що нібито відбувається за двома концептуальними підходами: екологічна безпека і сталий розвиток. Насправді це вказує на «розвиток» кризи: її розгортання, яке реальної екологічної безпеки не забезпечує, лише створює хибне відчуття безпеки.

За зовнішніми ознаками екологічна стратегія сучасного українського суспільства нібито передбачає комплексний підхід до проблеми виходу з екологічної кризи, який повинен включати не тільки екологічний, а й соціально-економічні фактори суспільного розвитку. Проте сам характер соціальних трансформацій це заперечує.

Наразі діяльність та взаємодія соціальних інститутів, які регулюють відносини суспільства з довкіллям, є не лише недостатніми для подолання екологічної ситуації, а й поглиблюють її. Відсутність комплексного науково обґрунтованого знання про особливості діяльності окремих соціальних суб'єктів впливу на стан довкілля у системі відносин суспільства з природою, механізми взаємодії цих соціальних суб'єктів впливу на стан довкілля, особливості формування ставлення населення до екологічних проблем, зв'язок цього ставлення і стурбованості населення станом довкілля з екологічно орієнтованою діяльністю залишається науковою проблемою, що потребує свого негайного розв'язання.

Стратегія як комплекс рішень і діяльності передбачає управління різноманітними соціальними і природними ресурсами в інтересах розвитку суспільства не тільки в теперішній час, а і майбутньому.

Будь-яка стратегія незалежно від структурного рівня її реалізації (окрема організація, установа, держава чи суспільство), характеризується продуманим співвідношенням у пространстві і часі сил і засобів, які має суб'єкт політики, що дозволяє досить вільно маневрувати ними, визначенням ключових етапів у досягненні основних цілей; усвідомленням специфіки кожного етапу, його переваг і недоліків.

У такому випадку як можна характеризувати стратегію, що офіційно спирається на зазначені принципи, а насправді призводить до зворотного результату: поглиблення екологічної кризи та поступовій девальвації екологічних цінностей.

У цьому контексті усі розмови про недоліки механізмів нормативно-правового й економічного регулювання суспільного ставлення до природи, низький рівень екологічної свідомості та екологічної культури населення, недостатність поінформованості громадян про стан довкілля, їх необізнаність з власними екологічними правами, а також загальну стурбованість населення станом навколишнього середовища є лише ідеологічним прикриттям реального соціального смислу тих процесів, що відбуваються в екології.

А саме – подібні «думки» домінують у більшості «наукових» публікацій.

З викладеного доходимо висновку, що побудова екологічної стратегії на наукових засадах за умов поглиблення екологічної кризи повинна передбачати вихід з неї, а не її подальше поглиблення.

За інших умов не лише людство, а й уся жива природа втрачають перспективу свого фізичного існування.

Література

1. Гіденс Е. Соціологія / Е.Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
2. Киев техногенный или Рукотворные угрозы столицы. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?hl=ru&source=hp&q=2.%09%D0%>
3. Маркс К. Теории о производительном и непроизводительном труде //К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч. Т. 26, ч.1. – 476 с.
4. Медоуз Д.Х. Пределы роста/Д.Х.Медоуз Д.Л.Медоуз, Й.Рэндерс, В.В.Бэрэнс/ – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 205с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка /С.И.Ожегов/ Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Русский язык, 1987. – 797 с.
6. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 1600 с.
7. Суименко Е.И. Капитализм в нашем доме. Взгляд сквозь призму теории социальной эмпирии /Е.И. Суименко. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2007.– 512 с.
8. Яницкий О.Н. Социология риска /О.Н. Яницкий. – М.: Изд-во LVS, 2003. – 192 с.

Липич Л.М. Социально-политические предпосылки экологической стратегии Украины. В статье на основе комплексного междисциплинарного анализа доказывається, что понятия «экологическая стратегия», «экология», «экологический кризис» широко используются в регулировании социальных процессов. Обращается внимание на зависимость экологической стратегии от исторического типа социальных структур.

Ключевые слова: экология, экологический кризис, экологическая стратегия, природная среда, социальная среда, социо-экосистема, экологическая политика, эколого-экономическая политика, глобализация, социальные процессы, социальные изменения.

Lipich L.M. Socio-political preconditions of ecological strategy forming of Ukraine. On the basis of the complex interdisciplinary analysis the concepts «ecological strategy», «ecology », «ecological crisis» are proved to be widely used in the regulation of social processes. The author pays the basic attention to the dependence of ecological strategy on historical type of social structures.

Key words: ecology, ecological crisis, ecological strategy, environment, the social environment, socio-ecosystem, the ecological policy, ecologic and economic policy, globalization, social processes, social changes.

УДК 316.354:061.2-053.6](477)

Марушкевич Б.М.,

магістр соціології

Молодіжні громадські організації в Україні за умов трансформації суспільства: напрями функціонування

У статті виокремлюються найсуттєвіші напрями функціонування молодіжних громадських організацій в Україні за умов трансформації суспільства. Акцентується увага на важливості всебічної державної підтримки їх функціонування.

Ключові слова: молодіжні громадські організації, напрями функціонування, зміст функціонування, державна підтримка.

Сучасна молодь за умов трансформації суспільства прагне відчувати зацікавлення існуючих у країні молодіжних організацій наявними в державі проблемами, бажає з їх допомогою мати повноцінну інформацію про події політичного життя, знати про міру підтримки різними верствами населення тих чи інших суспільних явищ, орієнтуватись у потребах та інтересах громадян. Це прагнення викликане потребами молодіжних організацій координувати свої дії, розробляти нові моделі співробітництва, налагоджувати зв'язки з популярними в державі засобами масової інформації, випускати інформаційні бюлетені, друкувати повідомлення у пресі, надавати комплекси соціальних послуг незахищеним та малозахищеним молодим людям тощо. Для молодих українців, які хочуть проявити свої організаторські, управлінські, професійні здібності та можливості творчого підходу до вирішення різнорідних суспільних проблем чи задовольнити наявні амбіції, важливою є співпраця з молодіжними організаціями і усвідомлення їх відмінностей, які наявні в історії розвитку, рівні демократичності, сферах діяльності та впливу, ставленні до соціально-економічних проблем, ступенях структуризації, якості впливу на існуючі соціальні відносини тощо. Наразі можемо констатувати факт невизначеності значної кількості молодих людей у виборі молодіжної організації, співпраця з якою може виправдати індивідуальні надії чи сподівання, тому маємо залучити їх до ознайомлення з інформацією, закладеною у друковані праці дослідників проблем молоді.

Юнаки і дівчата, перше ніж визначитись, до якої молодіжної організації примкнути, мають знати, що сучасні вчені, на основі досліджень результативності функціонування у нашій та інших країнах, поділяють названі організації на певні типи з урахуванням рівня деполітизації чи навпаки, високої політизації або відсутності в діяльності політичної основи взагалі, а також за ідейною переконаністю, незалежністю від діючих політичних сил чи приналежністю до молодіжних партій, фракцій, рухів та ін. Деполітизовані молодіжні організації мають у своєму складі людей з різними політичними позиціями, різними ідейними переконаннями, в основі об'єднання яких є матеріальні й організаційно-кадрові зацікавлення. Високо політизовані молодіжні організації – це здебільшого ті, що підтримують ідеї правлячої політичної сили. За ідейною переконаністю об'єднуються юнаки і дівчата, які мають подібні уявлення про устрій держави. Частина молоді об'єднується на основі незалежності від політичних сил за наявності програм, статутів, мети й завдань та матеріальної бази у молодіжні партії, фракції, рухи. Найпоширенішим типом молодіжної організації є організація без орієнтації на будь-яку політичну основу, яка займається вирішенням соціально-економічних, культурно-художніх та побутових проблем молоді [1].

Загалом, вивчаючи зазначену проблему, вбачаємо необхідність у виокремленні найсуттєвіших напрямів функціонування саме *молодіжних громадських організацій* (далі –

МГО), оскільки це потребує окремого аналізу з урахуванням їх типів, визначених на основі узагальненого розгляду змістової складової діяльності.

Метою цієї статті є виокремлення найсуттєвіших напрямів функціонування молодіжних громадських організацій в Україні за умов трансформації суспільства, акцентуація уваги на важливості їх всебічної підтримки державою.

Існують певні критерії для визначення типів молодіжних громадських організацій, до яких відносять місце кожної з них у суспільстві, специфіку її виникнення, організаційні принципи й структуру, основні функції, особливості соціальної бази та впливу на суспільні процеси.

Відомий український учений М.Ф.Головатий щодо їх типологізації висловився так: «В настоящее время используются разнообразные критерии, на основе которых ученые осуществляют типологизацию молодежных общественных организаций» [2, с. 154). Він вказав на фактори, з урахуванням яких вона може здійснюватися: а саме – за ідеологічними ознаками, на основі релігійної, етнічної, расової приналежності, регіональних та регіонально-культурних особливостей, професійних особливостей, стану здоров'я, віку і статі. Орієнтуючись на представлену М. Ф. Головатим типологізацію МГО [2, с. 157–158]) ми згрупували їх за змістом функціонування таким чином:

- МГО суспільно-політичного спрямування (Всеукраїнська громадська організація «Молодий народний рух», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Комітет молодих виборців України», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Ліга депутатських помічників», громадська організація «Українська соціал-демократична молодь», Всеукраїнська громадська організація «Християнсько-демократична молодь України» та ін.);
- професійні МГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Асоціація молодих підприємців України», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Український національний союз молодих юристів», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Спілка молодих державних службовців України», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Асоціація молодих медиків України», Національна молодіжна педагогічна рада, Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Спілка молодих спеціалістів» та ін.);
- соціально-орієнтовані МГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодь проти злочинності і наркоманії», Всеукраїнська молодіжна громадська організація інвалідів з вадами зору «Генерація успішної дії», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодь проти корупції», Всеукраїнська громадська організація «Молодь за справедливість», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Спілка сприяння молодіжному житловому кредитуванню», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Асоціація молодих донорів України», Спілка молодіжних організацій України (СМОУ), Спілка української молоді (СУМ), Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодіжна біржа праці» та ін.);
- студентські МГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Всеукраїнська рада студентів», Всеукраїнська молодіжна громадська організація студентів-інвалідів «Гаудеамус», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Українська асоціація студентського самоврядування», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Студентське братство», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Всеукраїнське студентське творче об'єднання» та ін.);
- інформаційно-забезпечуючі МГО (Міжнародне громадське об'єднання «Молодіжний інформаційний центр», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Українська молодіжна інформаційна агенція» та ін.);
- МГО за релігійною ознакою (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Республіканська християнська молодь», «Християнсько-демократична молодь України», Студентська громада УАПЦ (м. Чернівці), загальноцерковний православної релігійної громади Одеської області та ін.);

- релігійні МГО (Всеукраїнське православне молодіжне братство імені Петра Могили, Комітет української католицької молоді, Молодіжна рада церков евангельських християн-баптистів та ін.);
- МГО за етнічною приналежністю (Всеукраїнське об'єднання «Німецька молодь в Україні» та ін.);
- спортивні МГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодіжний футбольний союз», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Міжнародний спортивний рух» та ін.);
- мистецькі МГО (Всеукраїнська молодіжна організація «Україна Фестиваль», Всеукраїнська асоціація молодих дослідників фольклору, Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Федерація сучасної хореографії та вокалу України «Прем'єр Ліга» та ін.);
- дитячо-юнацькі МГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Діти і молодь», Асоціація молодіжних пошукових об'єднань «Обеліск», Українська скаутська організація «Пласт», українське дитячо-юнацьке об'єднання «Січ», Союз піонерських організацій України (СПОУ), Союз піонерських організацій м. Києва (СПОК) та ін.);
- культурно-освітні та культурно-просвітницькі МГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Республіканський культурно-освітній центр», Всеукраїнська молодіжна культурно-просвітницька організація «Вибір» та ін.);
- МГО військово-патріотичного спрямування (Молодіжна морська ліга України, Українська асоціація молодіжних житлових комплексів воїнів-інтернаціоналістів та ін.);
- профспілкові МГО (Асоціація профспілкових організацій студентів України та ін.);
- благодійні МГО (південноукраїнське благодійне товариство «Молодь за милосердя», молодіжне благодійне товариство «Гуманіст», Благодійний фонд підтримки робітничої та сільської молоді України, Український молодіжний благодійний фонд допомоги постраждалим від катастрофи на Чорнобильській АЕС, Південноукраїнське благодійне товариство «Молодь за милосердя» та ін.).

Функціонування молодіжних громадських організацій сприяє розвитку активності української молоді, яка бере участь у багатьох процесах, подіях, акціях тощо, В.Г. Чугаєвський наголошує, що «...можливості більш широкого використання організаційного потенціалу молодіжних організацій виявляється завдяки таким формам роботи як сприяння створенню різних координаційних структур з метою узгодження їх діяльності, концентрації зусиль на необхідних напрямках роботи: методична підтримка молодіжних організацій, сприяння навчанню лідерів та активістів молодіжного руху»[3, с.33].

Виокремлення найсуттєвіших напрямів функціонування молодіжних громадських організацій в Україні маємо здійснювати зважаючи на напрями державної молодіжної політики в ній і виходячи при цьому із згрупованих за змістом діяльності і названих нами типів МГО, оскільки це є важливим у спрямуванні їх діяльності відповідно до потреб сьогодення. У Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» вказується: «Головними напрямками державної молодіжної політики в Україні є: розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки; забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства; створення умов для оволодіння духовними і культурними цінностями українського народу та для безпосередньої участі молодих людей у їх відродженні й розвитку, в охороні та відтворенні навколишнього природного середовища; формування у молоді почуття національної гордості, патріотизму, готовності захищати суверенітет України; охорона здоров'я молоді формування у неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку, вжиття інших заходів, які б забезпечували здоровий генофонд народу України» [4]. Основні акценти в документі зроблені на напрямках стосовно сприяння зростанню інтелектуального потенціалу молоді та його захисту, її освітнього

рівня, підготовки до професійної діяльності та перепідготовки, соціально-правової підтримки, формування патріотизму, охорони здоров'я, забезпечення фізичного розвитку.

Молодіжні громадські організації, забезпечуючи названі напрями функціонування «... виступають у взаєминах з владою як організована сила, яка представляє узагальнені інтереси у вигляді заяв, листів, звернень, виявів протесту або пропозицій до законопроекту»[1, с.67], зазначають сучасні вчені. Крім цього, виокремлюємо, як суттєві, такі напрями їх діяльності: інформаційно-просвітницький, культурно-виховний (духовно-моральне виховання, патріотичне виховання, релігійне виховання та ін.), організаційно-дозвіллевий, суспільно-політичний, соціально-правовий, екологічний, благодійницький.

Інформаційно-просвітницький напрям функціонування молодіжних громадських організацій полягає не тільки у публічних виступах перед громадянами, поясненні зацікавленим особам суті політичних подій та різних суспільних явищ, а й у оприлюдненні суттєвої інформації через газети і журнали, які вони видають. Друковані видання таких організацій найчастіше бувають всеукраїнського та регіонального рівнів. Серед видань всеукраїнського значення найбільш поширеними є такі: «Молодіжний об'єктив» (Український національний комітет молодіжних організацій), «Українське студентство» (Українська студентська спілка), «Молодь» (Соціалістичний конгрес молоді), «Нова політика» (Асоціація молодих українських політологів і політиків), «Вірую» (Українська молодь — Христові), «Цвіт України», «Пласт», «Пластовий шлях» (Пласт — Українська скаутська організація), «Поступ» (Перша студентська українська профспілка), «Нова генерація» (Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова генерація»). Видання регіонального значення поширювані меншою кількістю: «Світ молоді» (Івано-Франківська область), «Молодежь Донбасса» (Донецька область), «Нова Україна» (Харківська область), «Ровесник» (Тернопільська область) та ін.

Культурно-виховний напрям функціонування МГО забезпечує формування моральних якостей молодих людей для співжиття в соціумі, ріст духовного і матеріального рівнів, накопичення інформації про правове поле своєї життєдіяльності, розвиток відповідальності за вчинки, вироблення ставлення до релігії та вірувань представників різних етносів, розвиток потреби зберігати звичаї і традиції свого народу, його духовні цінності тощо. Важливою складовою цієї роботи є духовно-моральне, військово-патріотичне, екологічне, трудове, фізичне, релігійне виховання молодих громадян своєї держави, яке має сприяти їх майбутній активній громадській позиції, готовності захищати Україну, берегти її культурно-історичну спадщину та природні багатства.

Організаційно-дозвіллевий напрям функціонування МГО спрямований на підтримку молодіжних починань з літнього відпочинку дітей та молоді з малозабезпечених родин, дитячих будинків, шкіл-інтернатів у дитячих, молодіжних, спортивних та інших таборах і відпочинку у їх вільний час, а також забезпечення їм належного спілкування з ровесниками та потрібними фахівцями.

Суспільно-політичний напрям функціонування МГО характеризується здебільшого організацією масових заходів, взаємною підтримкою між представниками окремих організацій, забезпеченням громадського контролю за дією державних органів тощо.

Соціально-правовий напрям функціонування МГО вирізняється формуванням громадської думки щодо задоволення потреб молоді у працевлаштуванні та належній оплаті праці, а також втіленням цієї позиції у життя шляхом захисту її прав у сфері зайнятості, розв'язанням існуючих соціальних, професійних, освітніх та інших проблем молоді, забезпеченням потребуючих необхідним захистом.

Екологічний напрям функціонування МГО полягає у допомозі населенню України долати наслідки Чорнобильської катастрофи, підвищенні усвідомлення громадянами залежності стану їх здоров'я від чистоти оточуючого природного середовища, наданні йому знань з проблем екології та збереження природи та ін.

Соціально-підтримуючий напрям функціонування МГО включає допомогу вразливим групам населення (інваліди, сироти, незаможні), вирішення соціальних проблем молоді, особливо тих, що потребують затрат знань та енергії: житлових, матеріального та пенсійного забезпечення при втраті працездатності, забезпечення роботою.

Благодійницький напрям функціонування МГО спрямований на підтримку різноманітних молодіжних програм і проектів, що здійснюються на благодійних засадах, наданні допомоги у вирішенні соціальних, соціально-педагогічних та психолого-педагогічних проблем як молодіжним колективам, групам, так і тим юнакам і дівчатам, які потерпають від різних функціональних обмежень.

Напрями профспілкової та суспільно корисної діяльності функціонування МГО, а також пошуку та підтримки молодих талантів і обдарованої молоді теж реалізуються певними МГО як такі, що сприяють вирішенню різноманітних важливих проблем, які молоді люди не завжди спроможні долати без допомоги.

Таким чином, виходячи з окреслених нами за змістом їх діяльності типів молодіжних громадських організацій, доходимо *висновку*, що інформаційно-просвітницький, культурно-виховний, організаційно-дозвілєвий, суспільно-політичний, соціально-правовий, екологічний, благодійницький та інші, менш поширені в Україні напрями функціонування МГО, виокремлені нами у процесі аналізу заявленої теми публікації, є важливими для підтримки бажань, задоволення інтересів, вирішення різних проблем сучасної української молоді. Водночас акцентуємо увагу на тому, що функціонування молодіжних громадських організацій в Україні позначене незначним впливом на політичні процеси, бажаною взаємодією з державними структурами, необхідністю у підтримці політиків влади тощо. Не можна не погодитись з автором ґрунтовної монографії «Історія формування державної молодіжної політики в Україні» Є.І. Бородіним у тому, що «... у будь-якій країні є потреба підтримати молоде покоління на життєвому старті. А зробити це без відповідного механізму неможливо. Тож попереду стоїть завдання розробляти та приймати нові закони, створювати необхідні установи, ухвалювати та виконувати програми й забезпечувати для цього гідне фінансування. І основною метою всього переліченого є забезпечення необхідних умов для соціального становлення й розвитку молоді»[1, с.406].

Література

1. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М.Ф.Шевченко (кер. авт. кол.), В.А.Головченко, Ю.М. Галустян та ін. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 173 с.
2. Головатий Н.Ф. Соціологія молоді. Курс лекцій / Н.Ф.Головатий.– Київ: МАУП, 1999. – 224с.
3. Чугаєвський В.Г. Молодіжна політика й соціальна робота: навч. посіб. / В.Г.Чугаєвський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 127 с.
4. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» // Адреса в інтернеті – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2859-12&p=129578622804502>
5. Бородін Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 – 2004 р.): моногр. / Є.І.Бородін. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.

Марушкевич Б. Н. Молодежные общественные организации в Украине в условиях трансформации общества: направления функционирования. В статье выделяются наиболее существенные направления функционирования молодежных общественных организаций в Украине в условиях трансформации общества. Акцентируется внимание на важности всесторонней поддержки их функционирования.

Ключевые слова: молодежные общественные организации, направления функционирования, смысл функционирования, государственная поддержка.

Marushkevych B. N. The youth public organizations in Ukraine within the society transformation: directions of functioning. The most significant directions for the functioning of youth public organizations in Ukraine within the society transformation are highlighted in the article. The importance of comprehensive support of their functioning is emphasized.

Key words: youth public organizations, directions of functioning, operation contents, government support.

УДК 316.2Столипін

Приймак Ю.О.,

канд. соціол. наук, викладач кафедри соціології
Запорізького національного університету

Методологічне підґрунтя соціологічних поглядів Д. А. Столипін

Стаття присвячена аналізу методологічного підґрунтя поглядів соціолога-аматора другої половини XIX ст. Дмитра Аркадійовича Столипін. Вона містить огляд біографічних даних та головних положень концепції останнього. Особлива увага приділяється темі спільності природничих та суспільних законів розвитку, якій Д.А. Столипін приділяв велику увагу в своїх дослідженнях.

Ключові слова: соціологія, закон природного розвитку, соціальний закон, соціальна динаміка, суспільство, дослідження, позитивізм.

Пошук закономірностей та особливостей генези, а також виокремлення етапів еволюції соціології є одним з головних завдань історії цієї науки. Однак не менш важливе місце займає завдання поповнення переліку осіб, які в той чи інший час займалися розвитком або популяризацією соціологічних знань. В означеному напрямі увагу науковців привертає друга половина XIX ст. – період, протягом якого відбувалося зародження та становлення науки про суспільство.

Значний внесок у систему соціологічних знань в Україні у цей період зробили такі науковці як М. Драгоманов, М. Ковалевський, М. Туган-Барановський, В. Липинський, М. Грушевський [5, с. 81]. Але, на наше переконання, крім названих, над цією проблемою працювало ще багато дослідників, імена яких залишаються ще й досі невідомими для науки. Однією з таких постатей можна вважати південноукраїнського поміщика та громадського діяча Дмитра Аркадійовича Столипін, соціологічні погляди та практики якого були достатньо відомими у 70–90-х роках XIX ст.

Мета нашої публікації полягає в аналізі методологічного підґрунтя соціологічних поглядів Д.А. Столипін.

Науковий доробок з досліджуваної теми можна поділити на дві складові. Про Д.А. Столипін згадували, з одного боку, сучасники а з іншого, – науковці. Одним з перших у цьому контексті інформацію про Дмитра Аркадійовича надав В. Даль. У його словнику знаходимо такі рядки: «Економіст, письменник, прихильник позитивної філософії Огюста Конта, засновник премії Російського Імператорського наукового товариства для досліджень з теми «Про існування природних законів у людському суспільстві» [2, с. 272]. Інший сучасник, народник П.М. Качаровський, згадував про Столипін у контексті критики нового курсу аграрної політики царизму, вказуючи на те, що «...хуторманія є спадковою хворобою в родині Столипін» [6, с. 138]. Він, таким чином, намагався провести паралель між локальними соціальними експериментами на селі та аграрною реформою двох Столипін. Крім того, інформацію про зацікавленість Д.А. Столипін селянським питанням знаходимо також у дослідженнях таких істориків кінця XIX ст. як П.М. Зирянов [3, с. 8], І.А. Голосенко [6, с. 12]. та А.І. Карагодін [4, с. 176]. Відтак, ім'я Дмитра Аркадійовича Столипін згадується лише поряд із іменем його двоюрідного племінника – міністра внутрішніх справ Петра Аркадійовича Столипін. Наразі у ролі сторінки з аграрної історії, певне розкриття отримала лише його експериментальна практика із впровадження покращеної ділянкової

системи селянського господарювання. Але вона є лише часткою практичної спадщини досліджуваної персоналії. У межах розкриття маловідомого моменту з історії вітчизняної соціології детальної уваги потребують теоретичні погляди Дмитра Аркадійовича, аналізу яких й присвячена наша публікація.

Дмитро Аркадійович Столипін належав до старовинного, відомого з кінця XVI ст., російського дворянського роду. Народився він у 1818 р. Дитинство його пройшло в родинному маєтку діда – графа Н.С. Мордвінова (с. Мордвинівці Бердянського повіту Таврійської губернії; нині – с. Мордвинівка Мелітопольського району Запорізької області). Початкову освіту одержав від домашніх вчителів, що було характерним явищем у дворянських родинах XIX ст. Пізніше перейшов під протекцію свого дядька Афанасія Олексійовича Столипіна, який був заможним саратовським поміщиком і відомий в історії як один з героїв Бородинської битви [1, с. 7].

Після закінчення у 1839 р. Школи гвардійських підпрапорщиків 21-річний Д.А. Столипін був зарахований до кінногвардійського корпусу. Але юнак вважав, що військова служба потрібна лише при виникненні зовнішньої загрози, тобто коли батьківщина вимагає збройного захисту, а у мирний час вона не має сенсу. Через чотири роки служби це переконання стало головною причиною його тимчасової відставки, після якої Д.А. Столипін оселився в одному з родинних маєтків на території Пензенської губернії. Але з початком Кримської війни він повернувся до діючої армії й опинився в епіцентрі військових дій – брав активну участь у обороні Севастополя, під час якої виніс з поля битви тіло загиблого генерала Веймара. Втім, після підписання мирної угоди остаточно вийшов у відставку й виїхав за межі Російської імперії.

За кордоном, головним чином у Парижі та Женеві, Дмитро Аркадійович займався самоосвітою. Ознайомився з науковими розробками А. Сміта, Д. Міля, Е. Літгре, І. Тена, Г. Спенсера, але найбільшу увагу він приділив вченню засновника позитивної філософії, батька сучасної соціології Огюста Конта, приватні лекції якого Д.А. Столипін відвідував протягом кількох років. Погляди засновника науки про суспільство справили велике враження на світогляд відставного офіцера й до кінця свого життя він вважатиме себе послідовним учнем останнього. Крім того, саме за межами батьківщини Д.А. Столипін знову повернувся до ідеї реформування селянського побуту, бо знайшов у працях О. Конта теоретичне обґрунтування необхідності покращення селянського побуту та господарювання.

У 60-х роках Д.А. Столипін повернувся на батьківщину, де спочатку оселився в своєму маєтку й деякий час працював незмінним членом Вільного повітового з селянських питань присутствія в Бердянському повіті. Ця посада надала йому можливість більш детально вивчити сутність аграрного устрою й навіть запропонувати деякі покращення в селянські господарства. Але через певний час він переїздить до Москви.

У столиці Столипін приєднався до руху провідної інтелігенції. Як член Московського психологічного товариства, він заснував премію у 2000 крб. за твір, присвячений тезі О. Конта про співпадіння первинних законів неорганічної природи з головними законами органічного життя. Позитивної оцінки також заслуговує діяльність Дмитра Аркадійовича у складі Московського Імператорського товариства сільського господарства. Членом останнього він став ще у 1867 р., а вже у 1872 й до 1884 р. Столипін очолював Комісію з питань хуторського розселення та сучасного стану сільського господарства. Саме над розв'язанням цих питань працював дослідник останніх 20 років свого життя. Протягом цього періоду він написав й випустив у світ понад два десятки статей, доповідей, брошур, що були присвячені проблемам покращення системи селянського господарювання. Обґрунтування доцільності останнього в усіх творах неодмінно базувалося на складових соціологічної спадщини Огюста Конта [7, с. 110].

Помер Дмитро Аркадійович Столипін 30 жовтня 1893 р. й був похований на Ново-дівочому кладовищі у Москві.

Перейдемо до висвітлення загальнотеоретичних поглядів Д.А. Столипіна. Зазначимо, що їх важко назвати системними, оскільки їх автор не був професійним вченим. Втім науково-теоретичний доробок Дмитра Аркадійовича є достить цікавим і складається з

інтерпретації та розвитку поглядів Огюста Конта, з одного боку, а з іншого, – з критики опонентів останнього [12, с. 14].

Під час аналізу суспільних явищ більш ефективним було, на думку дослідника, використання не методу чистого мислення, а методів природничих наук: математичного, причинно-наслідкового (еволюційного розвитку) та дослідно-експериментального. При цьому дослідник вказував, що означені підходи відносно характеристики соціальних явищ алегорично можна порівняти з метафізикою та реалізмом. Оскільки відмінність цих парадигм полягала у визнанні або не визнанні фактів за критерій істини, і так як перше переконання, прийняте у філософії початку XIX ст., то ці два різні учення, на думку Столипіна, можна було визначити під загальним найменуванням філософії і науки. Але таке розмежування виявилось неприйнятним, оскільки науковий аналіз потребував більшого подрібнення та спеціалізації, а філософія – узагальнення та систематизації. Виходячи з цих міркувань, дослідник зазначав, що слід було б не роз'єднувати філософію та науку, а поєднувати, що алегорично відображається у єдності методів аналізу і синтезу [12, с. 16].

У цьому контексті Д.А. Столипін відкидав думку про те, що ідеї не мали значення для науки. Початки самої науки, за його переконанням, побудовані на гіпотезах, міркуваннях та припущеннях. Але лише в науці останні мають бути тісно пов'язані із таким методом пізнання як спостереження. Якщо переконання доповнюються відповідними фактами, то припущення підносяться до значення теорії і можуть служити керівною думкою при подальшій розробці науки. В протилежному випадку, зазначав Дмитро Аркадійович, припущення повинні бути відкинуті й віднесені до інших невизнаних бездоказових упереджених ідей. Тому, на його думку, ідею ефективності застосування закону розвитку, при дослідженні суспільних явищ можна вважати припущенням. Але, за такої логіки, вимагало доведення й саме вчення Огюста Конта. В деяких моментах Д.А. Столипін робив навіть спробу порівняння поглядів останнього з концепціями інших науковців та філософів.

Так, наприклад, аналізуючи погляди професора університету м. Глазго Генрі Дрюмонда, Д.А. Столипін зазначав, що останній докоряв О. Конту на вузькість поставлених меж стосовно процесу мислення та формування думки. Втім, намагання Г. Дрюмонда розширити єдність науки до розмірів єдності пізнання самі, за переконанням Дмитра Аркадійовича, не витримували критики. Він неодноразово звертав увагу на те, що твори професора Дрюмонда хоча й видавались кілька разів, але його ідеї не завжди поділялись іншими дослідниками [9, с. 4].

Відстоюючи ідею об'єктивності поглядів О. Конта, Дмитро Аркадійович вважав за необхідне перейти до критики головних положень Г. Дрюмонда. Виокремлений останнім закон константності сили та руху дослідник позиціонував лише як набір понять у класичному контівському законі інерції. Вважаючи його загальним, Д.А. Столипін, як і Конт, вказував на реалізацію принципів закону в суспільних явищах у формі народних звичаїв. Посилаючись на Генрі Мена, Д.А. Столипін відстоював ідею прояву консерватизму в традиціях: «Не викликає сумніву, що більша частина людства ніколи не мала бажання щодо покращення громадських установ. Нетерпимість до різного роду змін є рисою характеру значної частини людства й існувала в суспільній свідомості на всіх етапах розвитку цивілізації. Виходячи з цього, потяг до мінливості та перетворень, як феномен, повинен існувати лише в політичній сфері та політичній діяльності. Але в інших системах життя, де держава не розповсюдила свій вплив, консерватизм та традиція мають виступати і виступають як домінуючі якості» [9, с. 7]. Звичка людини, на думку Д.А. Столипіна, є основою особистісної поведінки. Тому помічена Контом інертність суспільства закономірна і, як факт, доведена в багатьох історико-етнографічних дослідженнях. Втім, розкриваючи питання схильності до звичаєвості та традиціоналізму, Дмитро Аркадійович дійшов висновку про максималізацію їх у народів сходу та мінімалізацію серед європейців.

Разом з цим, аналіз співвідношення інертності та розвитку як важелів суспільної еволюції спонукав Столипіна до пошуку причин прогресу. Головною серед останніх він, згідно з контівським вченням, вважав формування критичного мислення, яке виступало базисом для виникнення багатьох наук, зокрема і наукового світогляду. «Сучасна наука, –

підкреслював Дмитро Аркадійович, – розпочалася з критичного аналізу, що з часом перетворився на узагальнюючий синтез. До того ж, він, тобто критичний аналіз, виступив причиною реформаторського руху й був використаний пізніше – у XIX ст. – у політиці та революційному русі» [8, с. 10]. За таких умов відносні поняття рівності, братерства та свободи перетворювалися, на думку Д.А. Столипіна, на викривлені принципи, які в абсолютному вираженні сформувалися в ідеологію анархії та комунізму. Останні, як висновок, позиціонувалися дослідником як абсолютизація ретроградності та передумова суспільної руйнації. До того ж, вони не стали предметом науково-обґрунтованого доказу й залишилися лише на рівні розумових припущень та світоглядних ілюзій. Виходячи з цього, Д.А. Столипін вважав закон інерційного розвитку О. Конта доведеним [9, с. 8].

Щодо природничих законів, то вони, на думку Д.А. Столипіна, не мають чітких критеріїв для вимірювання. Вони скоріше являють собою абстрактні ідеальні поняття, що досить сильно дистанційовані від матеріального буття. При цьому, Дмитро Аркадійович підкреслював, що складність пошуку прояву законів у повсякденному суспільному житті зростає внаслідок складності соціальних явищ та процесів. Виходячи з постулату про можливість усвідомлення істини лише за допомогою розуму, він підкреслював схожість дослідницького пошуку із спробою приближення до недосяжних об'єктів. Такий стан речей пояснювався учнем Конта близькістю тогочасної науки до ідеалізму та спиритуалізму, а не до матеріалізму.

На початку XIX ст. О.Конт побудував теорію, згідно із змістом якої загальнонаукові закони виступили методологічним базисом соціології. Дмитро Аркадійович, як гідний учень засновника соціологічної науки, дотримувався аналогічної позиції й включав до означеного базису закон інерції, закон узгодження загального руху із різноманітними окремими дрібними змінами, закон еквівалентного співвідношення реакції та дії. Він підкреслював, що ці три закони механіки є однаково дієвими як у сфері фізичних чи органічних, так і суспільних явищ. Обґрунтування валідності такої тези, до того ж, повинно було відбуватися не за допомогою логічних міркувань, а за використанням методу спостереження.

Дмитро Столипін підкреслював прогресивний вплив методології Конта на розвиток філософії та науки його сучасності. Популяризація концепції останнього в Європі стала причиною того, що більшість філософських та історичних творів другої половини XIX ст. характеризувалися позитивним бажанням їх авторів до зближення з природничими науками. Найкращим прикладом, у цьому контексті, Дмитро Аркадійович вважав працю Герберта Спенсера «Система філософії». Не менш важливим, на його думку, був також науковий доробок Іполита Тена, який намагався використати в історичній науці принципи контівського позитивізму. Прийнятним для пояснення соціальних процесів Дмитро Аркадійович вважав підхід Тена, в межах якого психологія мала стати «посередницею між історією та природничими науками (біологією та фізіологією)». За аналогією, саме психологія повинна була стати базисом для найсміливіших гіпотез щодо сутності не лише історичних, а й соціальних явищ [9, с. 11].

Втім, за глибоким переконанням Дмитра Аркадійовича, щоб історик, як і соціолог, «могли стояти на науковому ґрунті» психології як об'єднуючому дослідницькому чиннику, самій потрібно перетворитися на науку. Вона, таким чином, повинна отримати такий інструментарій, за допомогою якого явища та процеси підлягали б спостереженню, чіткому вимірюванню та опису. Такий крок був би реальним за умов запозичення психологічною наукою досягнень фізіології. «Думки та почуття людей знаходяться у тісному зв'язку з суспільними явищами, тому заслуговують на увагу як з боку історика, так і соціолога», – з такою тезою Тена погоджувався Д.А. Столипін, оскільки остання співпадала з положенням О. Конта про первинність поняття щодо дії у суспільному житті [11, с. 5].

Природничі та суспільні процеси, на думку Д.А. Столипіна, є за сутністю тотожними, оскільки протікають під впливом головних законів буття. Тому, посилаючись на Тена, він вбачав багато спільного між природничою історією та історією людства, внаслідок чого сформулював ідею можливості пояснення соціальних процесів за допомогою загальних законів буття. При цьому, закон впливу середовища в тогочасних суспільствознавчих науках

вже мав приклади плідного використання. Дмитро Аркадійович дав назву останнім «проникнення дарвінізму в історію». Другий закон – вплив головної властивості – являв собою відображення іншої великої ідеї. Сутність її була сформульована не Столипіним, а істориком І. Теном під загальною назвою «ідеї раси». «Єдність середовища та раси», – писав перший, посилаючись на другого у праці «Огюст Конт та основи соціології» виступає джерелом всіх явищ історичного життя [9, с. 8].

Разом з цим, ідеї раси та середовища, на думку Столипіна, не є тотожними, як вказував Тен. Більш вдалим щодо означеного співвідношення, в цьому контексті йому вважався вислів Гер'є. Саме його сприйняв та розвинув Дмитро Аркадійович. Принцип, покладений в основу означеного подвоєння, мав у своєму змісті не тотожність, доводив він, а співіснування та взаємовплив. Питання полягало лише у домінанті в парі однієї з ідей. «Неможливим між середовищем та расою було верховенство першого, – вважав учень Конта, – бо в органічному світі середовище лише спрямовує життєві процеси й накладає свій відбиток, але ніколи не є чинником створення буття. В історії суспільства також немає потреби визнавати за середовищем існування будь-якого творчого або утворюючого початку». Хибним був би й шлях надання переваги ідеї раси, оскільки в такому б випадку історія людства втратила єдність й поділилася на історії етносів, народів та рас. Течія історії б, таким чином, являла собою кілька паралельних потоків, кожен з яких глибоко врізався в окреме, жорстко обмежене берегами русло. Столипін неодноразово підкреслював, що визнання домінанті за другою ідеєю – ідеєю раси – провідної, утворюючої, рушійної ролі було хибним. Воно призвело б до відмови від думки про існування загальнолюдської історії. Зрештою, така позиція нівелювала б навіть значення особистості в історії народу, який, у такому випадку, об'єктивно втратив би ознаки своєрідності та самобутності. Відтак, Дмитро Аркадійович підтримував положення про рівностатусність впливу середовища та раси на розвиток та життя суспільства [9, с. 11].

У середині XIX ст. пояснення історичних, соціальних, економічних процесів за допомогою законів природничих наук стало популярним і не могло бути не поміченим Д.А. Столипіним. Але розуміння глибинного змісту й ролі такого використання формулювалося, на думку дослідника, лише при детальному аналізі й апробації положень «Курсу позитивної філософії» Огюста Конта.

Важливим доробком означеного багатотомного видання Дмитро Аркадійович вважав закон генетичного розвитку, що визначав еволюцію речей від простого до складного. Його Столипін вважав законом найбільшої дії при порівняно найбільшій економії праці за умов найменших витрат сили. При цьому, підкреслював він, що сформульований закон має достатньо високий рівень валідності не лише у природному бутті, а й у суспільстві. Найбільш плідно закон генетичного розвитку відображався, за його твердженням, у сфері створення суспільних благ, де економія виникала у зв'язку з використанням покращених знарядь праці. Цікавим, у цьому контексті, стали й припущення дослідника відносно об'єктивності положень закону, але не в сфері матеріального, а духовного виробництва – «у створенні продуктів розумової праці». Відправним моментом для Столипіна відносно останнього постулату стало твердження Ф. Бекона про тотожність прогресивних методів пізнання в науці та покращених машин у промисловості [10, с. 9].

Парний характер методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції був притаманний працям О. Конта й для закону розвитку. Тому, визначаючи останній як методологію дослідження динаміки, Дмитро Аркадійович вважав його протилежною парою закон виміру неподільного елемента (одиниці), або методологію дослідження статичності. «Розвиток не складається з єднання одна до одної однорідних часток. Це внутрішній складний процес витрати фізичної чи розумової сили й утворення продукту або знання, що, за формулою Г. Спенсера, трансформується від безсистемної невизначеної однорідності до структурованої визначеної різномірності», – підкреслював дослідник. Виходячи із сутності закону розвитку, він цілком слушно вказував на необхідність наукового дослідження спочатку явищ та процесів більш складних, що було б передумовою розуміння та створення теоретичної моделі синтезованого складного предмету пізнання згодом. Першими, в цьому контексті,

відносно соціологічної науки, виступають явища економічного характеру. При цьому, екстраполюючи означену методологему на емпіричний простір переважно аграрної Російської імперії, Столипін підкреслював, що саме економічні явища після звільнення у 1861 р. селян привернули до себе найбільшу увагу. Їх соціальне та соціологічне значення було невимірним, «...оскільки багатство народу завжди виступає головним фактором могутності держави» [10, с. 11].

Таким чином, методологічним підґрунтям соціологічних поглядів Д.А. Столипіна було вчення Огюста Конта. Вважаючи себе учнем останнього Дмитро Аркадійович у багатьох своїх працях розвинув та популяризував думки щодо спільності законів природничого та суспільного розвитку. Соціологічний доробок О. Конта він також доповнював думками Г.Спенсера, І. Тена, А. Сміта, Гер'є, Д. Міля, Е. Літгре та використовував їх для дослідження соціального повсякдення села другої половини XIX ст.

Література

1. Голосенко И. А. Петр Столыпин и социология Огюста Конта /Игорь Анатолиевич Голосенко // Русская жизнь. – 2001. – № 4. – С. 6–18.
2. Даль В. Толковый словарь / Владимир Даль. – СПб., 1906. – Т. 2. – 349 с.
3. Зырянов П.Н. Петр Столыпин. Политический портрет / Петр Николаевич Зырянов. – М.: Наука, 1992. – 207 с.
4. Карагодин А.И. История Запорожского края (1770–1917) / Анатолий Иванович Карагодин. – Запорожье: Стат, 1998. – 285 с.
5. Катаев С.Л. История та теория социологии / Станіслав Львович Катаев. – Запоріжжя: КПУ, 2009. – 196с.
6. Качаровский П.Н. Аграрная реформа и Крестьянский банк / Петр Качаровский. – Варшава, 1911. – 621 с.
7. Приймак О.М. Соціальний експеримент Дмитра Столипіна / Олег Миколайович Приймак // Соціальні технології. – Київ–Запоріжжя–Одеса, 2005. – Вип.31.– С. 109-116.
8. Столыпин Д.А. Об устройстве арендных хуторов на владельческих землях и крестьянском хозяйстве вообще / Дмитрий Аркадьевич Столыпин – М.: Тип. М. Головина, 1892. – 20 с.
9. Столыпин Д.А. Учение Конта. Начала социологии. По вопросу об организации земельной собственности и пользовании землей / Дмитрий Аркадьевич Столыпин. – М.: Тип. М. Головина, 1893. – 15 с.
10. Столыпин Д.А. Право на землю / Дмитрий Аркадьевич Столыпин. – М.: Тип. А. Гатцука, 1874. – 18 с.
11. Столыпин Д.А. Развитие землевладельческой промышленности / Дмитрий Аркадьевич Столыпин. – СПб., 1869. – 11 с.
12. Столыпин Д.А. Научный прогресс и ретроградная метафизика в области сельскохозяйственных учений. Селения на новых местах / Дмитрий Аркадьевич Столыпин. – М.: Тип. А. Гатцука, 1890. – 18 с.

Приймак Ю.А. Методологическая почва социологических взглядов Д. А. Столыпина. *Статья посвящена анализу методологической основы взглядов социолога-аматора второй половины XIX ст. Дмитрия Аркадиевича Столыпина. Она содержит обзор биографических данных и главных положений концепции последнего. Особенное внимание уделено теме общности естественных и общественных законов развития.*

Ключевые слова: социология, закон естественного развития, социальный закон, социальная динамика, общество, исследование, позитивизм.

Przymak U.A. Methodological aspect of sociological views of D.A. Stolypin. *The article is devoted to the analysis of methodological aspects of the views of the sociologist-amateur of the second half of the XIXth century Dmitry Arkadievich Stolypin. It contains the review of biographic facts and his main conceptions. The special attention in the article is paid to the natural laws and the laws of social development, which are common according to D.A. Stolypin.*

Key words: sociology, law of natural development, social law, social dynamics, society, research, positivism.

Економіка. Проблеми економічного становлення

УДК 336.763.3(4):336.711.2(477)

Анісімова Л.А.,

канд. фіз.-матем. наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної діяльності

Вахнюк Т.П.,

магістр спеціальності «Фінанси»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Єврооблігації – альтернативний шлях поповнення пасивів кредитно-фінансових установ

У статті розкривається зміст і роль єврооблігацій як одного з основних інструментів формування ресурсної бази комерційних банків. Висвітлюються суперечності, що виникають при емісії єврооблігацій комерційними банками України. Обґрунтована необхідність та визначені заходи комплексного реформування діяльності українських банків на єврооблігаційному ринку.

Ключові слова: іноземні облігації, єврооблігації, банківська система, ресурсна база комерційного банку.

Банківська система – важлива складова економічної системи України, пріоритетним завданням якої є задоволення всіх потреб клієнтів. Однак часто виникають ситуації, коли власних та залучених коштів недостатньо, у такому разі комерційні банки змушені виходити на внутрішній або міжнародний фінансовий ринок і запозичувати тимчасово вільні кошти в інших учасників ринку. Запозичити кошти на світовому фінансовому ринку можна або шляхом операцій кредитування, або шляхом емісії боргових цінних паперів. Останнім часом, зважаючи на диспропорцію вартості капіталу на внутрішньому та зовнішньому ринку, підвищується значення таких інструментів формування ресурсної бази як єврооблігацій. Особливо привабливою є інтеграція до світового єврооблігаційного ринку країн із перехідною економікою, що значно розширює їх можливості щодо вибору масштабу, місця, умов й способу залучення капіталу і є актуальним з огляду на обмежені можливості цих країн з акумулювання та розподілу коштів на внутрішніх фінансових ринках.

Висвітленню та вирішенню проблем, пов'язаних з функціонуванням країн на світовому єврооблігаційному ринку були присвячені праці таких вчених: Б.Б. Рубцова, О.П. Головка, Е. Богачук, Н. Берзон та ін. Сьогодні в Україні теоретичні й практичні питання вдосконалення та адаптації інструментів єврооблігаційного ринку до сучасних ринкових реалій стали предметом дослідження вітчизняних фахівців, зокрема, І.О. Лютого, Р.В. Пікус,

З.М. Васильченко, В.М. Шелудько, Р.В. Рака, Ю.Я. Кравченко, О.В. Любкіної, С.З. Мошенського та ін.

Оскільки формування ресурсної бази комерційних банків прямо чи опосередковано впливає на всіх економічних суб'єктів, існує необхідність дослідження та теоретичного обґрунтування нових підходів і розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу емісії цінних паперів та державного регулювання операцій банків з цінними паперами на євrorинку. Наукове осмислення проблем, з якими стикаються комерційні банки у своїй діяльності на єврооблігаційному ринку, необхідне для вирішення таких практичних завдань як спрощення процедури реєстрації випуску облігацій, отримання дозволу та їх обіг поза межами України, створення ефективних і сприятливих умов для банків у цьому напрямі діяльності.

Традиційно більша частина банківських ресурсів формується за рахунок залученого капіталу, однак, у зв'язку із розширенням банківської діяльності все частіше виникає ситуація, коли в банках не вистачає коштів для задоволення потреб усіх клієнтів. Так, виникає потреба в збільшенні ресурсної бази шляхом запозичень, при цьому банк виступає ініціатором, тому самостійно визначає, скільки йому потрібно коштів і на який період.

При недостатності грошових фондів на внутрішньому ринку банки можуть звернутися до міжнародного ринку позичкових капіталів, який також дає можливість швидко залучити достатню кількість грошових засобів у різних формах на вигідних умовах.

Сучасний етап розвитку світового фінансового ринку характеризується зростанням ролі і значення ринку цінних паперів, важливою складовою якого є ринок облігацій (рис. 1).

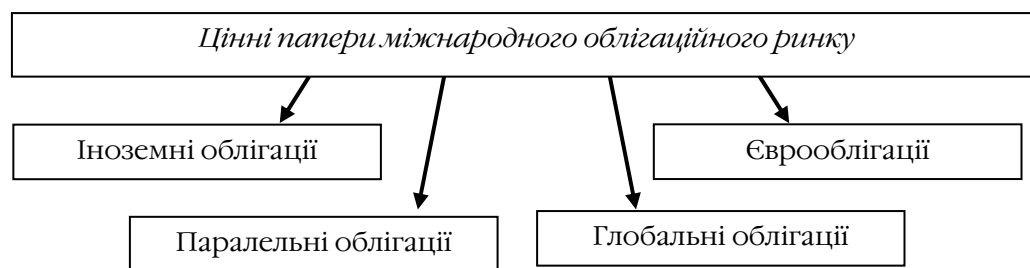

Рис. 1. Види цінних паперів, що обертаються на світовому облігаційному ринку
Джерело: [10, с.237].

Міжнародний облігаційний ринок можна представити як сукупність двох секторів [9]: ринку іноземних облігацій; ринку єврооблігацій. Іноземні облігації – це цінні папери, випущені нерезидентом у національному фінансовому центрі та в національній валюті. Емісія іноземних облігацій регламентується законодавством з цінних паперів країни-емітента, але на практиці їх обіг значною мірою відповідає принципам євrorинків. Емітенти ринку іноземних облігацій не мають юридичної реєстрації у країні їх розміщення. За сучасних умов емітентами іноземних облігацій залишилися тільки провідні країни. Залежно від країни емісії іноземні облігації мають спеціальні назви, наприклад, в США – «Янки» (Yankee Bonds), у Нідерландах – «Рембрандт» (Rembrandt Bonds), в Іспанії – «Матадор» (Matador Bonds), в Австралії – «Кенгуру» (Kengaroo Bonds).

Єврооблігації – це цінні папери, номіновані у валюті, відмінній від валюти країни емітента, та розміщуються за допомогою синдикату андеррайтерів серед іноземних інвесторів, для яких така валюта, як правило, також є іноземною. Різноманітність єврооблігацій за виплатою доходу, характером зобов'язань, способом погашення і так дає можливість кредиторам і позичальникам обирати найбільш ефективні шляхи вкладення та залучення коштів на світовому ринку боргових цінних паперів.

За територією розміщення виділяють ще два види облігацій – паралельні та глобальні [10]. Паралельні облігації – це облігації одного випуску, що розміщуються, на відміну від іноземних облігацій, емітентом одночасно на кількох національних ринках.

Один випуск паралельних облігацій залежно від числа країн розміщення, розподіляється на кілька траншів, кожен з яких номінується у валюті відповідної країни-кредитора.

Глобальні облігації – це довго- та середньострокові облігації, що розміщуються одночасно на внутрішньому й на зовнішньому ринках. Перший випуск таких облігацій був здійснений Міжнародним банком реконструкції і розвитку в 1989 р. Упродовж наступних сімох років ринок глобальних облігацій зріс у 80 разів і досі не втрачає вагомості на міжнародному ринку цінних паперів.

Повертаючись до єврооблігацій, зазначимо, що за способом виплати доходу їх поділяють на п'ять категорій [3]: 1) облігації з фіксованою ставкою відсотка; 2) облігації з плаваючою купонною ставкою (використовуються, як правило, у період різких коливань відсоткових ставок); 3) облігації з нульовим купоном; 4) облігації з індексованим відсотком; 5) облігації, що поєднують риси наведених вище видів облігацій. Вони дають інвестору право вибору різних варіантів операцій, в тому числі дозволяють обмінювати один вид цінного паперу на інший: наприклад, облігацію з плаваючою ставкою на облігацію з фіксованою.

Окрім доходу, привабливим є те, що облігації можуть конвертуватися в акції емітента. Виділяють: конвертовані облігації (convertible bonds) – це облігації, які за бажанням інвестора можуть бути конвертовані у прості акції того самого емітента; облігації з варантами на акції (debt with warrant) – це облігації, що дають право на придбання акцій за визначеною ціною (ціною виконання варанта) і, на відміну від конвертованих, завжди сплачуються незалежно від того, чи використано право на підписку.

За способом погашення виділяють наступні п'ять категорій єврооблігацій [8]:

- облігації з опціоном на купівлю (емітент має право достроково погасити облігації у заздалегідь встановлений час);
- облігації з опціоном на продаж (інвестор має право достроково пред'явити облігації до погашення в заздалегідь встановлений час);
- облігації з опціонами на продаж і на купівлю – це облігації, що поєднують риси двох попередніх видів, тобто право дострокового погашення надається і емітенту й інвестору;
- облігації без права дострокового погашення;
- облігації з фондом погашення (емітент здійснює регулярні відрахування на спеціальний рахунок, з якого пізніше погашаються боргові зобов'язання).

Єврооблігації не мають забезпечення, але випускаються із так званими зобов'язаннями. Головним чином – це три типи зобов'язань [9]:

- негативне зобов'язання (коли емітент утримується від забезпечених позик);
- зобов'язання щодо розпорядження активами (коли емітент зобов'язується не продавати свої активи понад встановлену межу);
- зобов'язання за коефіцієнтом співвідношення позичкового та власного капіталу (коли емітент зобов'язується дотримувати узгодженого з інвесторами рівня цього показника).

З метою уникнення негативних наслідків через порушення зобов'язань зі сторони емітента, за умов випуску облігацій зазначаються відповідні пункти, в яких визначаються права інвесторів (наприклад, включається пункт про дострокове погашення та ціну, яку емітент повинен сплатити за умов дострокового погашення).

Різноманітність єврооблігацій за виплатою доходу, характером зобов'язань, способом погашення і так далі дає можливість кредиторам і позичальникам обирати найбільш ефективні шляхи вкладення та залучення коштів на світовому ринку боргових цінних паперів. За період із початку 2010 р. до 21 жовтня 2010 р., у світі здійснено 99 випусків суверенних єврооблігацій на загальну суму 227,668 млрд. доларів У процесі організації таких угод були задіяні 47 міжнародних банків. Прибутковість випущених паперів коливається в межах від 0,5% до 12,75% річних, залежно від емітента та терміну обігу єврооблігацій. Найвигідніше – під 0,5% річних – позичали Швеція й Фінляндія (шляхом випуску

річних єврооблігацій із погашенням у 2010-му), а найдорожче – під 12,75% річних – Венесуела (шляхом випуску 12-річних паперів із погашенням у 2022 р.).

У Європі, вигідніше за все 2010 р. взяли в борг Данія (випуск п'ятирічних євробондів із прибутковістю 1,75% річних), Італія (11-річні папери з прибутковістю 2,1% річних), Бельгія (п'ятирічні папери з прибутковістю 2,75% річних).

До переліку країн, для яких єврооблігаційні позики в 2010-му були найдорожчими, належать Білорусь (п'ятирічний випуск під 8,75% річних), Чорногорія (п'ятирічні папери з прибутковістю 7,88% річних) та Україна (десятирічні євробонди з прибутковістю 7,775% річних) [11].

Варто зазначити, що у 2009 р. єврооблігації українських емітентів на західних біржах торгувалися з величезним дисконтом: цінні папери можна було придбати зі знижкою 30–40%, а іноді й 70–80%. Однак, попри високу доходність, західні інвестори не так поспішають купувати папери, як їх розпродують. По-перше, це спричинено боязню іноземців вкладати гроші в боргові інструменти ненадійних (у розумінні інвесторів-нерезидентів) країн, а по-друге, необхідністю західних інвестиційних фондів постійно поповнювати свої активи готівкою, щоб розплачуватися з інвесторами, які побажали вилучити кошти з фондів на період кризи.

Загалом, коло українських банків, які використовують єврооблігаційні позики, є досить вузьким – активно працюють з цим інструментом АТ УкрСиббанк, ЗАТ КБ Приватбанк, ВАТ Укрексімбанк та АКБ СР Укрсоцбанк (табл. 1). Здебільшого за рахунок залучених таким чином коштів банки фінансують іпотечні кредити.

Таблиця 1

Єврооблігаційні позики українських банків

Банк-емітент	Обсяг емісії, млн. доларів	Вид облігації	Ставка купону, %	Дата закінчення розміщення	Дата погашення
АКБ Форум	100	LPN	10,0	18.10.2006	30.10.2009
ЗАТ Альфа-Банк	345	LPN	9,75	21.02.2007	22.12.2009
ВАТ «Фінанси і кредит»	100	LPN	10,375	10.11.2006	25.01.2010
ВАТ КБ «Надра»	100	LPN	9,5	26.10.2005	04.11.2008
ЗАТ КБ ПриватБанк	100	LPN	10,875	09.12.2003	09.12.2006
	500	LPN	8,0	25.01.2007	06.02.2012
	150	LPN	8,75	27.01.2006	09.02.2016
	134,1	ABS	1 m libor+210bp	28.02.2008	15.12.2031
	45,9	ABS	1 m libor+375bp	28.02.2008	15.12.2031
АТ УкрСиббанк	100	LPN	10,5	23.03.2004	05.04.2007
	125	LPN	8,95	16.06.2005	14.07.2008
	500	LPN	7,75	08.12.2006	21.12.2011
ВАТ Укрексімбанк	250	LPN	7,75	08.09.2004	23.09.2009
	500	LPN	7,65	31.08.2006	07.09.2011
	125	LPN	8,4	03.02.2006	09.02.2016
АКБ СР Укрсоцбанк	100	LPN	9,0	27.05.2005	06.06.2008
	400	LPN	8,0	08.02.2007	22.02.2010
ЗАТ ПУМБ	150	LPN	9,75	06.02.2007	2010
ВАТ Райффайзен Банк Аваль	100	CLN	н/д	24.05.2005	23.05.2007

Джерело: Дані сайту Інформаційного агентства Cbonds – www.cbonds.info [9].

Впродовж 2004–2009 рр. українськими банками були випущені єврооблігації трьох видів: LPN, ABS та CLN.

LPN (ноти участі в кредиті) – боргові цінні папери, що дозволяють інвесторам купувати частки у виданому позичальнику кредиті чи кредитному портфелі. Серії нот LPN часто випускаються в рамках програми середньострокових нот (MTN, Medium-Term Notes), що дозволяє знизити супутні витрати: при цьому створюється один базовий проект програми, а для кожного траншу випускаються невеликі емісійні документи, що містять основні параметри випуску.

ABS (єврооблігації за операціями сек'юритизації) – це цінні папери, забезпечені фінансовими активами, в ролі яких можуть виступати кредити, лізингові платежі, іпотечні кредити та ін. На думку експертів, угоди по сек'юритизації іпотечних кредитів вигідні для банків, у яких портфель іпотечних кредитів перевищує 100 млн. доларів і є добре диверсифікованим (у ЗАТ КБ ПриватБанку портфель іпотечних кредитів має фіксовану доходність, статистичне покриття – 25 областей України, позичальники – з середнім та вище середнього рівнем доходів).

В Україні досить невелика кількість банків, портфелі іпотечних кредитів у яких відповідають вказаним критеріям.

CLN (кредитні ноти) – цінні папери, виплати за якими залежать від настання певної кредитної події (наприклад, дефолту) чи зміни кредитного показника пулу активів. Наприклад, виплати по кредитних нотах можуть залежати від рівня втрат у пулі іпотечних кредитів, який має бути нижче певної величини. Крім того, зберігається анонімність торгівлі цими цінними паперами, не передбачається лістинг і не вимагається наявність кредитного рейтингу.

З-поміж перелічених у табл. 1 до найбільш ризикових відносять ВАТ КБ «Надра» і ВАТ «Фінанси і кредит». Ситуація в ВАТ КБ «Надра» ускладнюється відсутністю підтримки великого акціонера та проблемами ліквідності, а в ВАТ «Фінанси і кредит» – також проблемами ліквідності та значним зростанням проблемних кредитів у період кризи.

До низькоризикових експерти відносять і фінансові установи з іноземним капіталом – АКБ СР Укрсоцбанк, АКБ Форум, АТ УкрСиббанк. Керівництво АКБ «Форум», активи якого на 25% належать уряду Німеччини, не раз заявляло про готовність материнської структури підтримати установу у разі виникнення фінансових проблем. На думку аналітиків, підтримати українських «дочок» не відмовляться і французький BNP Paribas (АТ УкрСиббанк) та італійський UniCreditGroup (АКБ СР Укрсоцбанк).

У цілому, діяльність на ринку єврооблігацій вигідна як для кредиторів (інвесторів), так і для позичальників. Інструменти цього ринку наділені такими перевагами:

- високим рівнем свободи (у порівнянні з використанням кредитів міжнародних організацій та урядів, а також запозичень на більшості національних ринках);
- відсутністю прямого оподаткування (відсотки сплачуються без вирахування податків на відсотки та дивіденди, однак податок все ж може стягуватися, якщо це передбачено законодавством країни інвестора);
- довготривалістю залучення (в середньому 4–5 років);
- високою надійністю (лише великі установи та компанії, які отримали високий кредитний рейтинг, що не може бути більшим рейтингу уряду країни емітента, мають змогу залучати кошти шляхом випуску єврооблігацій);
- великим об'ємом ринку (розмір ринку єврооблігацій вимірюється сотнями мільярдів доларів, а крім європейських інвесторів, на вторинному ринку цей вид цінних паперів може купуватися й американськими та азіатськими інвесторами);
- суттєвим розміром позики (як правило, у межах 100–300 млн. доларів);
- не призводять до «розмиття» акціонерного капіталу (на відміну від акцій).

Однак, поряд з усіма вище переліченими перевагами варто зазначити один найсуттєвіший недолік – недоступність ринку єврооблігацій для більшості учасників міжнародного фінансового ринку. Це зумовлено, по-перше, неефективною діяльністю самої компанії, через що вона не в змозі отримати високий кредитний рейтинг, а, по-друге, низьким розвитком країни емітента, адже кредитний рейтинг компанії не може бути вищим за рейтинг країни, в якій вона здійснює свою діяльність.

Ринок єврооблігацій сьогодні є найпріоритетнішим джерелом фінансових ресурсів для країн із перехідною економікою. Процес імплементації (входження) країни в цей ринок має враховувати основні детермінанти розвитку глобального фінансового середовища й забезпечити максимальну адаптованість до них реалій національної економіки.

Посилення активності українських банків на зовнішніх ринках запозичень є об'єктивним наслідком недостатності дешевих і довгострокових ресурсів на внутрішньому фінансовому ринку. Загострення конкуренції у найприбутковіших сегментах кредитного ринку стимулює пошук банками додаткових конкурентних переваг, в тому числі і за рахунок зовнішніх запозичень, а також додаткових можливостей доступу до ресурсів банків з іноземним капіталом.

На перших етапах розвитку України головним емітентом єврооблігацій була держава, тоді як приватні установи та організації – виявили пасивність щодо випуску таких цінних паперів. Подібна ситуація відображає тогочасне ставлення до єврооблігацій як до складного механізму залучення коштів. Відсутність досвіду в цьому питанні стала ще одним чинником стримування процесів емісії цих паперів іншими (недержавними) компаніями та установами. Починаючи з 2001 р., ставлення приватних емітентів до запозичення коштів шляхом випуску єврооблігацій почало змінюватися – все більше приватних підприємств, страхових компаній, банків почали звертатися до єврооблігаційних позик. Особливо активну роль на єврооблігаційному ринку починають відігравати комерційні банки. Такий розвиток зумовлений розширенням методів залучення банками нових фінансових ресурсів, крім того, використання традиційних депозитів для залучення грошових ресурсів уже не задовільняло банки й випуск єврооблігацій розглядався як альтернатива депозитам.

Майже всі переваги, перелічені вище, актуальні і для емітентів України, однак існують недоліки, які необхідно ліквідувати або мінімізувати, аби операції із запозичення коштів через єврооблігації стали більш ефективними та вигідними. Подальше впровадження єврооблігацій у практику вітчизняних підприємств потребує вдосконалення законодавства, однак найсуттєвіші правові перешкоди, що заважали розвитку цього визнаного в світі зручного фінансового інструмента, вже усунуті.

Окрім недоліків у законодавстві, існує ще велика кількість питань, які обмежують використання єврооблігаційної форми запозичень українськими емітентами. До них відносять:

- низький кредитний рейтинг України;
- висока вартість фінансових ресурсів на ринку єврооблігацій для українських емітентів як позичальників із рейтингом неінвестиційного рівня (середня ставка купона за корпоративними єврооблігаціями українських емітентів – 9,3% річних, для порівняння: казахстанських – 8,2%; латвійських – 5; естонських – 4,5%);
- високий рівень витрат на випуск (отримання рейтингу – від 50 до 100 тис. доларів, юридичні витрати – від 100 до 300 тис. доларів, комісійна винагорода лід-менеджеру – від 0,5 до 1,5% суми випуску, супутні витрати лід-менеджера – до 100 тис. доларів тощо) [4];
- необхідність одержання дозволу на здійснення емісії тощо.

Це досить суттєві недоліки, які у сукупності негативно впливають на розвиток відносин України з іншими учасниками міжнародного ринку позичкових капіталів. Ще одним важливим фактором розвитку єврооблігаційного ринку в Україні є інвестиційні сподівання інвесторів. Облігації за своєю суттю є довготривалою інвестицією, а це вимагає від інвестора передбачення перспективи. Брак стабільності у розвитку економіки країни, різкі зміни монетарної та валютної політики країни, непередбачені зміни на ринку фінансових ресурсів і насамперед негативні інфляційні сподівання є чинниками формування в інвесторів негативного інвестиційного прогнозу. Як результат – зменшення їх зацікавленості в інвестиціях у єврооблігації українських емітентів.

З викладеного вище доходимо висновку, що емісія єврооблігацій – це альтернативний і перспективний шлях поповнення пасивів кредитно-фінансових установ та диверсифікації їх структури. Проте в Україні законодавчі обмеження, досить складна процедура реєстрації випуску облігацій, отримання дозволу на їх обіг поза межами країни не сприяють участі

українських емітентів на ринку єврооблігацій. І хоча з часом деякі питання вирішувалися і українські банки все активніше виходять на зовнішній єврооблігаційний ринок, й досі існують питання (зокрема щодо вибору юридично коректної схеми емісії цінних паперів та державного регулювання операцій банків з власними цінними паперами на євrorинку), що мають бути вдосконалені законодавчо та відповідати сучасним ринковим реаліям.

Важливе значення для підвищення конкурентоспроможності національної економіки та прискорення її інтеграції до світового господарства має розширення фінансового забезпечення економічного зростання країни на довгостроковій основі. Для цього передбачається застосування таких заходів: захист прав іноземних інвесторів, які вклали кошти в українські єврооблігації; підвищення суверенного кредитного рейтингу; вдосконалення регуляторного середовища для національних емітентів єврооблігацій; зменшення рівня політичних та макроекономічних ризиків; інституційне забезпечення торгівлі єврооблігаціями на внутрішньому ринку тощо.

Література

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» N2121-III від 07.12.2000 р. // www.rada.gov.ua
2. Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» №3480-IV від 23.02.2006 р. // www.rada.gov.ua
3. Горбач Л.М. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. / Л.М. Горбач, О.Б. Каун. – К.: Кондор, 2006. – 436 с.
4. Кравченко Ю.Я. Ринок цінних паперів: навч. посіб. – 2-ге вид., змін. та доп. / Юрій Кравченко. – К.: Дакор, КНТ, 2009. – 672 с.
5. Приказюк Н.В. Інвестиційна діяльність комерційних банків на ринку корпоративних облігацій / Н.В. Приказюк // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2005. – № 5(33). – С. 45–52.
6. Рубцов Б.Б. Мировые фондовые рынки: современное состояние и закономерности развития / Б.Б. Рубцов. – М., 2005. – 457 с.
7. Єврооблігації: міжнародний ринок боргових цінних паперів і його інструменти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fin-result.ru/evroyrnok6.html>
8. Довідник емітента єврооблігацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbonds.info/rus/catalogue_emit/eurobonds
9. Енциклопедія ринку облігацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbonds.info/ru/rus/catalogue_inv
10. Statistical Annex to BIS Quarterly Review, March 2009 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>
11. Шевченко О. Єврооблігації-2010: Україна бере дорожчі позики, ніж Домініканська республіка <http://finance.tochka.net/ua/10132-evroobligatsii-2010-ukraina-beret-v-dolg-dorozhe-dominikanskoj-respubliki>

Анисимова Л.А., Вахнюк Т.П. Еврооблигации – альтернативный путь пополнения пассивов кредитно-финансовых учреждений. В статье раскрывается смысл и роль еврооблигаций как одного из главных инструментов формирования ресурсной базы коммерческих банков. Освещаются противоречия, возникающие при эмиссии еврооблигаций коммерческими банками Украины. Обоснована необходимость и определены меры комплексного реформирования деятельности украинских банков на еврооблигационном рынке.

Ключевые слова: иностранные облигации, еврооблигации, банковская система, ресурсная база коммерческого банка.

Anysymova L.A., Vakhniuk T.P. Eurobonds as an alternative way of liabilities enrichment of the credit-financial establishments. The article deals with the essence and the role of eurobonds as one of the main mechanism of creating the resource base of the commercial banks. Different contradictions within the issues of eurobonds by the commercial banks of Ukraine are enlightened. The necessity of the measures of the complex reforming of the Ukrainian bank activity at eurobonds market is proved.

Key words: foreign bonds, Eurobonds, banking system, resource base of commercial bank.

УДК 336.71:330.133]:005.915

Базарний Д.В.,

аспірант кафедри банківської справи економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Управління вартістю як необхідна передумова стратегічної стабільності банківської установи

У статті досліджується доцільність управління вартістю банку. Розглянуто методи оцінки економічної вартості та похідних від неї показників. Вказано та обґрунтовано переваги використання у фінансовому менеджменті банківської установи показників, розрахованих на основі економічної вартості у порівнянні із класичними показниками ефективності діяльності банку.

Ключові слова: економічна вартість банку, EVA, EPSp, EPR, система індикаторів раннього сповіщення, фінансовий менеджмент банку.

Вітчизняна банківська система зазнала значних потрясінь внаслідок світової фінансової кризи. Наприкінці 2008 р. банки зіткнулися з проблемами, які раніше були невідомі в Україні: різке погіршення якості активів, відсутність на ринку капіталів вільних коштів, життєво необхідних для підтримання поточної ліквідності, повальне скорочення персоналу та звуження мережі відділень. Ми стали свідками боротьби банків за існування, які виявились абсолютно не готовими до кризи. Причинами цього, на нашу думку, стали відсутність досвіду антикризового управління, з одного боку, та відсутність у банків специфічних індикаторів, своєрідних систем раннього сповіщення, що могли б дати сигнал про необхідність вжиття термінових заходів, – з іншого.

Наразі ми можемо спостерігати поступове відновлення банківської системи. Досить багато банків було ліквідовано впродовж останніх років, деякі – націоналізовано. Менеджери тих установ, що продовжують існувати, здобули важливий досвід, якого бракувало раніше. Та чи мають вітчизняні банки ефективний інструментарій для раннього виявлення внутрішніх проблем? Проведені дослідження засвідчують, що на даний момент – *ні* [7].

На нашу думку, своєрідним механізмом, що забезпечив би більш стабільне функціонування банківських установ, є управління їх вартістю і це має стати ядром фінансового менеджменту банків.

Таким чином, системне дослідження методик оцінки вартості банку та концепцій управління нею є актуальним не тільки у теоретичному плані, а й має виняткове практичне значення.

Аналізу сутності процесу оцінювання вартості фірм та управління нею присвячено чимало праць зарубіжних та відомих вітчизняних авторів. Серед них велике значення мають праці М. Бішопа, П. Гохана, Р. Нельсона, Дж. Стиглера, С. Ріда, А. Гальчинського, В. Геєця, І. Лютого, В. Міщенко, С. Мочерного, О. Мозгового, О. Кириченка та ін. Саме питанням управління вартістю банківських установ у вітчизняній літературі приділено, на жаль, дуже мало уваги. Ці проблеми розглядають в основному такі зарубіжні автори як І. Ніконова, О. Грязнова, М. Федотова, А. Седін, Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Мурін та ін. Серед вітчизняних авторів слід виділити праці З.М. Васильченко, С.В. Науменкової та І.Б. Івасіва.

Багато аспектів досліджуваної проблематики залишаються недостатньо розкритими і обґрунтованими. Новизна нашої статті зумовлена незначним рівнем вивчення теми, низьким рівнем розробки методик оцінки вітчизняних банків, а тому залишається багато нез'ясованого у застосуванні різних підходів до оцінки за нинішніх умов розвитку економіки України.

Метою цієї статті є дослідження теоретичних підходів до оцінки вартості банку, розкриття позитивних та негативних сторін кожного з них, можливості чи обмеженості

застосування за сучасних умов, а також обґрунтування необхідності застосування подібних методик з метою забезпечення більш стабільного розвитку банків.

Загалом, з точки зору управління вартістю будь-якої фірми та банку зокрема, ставляться дві основні задачі: адекватне визначення вартості та безпосередньо вжиття певних заходів з метою впливу на майбутні значення цього показника.

Традиційно при оцінці ринкової вартості будь-якого активу чи бізнесу застосовують три підходи: витратний, порівняльний і доходний (або ринковий) [1; 2].

Витратний підхід полягає у поелементному оцінюванні ринкової вартості активів і зобов'язань банку та обумовлений відмінностями результатів балансової та ринкової оцінки складових активів і пасивів банку. Витратний підхід відображає витрати, що здійснюються на створення активу чи зобов'язання і не враховують майбутніх потоків, що будуть генеровані цими активами чи зобов'язаннями. Крім того, завжди існує проблема оцінки вартості прихованих активів, що можуть мати цінність для покупця [3, 4]. Якщо з оцінкою балансових зобов'язань ускладнення виникають досить рідко, то приховані зобов'язання можуть створювати значні труднощі для нового власника. Виявити такі зобов'язання для потенційного покупця самостійно – практично неможливо [5].

Порівняльний метод оцінки так, як і витратний, не враховує перспектив розвитку об'єкту оцінки. Крім того, його об'єктивність значно знижується у випадку, якщо відсутній активний ринок відповідного товару (акцій, активів) та відсутня інформація, статистичні дані щодо котирувань акцій банків, угод злиття та поглинання, відкрита інформація стосовно результатів зовнішніх оцінок інших банків. Суть методів порівняльного підходу полягає у виборі об'єкту-аналога, зборі даних щодо його вартості та коригуванні її за допомогою системи коефіцієнтів, що відбивають відмінності між об'єктом, що оцінюється та об'єктом-аналогом [3].

Доходний підхід базується на прогнозуванні перспективних грошових потоків банку та приведенні їх вартості до моменту оцінювання. Цей підхід є найбільш адекватним для зростаючих банків. На жаль, за умов кризи значущість цього підходу знижується через неможливість адекватного прогнозування грошових потоків.

На нашу думку, серед усіх методів у межах зазначених підходів на особливу увагу заслуговує метод економічної доданої вартості (*EVA*), що розроблений компанією SternStewart&Co. Він дозволяє розрахувати для кожного моменту часу додану вартість, створену банком (бізнесом у цілому) за період, що розглядається. Ця додана вартість визначається дохідністю (ефективністю) використання активів (*ROA*) та вартістю обслуговування всіх складових пасивів (*WACC*), що дозволяє найбільш ефективно вирішити задачу створення системи індикаторів раннього сповіщення. У базовому вигляді модель виглядає так:

$$EVA_t = (ROA_t - WACC_t) \times TA, \quad (1)$$

де *TA* – загальні активи.

Тоді:

$$V = C_0 + \sum_{t=1}^n \frac{EVA_t}{(1+WACC)^t}, \quad (2)$$

де *C₀* – сумарний інвестований у банк капітал, що дорівнює пасивам за мінусом короткострокової заборгованості [4,5].

У публікаціях різних авторів відсутня єдина точка зору стосовно інтерпретації поняття *EVA* для банку, поняття *EVA* бізнесу банку підміняється поняттям *EVA* власного капіталу, з огляду на труднощі, пов'язані з визначенням сукупного капіталу у фірмі з сектора фінансових послуг [6].

Додана вартість, що створюється акціонерним капіталом банку, розраховується за моделлю Ольсона:

$$EVA_{et} = (ROE_t - COE_t) \times E_t, \quad (3)$$

де *ROE* – рентабельність власного капіталу банку;

COE – вартість обслуговування власного капіталу, або ж очікувана акціонерами норма доходності на вкладений акціонерний капітал;

E – величина власного капіталу банку.

Тоді, ринкова вартість акціонерного капіталу банку визначається за формулою:

$$V_e = E_0 + \sum_{t=1}^n \frac{EVA_{et}}{(1 + COE)^t} \quad (4)$$

Показник EVA визначає вартість, що створюється для всіх провайдерів капіталу для банку – акціонерів та кредиторів. Тому і $WACC$ визначає мінімально необхідний рівень доходності (ставку дисконтування). Показник EVA_e (модель Ольсона) дозволяє оцінити вартість, що створюється банком для акціонерів, і тому у ролі ставки дисконтування доцільно використовувати показник COE [4; 5].

Повертаючись до фінансового менеджменту у банках та проблеми пошуку індикатора, що міг би заздалегідь інформувати про наявність проблем, які можуть призвести до неплатоспроможності банку, варто зазначити, що показник EVA_e підходить якнайкраще. Зазвичай для оцінки ефективності діяльності банківської установи застосовуються такі показники як ROA , ROE , P/E , темпи приросту активів, темпи приросту прибутку та значення деяких економічних нормативів. Проте, ми маємо намір довести, що показник EVA_e дає набагато кращі результати.

По-перше, це пов'язано з методикою розрахунку цього показника. Згідно з формулою 3 бачимо, що EVA_e враховує три складові – рентабельність власного капіталу, вартість власного капіталу та розмір власного капіталу. Тобто, з одного боку, враховується ефективність діяльності банку, а, з іншого, – інтереси акціонерів банку. Тобто EVA_e є більш інтегральним показником.

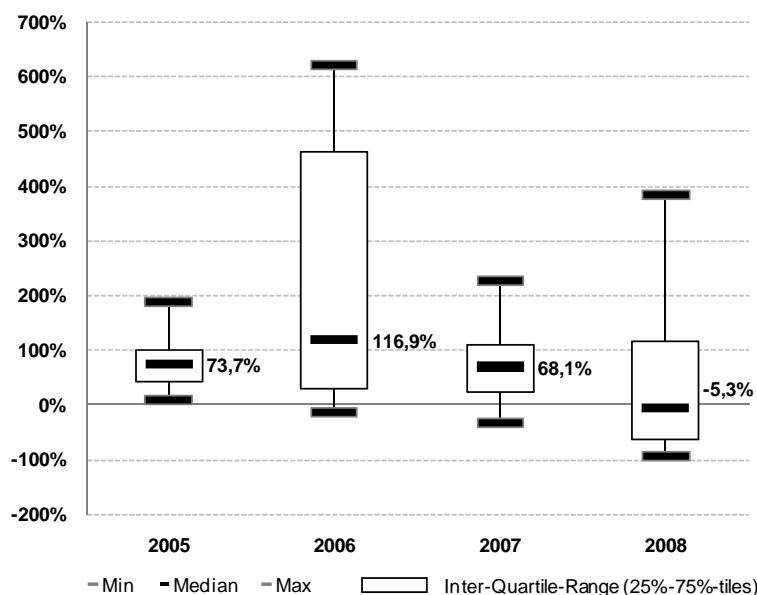
По-друге, у фінансовому менеджменті доцільно застосовувати як показник вартості банку (V_e), встановлюючи його цільове значення при формуванні фінансового плану на майбутні роки, так і власне показник EVA_e для розрахунку фактичних значень та порівнянні із плановими. Варто зазначити, що в економічній літературі також зустрічається поняття економічного прибутку (EP), що є повним еквівалентом показника EVA_e при його застосуванні у ретроспективному аналізі [8].

Слід також зазначити, що власне показник EVA_e або EP дає інформацію про абсолютні величини (визначається у грошових одиницях), що робить його не порівняним для банків різної величини. Цю проблему вирішують такі показники як спред економічного прибутку (*Economic Profit Spread, EPSp*) та економічна рентабельність власного капіталу (*Economic Profit Return, EPR*):

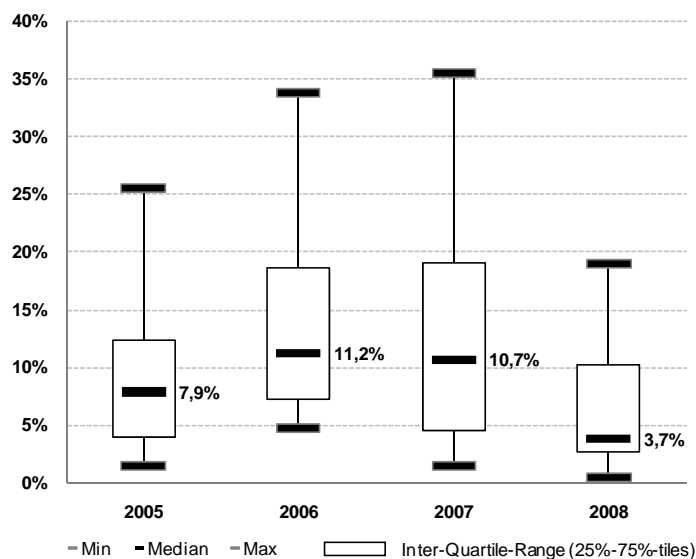
$$EPSp = ROA - COE, \quad (5)$$

$$EPR = \frac{EP}{E}. \quad (6)$$

Для демонстрації переваг показників, розрахованих на базі EVA_e розглянемо такі графіки:

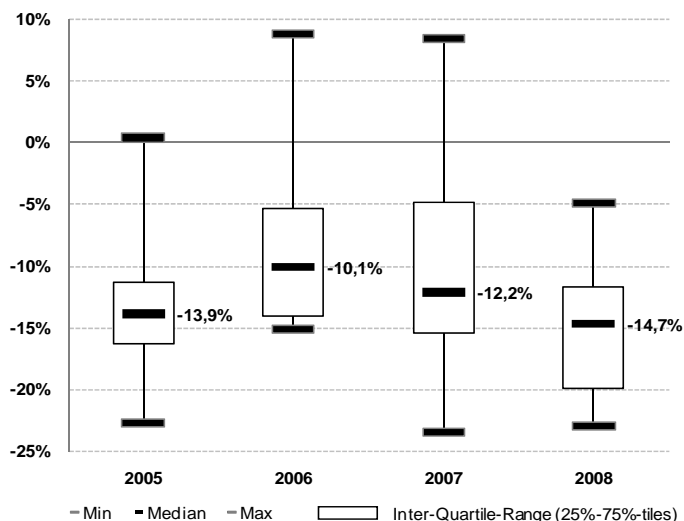
Графік 1. Темпи приросту прибутку банків першої групи у 2005–2008 рр.

Графік 2. Рентабельність власного капіталу банків першої групи у 2005–2008 рр.

Наведені графіки демонструють значення показників темпів приросту чистого прибутку (Графік 1), рентабельності власного капіталу (Графік 2) та економічної рентабельності власного капіталу (Графік 3) банків першої групи за 2005–2008 рр. Ми навмисне обрали цей часовий інтервал, оскільки в межах цієї статті нас цікавить саме передкризова ситуація. На кожному з графіків ми можемо бачити максимальне та мінімальне значення відповідного показника, медіанне значення показника за вибіркою банків, а також інтерквартильний інтервал, в який потрапляють значення 25–75% вибірки.

Як ми бачимо з Графіків 1 та 2 показники темпів приросту чистого прибутку та рентабельності власного капіталу (*ROE*) демонструють стійке зростання за період з 2005 до 2007 р. Пік росту припадає на 2006 р. із незначним падінням у 2007 р., проте все ж збереженням позитивної динаміки. Якби ми повернулись у 2007 р., то, напевне, дійшли б висновку, що це викликане не більше як незначними циклічними коливаннями ділової активності.

Графік 3. Економічна рентабельність власного капіталу банків першої групи у 2005–2008 рр.

Ми спостерігаємо значне падіння відповідних показників у 2008 р., що було викликане впливом світової фінансової кризи. Таким чином, спостерігається негативний сигнал вже після настання події.

Якщо ж ми розглянемо Графік 3, то вже з першого погляду доходимо таких висновків. По-перше, більшість банків першої групи (окрім максимальних значень вибірки) мають негативну економічну рентабельність власного капіталу. Це викликане досить високим значенням вартості власного капіталу в Україні і вказує на те, що акціонери банку недоотримають економічну вигоду, яку б бажали отримувати.

По-друге, бачимо покращення ситуації у 2006 р. Вже через рік спостерігаємо значне зниження мінімальної межі значень вибірки із збереженням максимальних значень та значень інтерквартильного інтервалу, а значить, значним зменшенням медіанного значення вибірки (на 2,1%). У 2008 р. спостерігається подальше зниження медіанного значення цього показника ще на 2,5%. Таким чином, у 2007 р. відбулося практично таке саме падіння показника *EPR* як і у 2008 р. Це доводить факт того, що показник *EPR* сигналізував про можливість настання кризової ситуації як мінімум за рік до того, як вона настала. При розгляді показників *EVA_e* та *EPS_p* ми б побачили таку саму ситуацію.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна із впевненістю стверджувати, що показники економічної вартості та похідні від неї є значно кращими індикаторами ефективності діяльності банківської установи як для фінансових менеджерів, так і для акціонерів та третіх осіб. Запровадження систем управління вартістю у банках України неодмінно призведе до покращення розуміння процесів, що відбуваються як всередині кожного окремого банку, так і у банківській системі в цілому. На базі наведених показників може бути створена своєрідна система раннього сповіщення про появу негативних тенденцій у розвитку банківської установи. А при поєднанні цих інструментів з набутим досвідом антикризового управління ми отримаємо стабільні фінансові інститути, що здатні краще протидіяти негативним коливанням світових фінансових ринків.

Література

1. Васильченко З.М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація / З.М.Васильченко. – К.: Кондор, 2007. – 528 с.
2. Никонова И.А. Оценка стоимости коммерческого банка и его акций / И.А.Никонова // www.cfin.ru. – 09.08.2004.
3. Седин А.И. Некоторые практические аспекты слияний и поглощений банков. Корпоративный менеджмент / А.И.Седин. // www.cfin.ru. – 10.07.2002.
4. Никонова И.А. Стратегия и стоимость коммерческого банка / И.А.Никонова, Р.Н.Шамгунов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 302 с.
5. Никонова И.А. Финансирование бизнеса / И.А.Никонова – М.: Альпина Пабlishер, 2003. – 197 с.
6. Aswath Damodaran. The Dark Side of Valuation (Second Edition). – Stern School of Business. – 2004. – 736 p.
7. Incentive Compensation Survey 2009. – Finopis Consulting. – 2009. – 106 p.
8. Thomas Wdhling. Corporate Control Transactions. – Universitdt Zyrich. Institut fbr schweizerisches Bankwesen. – 2009. – 40 p.

Базарный Д.В. Управление стоимостью как необходимое условие стратегической стабильности банка. В статье исследуется целесообразность управления стоимостью банка. Рассмотрены методы оценки экономической стоимости и производных от нее показателей. Указаны и обоснованы преимущества использования в финансовом менеджменте банка показателей, рассчитываемых на основе экономической стоимости в сравнении с классическими показателями эффективности банка.

Ключевые слова: экономическая стоимость банка, *EVA*, *EPS_p*, *EPR*, система индикаторов раннего оповещения, финансовый менеджмент банка.

Bazarnyi B.D. Value management as a necessary requirement for strategic stability of a bank. The necessity of value based management for banks is given in the article. Methods of *EVA* and *EVA*-based indexes are stated. Advantages of the bank indexes usage in financial management which are calculated due to the economic value on comparison with the classic indexes of the bank efficiency are given and proved.

Key words: economic bank value, *EVA*, *EPS_p*, *EPR*, preliminary warning system, financial bank management.

УДК 334.78:351.82]:34(477)

Букало А.М.,

аспірантка кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Аналіз законодавчого забезпечення функціонування посередників у корпоративному секторі України

У статті розглядається сутність державного регулювання посередництва у корпоративному секторі України. Визначаються основні напрями державного регулювання цієї сфери. Досліджуються основні проблеми розвитку посередників у корпоративному секторі та запропоновано заходи щодо активізації їх діяльності.

Ключові слова: державне регулювання, посередництво, корпоративна сфера, корпоративний сектор, інвестори.

Забезпечення сталого розвитку країни зумовлюється належним рівнем державного регулювання всіх галузей економіки. Напрями, форми та рівень державного регулювання економіки визначаються характером та гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем. У сфері регулювання посередництва у корпоративному секторі завдання держави полягає у формуванні та вдосконаленні законодавчого забезпечення, яке має сприяти активізації залучення коштів посередників в акціонерні товариства та встановлення прийнятних меж для всіх учасників ринкових відносин.

Багатогранність проблематики державного регулювання розвитку посередництва у корпоративному секторі досліджено іноземними вченими, серед яких А. Берле, О. Вільямс, Дж. Гілберт, П. Друкер, С. Д'юбіел, К. Ейзенхард, Г. Ердман, Дж. Кейнс, Г. Клейнер, С. Майерс, Г. Мінцберг, П. Самуельсон. Серед українських та російських вчених істотний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів державного регулювання посередництва у корпоративному секторі зробили І. Ансофф, В. Д. Базилевич, Д. О. Баюра, В. М. Гончаров, Г. М. Добров, В. А. Євтушевський, П. Н. Завлін, А. А. Пересада, А. І. Пригожин, П. С. Рогожина, Д. М. Стеченко та ін.

Низький рівень корпоративного управління, дефіцит фінансових ресурсів, недостатній рівень розвитку фондового ринку та неврегульованість багатьох аспектів діяльності посередників на фінансовому ринку зумовлюють низьку активність потенційних інвесторів у корпоративній сфері. Саме державне регулювання має на меті створення сприятливого інвестиційного клімату, а дієві механізми державного впливу можуть стати основою для формування і розвитку вітчизняного корпоративного сектора.

Відсутність комплексних підходів до вирішення питань забезпечення та підвищення ефективності державного регулювання діяльності посередників у корпоративному секторі зумовлюють необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямі. Крім того, у науковій літературі недостатньо розроблені теоретичні та методологічні питання державного регулювання корпоративних відносин, включаючи забезпечення захисту інтересів потенційних інвесторів, володіння й розпорядження великими й дрібними пакетами акцій, запобігання корпоративним конфліктам, створення інфраструктури корпоративного сектору, запобігання монополізації на ринках.

У цій статті ми спробували проаналізувати стан державного регулювання діяльності посередників у корпоративному секторі та виявлення переваг і недоліків державного впливу на розвиток інвестування у корпоративний сектор.

За сучасних умов державне регулювання діяльності посередників у корпоративному секторі є системою заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюються з метою адаптації цієї сфери до нестабільних умов соціально-економічної системи. Згідно з даними Звіту Світового Економічного Форуму «Глобальний огляд конкурентоспроможності 2010–2011 рр.», Україна посіла 89-е місце серед 139 країн світу за рівнем Індексу глобальної конкурентоспроможності (у 2009 р. – 82-е місце серед 133 країн). Такий показник вказує на те, що за такими складовими як «стан державних та приватних інститутів» – 134-е місце (на 14 позицій); «макроекономічна стабільність» – 132-е місце (на 26 позицій); «ефективність товарних ринків» – 129-е місце (на 20 позицій); «ефективність фінансових ринків» – 119-е місце (на 13 позицій) відбулося погіршення, що є реальним відображенням багатьох аспектів загальної економічної ситуації та, зокрема, рівня розвитку корпоративної сфери [25].

За даними Держкомстату, до 2008 р. обсяг інвестицій в основний капітал щороку збільшувався. У 2008 р. намітилася тенденція до зменшення обсягу зазначених інвестицій, зокрема, за підсумками року їх обсяг становив 97,4% обсягу за попередній період. У кризовому 2009 р. обсяг інвестицій в основний капітал становив лише 58,5% обсягу за попередній рік [21]. На низьку інвестиційну активність у 2008–2009 рр. вплинула світова фінансово-економічна криза, високий інфляційний тиск та низька конкурентоспроможність економіки.

В Україні, з огляду на політичну та економічну нестабільність, як ніколи, потрібні зусилля учасників економічних відносин для пошквалення інвестиційних процесів у корпоративній сфері з метою стабілізації економіки та економічного розвитку. Орієнтація на такий результат передбачає, насамперед, використання з боку держави певних засобів, механізмів та інструментів державного регулювання. Відповідно до цього, метою державного регулювання посередництва у корпоративному секторі мають бути дії, які призведуть до зміни характеру участі держави у господарській діяльності, зменшення частки державної власності, створення економічних умов для забезпечення високої ділової активності вітчизняних акціонерних товариств. Отже, більш точно державне регулювання можна визначити як вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою орієнтування суб'єктів господарювання та окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної політики суспільного розвитку [23, с. 5].

В економічній науці існують два протилежних ставлення до необхідності державного регулювання економіки. Так, прихильники класичної теорії вважають, що ринковий механізм автоматично забезпечує рівність попиту та пропозиції, а відтак економічна система є здатною до саморегулювання. А кейнсіанська теорія обґрунтовує необхідність і практичне значення державного регулювання ринкової економіки. Загострення кризових процесів у країнах з ринковою економікою призвело до поширення неокласичної теорії, в основу якої покладено концепцію саморегулювання економіки та обмеження державного втручання.

Структура української економіки почала формуватись за часів існування командно-адміністративної економіки, а розвиток всіх галузей національної економіки відбувався відповідно до загальносоюзних інтересів та з відривом від потреб як окремо української дійсності, так і від міжнародної політики розвитку світового господарства. Це призвело до високої концентрації матеріального виробництва в окремих регіонах, неефективного використання всіх видів ресурсів, і як наслідок – залежності від країн колишнього союзу. На думку М. І. Туган-Барановського, яку він виклав у праці «Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь» [5], вихід із кризи завжди пов'язаний з інвестуванням нагромадженого капіталу в нове виробництво, тобто у його структурну перебудову. Також М. І. Туган-Барановський у цій праці, та Дж. Кейнс у праці «Общая теория занятости, процента и денег» [5] зійшлися у висновках, що наявність потужного виробничого потенціалу в поєднанні з правильно макроекономічною політикою мають синергійний ефект для економіки.

Нині кризовий стан більшості галузей економіки України перетворюється на одну з найгостріших проблем, що стримують економічне зростання. Тобто постає необхідність

структурної перебудови економіки, про яку неодноразово наголошувалось протягом останнього часу. В разі цілеспрямованого державного регулювання в Україні, є всі передумови для збільшення активності посередників у корпоративному секторі, що призведе до залучення додаткових фінансових ресурсів, збільшення рівня ділової активності акціонерних товариств, а отже, і покращення ринкової кон'юнктури в країні.

Створений на основі приватизації державного майна підприємств, корпоративний сектор займає найвагоміше місце в українській економіці. У Посланні Президента України до українського народу у 2010 р. йдеться про те, що «для покращення бізнес-клімату будуть здійснені реформи у сфері приватизації та посилено захист прав власності», а одним із пріоритетів виокремлюється модернізація інфраструктури та реформування ключових секторів економіки. Наголошується на необхідності протидії рейдерству та на спрощенні реєстрації інвестицій, запровадженні ефективних механізмів державно-приватного партнерства, налагодженні ефективної роботи технологічних і промислових парків [6]. Проте, попри всю увагу до учасників корпоративної сфери, докорінних змін у цій сфері не відбувається.

Загалом, державне регулювання корпоративного сектора є значно ширшим за безпосереднє управління державними підприємствами та господарськими товариствами некорпоративного типу. Адже регулювання різнобічних аспектів діяльності посередників у корпоративному секторі відбувається тільки тоді, коли держава створює цілісну нормативно-правову базу функціонування економіки. У розвинутих країнах у зв'язку з появою нових інституційних акціонерів, посилення впливу рівня корпоративного управління на зацікавленість посередників при інвестуванні у корпоративний сектор, визначає необхідність створення на макrorівні стратегії соціально-економічного розвитку країни, а на макrorівні – нових методів та прийомів корпоративного управління. Як зазначає Пітер Ф. Друкер, «...дуже скоро ми знову зіткнемося з проблемами управління корпораціями. Нам доведеться заново визначати мету організації, яка використовує найману працю, мету її менеджменту, оскільки зміняться інтереси законних власників корпорації (тобто її акціонерів) та інтереси працівників розумової праці (тобто власників людського капіталу, завдяки якому організація створює матеріальні блага)» [3, с. 211].

Розвиток корпоративного сектора України безпосередньо визначається інституційним середовищем та розвитком ринкових відносин. А з появою та діяльністю посередників відбувається трансформація корпоративного управління, оскільки можливості та інтереси інституційних інвесторів значно відрізняються від індивідуальних інвесторів. Процес участі інституційних акціонерів в управлінні акціонерними товариствами згодом активізується і в Україні. А поки інститути спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди та страхові компанії становлять незначний сегмент фінансового ринку.

У цій ситуації державне регулювання набуває особливого значення для розвитку посередництва у корпоративному секторі. Регулювання корпоративних відносин відбувається у двох аспектах: законодавчому та економічному. Одним із визначальних чинників впливу держави на розвиток посередництва у корпоративному секторі є законодавство, спрямоване на врегулювання та активізацію діяльності учасників корпоративного управління через фондовий ринок. Останнім часом спостерігається активізація діяльності щодо вдосконалення законодавства у цій сфері. Період з кінця 2008 р. до початку 2009 р. відзначився зрушеннями у покращенні чинних норм законодавства, що проявилось в ухваленні та набранні чинності нових законів і законопроектів, які мають на меті упорядкувати правові відносини на фондовому ринку України та підтримати ефективно його функціонування.

Вагомим внеском у регулювання відносин у корпоративному секторі стало прийняття Верховною Радою України «Концепції функціонування та розвитку фондового ринку України» та Указу Президента України від 12 червня 1995 р., якими було створено Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку України, яка відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [11] здійснює державне регулювання ринку цінних паперів держави. Процес формування та розвитку фондового ринку у 1995–2010 рр. здійснювався на основі нормативно-правових актів, прийнятих Верховною

Радою України та Президентом України, зокрема, це Концепція функціонування та розвитку фондового ринку, схвалена Постановою ВРУ від 22.09.1995 р. №342/95-ВР та Укази Президента України від 30.10.1999 р. №1415/99 «Про Основні напрями розвитку фондового ринку в Україні у 2000 р.», від 26.03.2001 р. №198/2001 «Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України», від 21.03.2002 р. №280/2002 «Про заходи щодо розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 29 червня 2005 р. «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» й від 28 жовтня 2005 р. «Про заходи щодо утвердження гарантій та підвищення ефективності захисту права власності в Україні».

Основними нормативно-правовими актами Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку в сфері корпоративного управління є: Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного фонду акціонерного товариства, Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств, Положення про проведення контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних товариств. Крім того, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.03.2006 р. № 131-р затверджено План заходів з реалізації Основних напрямів розвитку фондового ринку України на 2006–2010 рр., де за кожним із пріоритетних пунктів передбачається кілька відповідних для економіки заходів. Зокрема, серед заходів, що сприяють поліпшенню захисту прав акціонерів, можна виокремити впровадження в діяльність вітчизняних акціонерних товариств принципів корпоративного управління [7].

Одним із базових документів, якими визначаються напрями реорганізації й подальшої розбудови ринків капіталу в Україні, є Концепція Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні [20]. У цьому документі наведено перелік причин відставання національного ринку капіталу від світових, у тому числі недосконалості корпоративного управління. Зокрема, це:

- недосконалість законодавства, яким регулюється діяльність на ринках капіталу;
- наявність проблем у корпоративному секторі та незахищеність прав інвесторів;
- низький рівень торговельної активності на вітчизняному ринку акцій внаслідок того, що контрольні пакети акцій належать великим власникам, які не зацікавлені у додаткових емісіях;
- нерозвинутість сектора інституційних інвесторів, зокрема відсутність інвестиційних банків, потужних інвестиційних компаній, страхових компаній зі спеціалізацією на інвестиційному страхуванні, венчурних фондів інноваційного спрямування;
- недостатнє висвітлення інформації про емітентів, професійних учасників ринку цінних паперів, ризики стосовно фінансових інструментів, що не дає змоги інвестору реально оцінити вартість і потенціал українських підприємств, приймати виважені інвестиційні рішення.

Регулювання діяльності посередників у корпоративному секторі в Україні здійснюється на основі таких законодавчих актів:

- Цивільного кодексу України, яким регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [26];
- Господарського кодексу України, який має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва [2];
- Закону України «Про господарські товариства», яким визначаються поняття і види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників [10];
- Закону України «Про акціонерні товариства», яким визначається порядок створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права й обов'язки акціонерів та багато інших аспектів функціонування цієї сфери [8];
- Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», яким регулюються відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження про-

фесійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості та ефективності функціонування фондового ринку [22];

- Закону України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», яким визначаються правові основи обігу цінних паперів у Національній депозитарній системі та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні [16];
- Закону України «Про Державну програму приватизації», яким визначаються цілі, пріоритети та умови приватизації, які розробляються Фондом державного майна України і затверджується Верховною Радою України законом України один раз на три роки [12];
- Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів», зокрема до Кримінального кодексу України, до Кодексу України про адміністративні правопорушення, до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [9];
- Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», яким визначаються правові засади здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх походних в Україні [11];
- Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), яким визначаються правові та організаційні основи створення, діяльності й відповідальності суб'єктів спільного інвестування [15];
- Закону України «Про страхування», яким регулюються відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб [19];
- Закону України «Про інвестиційну діяльність», яким визначаються загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України [14];
- Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», яким встановлюється правовий механізм приватизації цілісних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом їх відчуження на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу [18];
- Закону України «Про приватизацію державного майна», яким регулюються правові, економічні й організаційні основи приватизації державного майна [17].

Аналіз стану практичного втілення положень зазначених документів вказує на те, що у процесі формування та подальшого розвитку посередництва у корпоративному секторі зазначені нормативно-правові акти сьогодні здебільшого реалізовані на законодавчому, проте не діють на організаційно-інституційному рівні.

Основними причинами виникнення проблеми низької інвестиційної активності є: недостатній рівень державної підтримки інвестиційної діяльності, низький рівень розвитку системи підготовки інвестиційних програм і проектів для надання державних інвестицій; нерозвинутість інвестиційного ринку та інфраструктури; відсутність дієвих механізмів державно-приватного партнерства в інвестуванні.

Необхідність подальшого розвитку законодавчої бази у сфері регулювання посередництва у корпоративному секторі є об'єктивно зумовленою та потребує значної уваги. Розв'язання цієї проблеми можливо реалізувати на двох рівнях:

- на державному. Перший варіант проведення пасивної державної політики із забезпечення розвитку інвестиційної діяльності в Україні. При цьому держава відмовляється від цілеспрямованого впливу на інвестиційний ринок, стимулювання інвестиційної діяльності та надання державних інвестицій, а забезпечує застосування виключно ринкових механізмів збалансованого розвитку в цій сфері, що сприятиме активізації інвестиційної діяльності у тих галузях, які мають високу доходність та швидку окупність.

Другий варіант передбачає проведення державної політики зі стимулювання інвестиційної діяльності в Україні на засадах розвитку системи державних інвестицій, підвищення ефективності та посилення прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства і стимулювання залучення приватних інвестицій до реального сектора економіки, що сприятиме збалансованому розвитку державного та приватного секторів, концентрації зусиль на пріоритетах розвитку, підвищенню привабливості об'єктів інвестування, створенню умов як для прямої участі держави в інвестуванні, так і непрямой шляхом стимулювання залучення інвестицій з урахуванням досвіду Європейського Союзу;

- на законодавчому рівні. Перший варіант передбачає залишення існуючої ситуації без змін, можливе лише часткове досягнення визначених цілей. Такий стан, коли прийняття рішення про застосування норм законодавства покладено на професійних учасників, може зумовити зловживання у цій сфері, збільшення ризиків для інвесторів та емітентів, що призведе до зниження інвестиційної привабливості підприємств й економіки загалом. Другий варіант передбачає вдосконалення існуючого законодавства, що призведе до вирішення більшості наявних проблем.

Проаналізуємо можливі результати при проведенні активної державної політики та вдосконаленні чинного законодавства (табл.)

Таблиця

Переваги та недоліки вдосконалення чинного законодавства для суб'єктів господарювання*

<i>Вигоди</i>	<i>Витрати</i>
<i>Інтереси держави</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – реалізація єдиної державної політики; – покращення іміджу України на міжнародній арені за рахунок створення справедливої та прозорої нормативно-правової бази діяльності професійних учасників ринку цінних паперів; – подальша адаптація вітчизняного законодавства до законодавства європейського співтовариства; – збільшення обсягу надходжень до бюджету за рахунок податкових надходжень від професійних учасників фондового ринку, які матимуть змогу отримати більші прибутки за рахунок активізації своєї діяльності; – привабливість вкладень в акції та захист акціонерів сприятиме зростанню капіталізації акціонерних товариств, що позитивно впливатиме на збільшення надходжень від приватизації; – поліпшення в Україні інвестиційного клімату заохочуватиме як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів, а отже, стимулюватиме реінвестування отриманих доходів в економіку країни, а не здійснення інвестицій за її межами. 	<ul style="list-style-type: none"> – часові та трудові витрати з боку державних органів; – витрати на контроль за виконанням нового законодавства.
<i>Інтереси посередників</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – збільшення прибутку за рахунок розширення спектру послуг та збільшення альтернативного прибутку за рахунок зменшення витрат на адміністративні операції, послуги юристів, оплату судових процесів; – економія часових витрат на проведення операцій з цінними паперами; – зменшення інвестиційних ризиків. 	<ul style="list-style-type: none"> – витрати на внесення змін до внутрішніх документів; – незначні витрати на приведення діяльності у відповідність до встановлених змін.
<i>Інтереси акціонерних товариств</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – зможуть захищати свої права та охоронювані законом інтереси цивілізованими методами й менше залежатимуть від кон'юнктури влади, політичних уподобань, адміністративного впливу тощо; – отримують широкий доступ до дешевих і довгостро- 	<ul style="list-style-type: none"> – витрати на внесення змін до внутрішніх документів; – незначні витрати на приведення діяльності у

<i>Вигоди</i>	<i>Витрати</i>
кових фінансових ресурсів, зокрема накопичень пенсійних фондів, поряд з розширенням доступу їх підприємств до традиційних видів запозичень (банківські кредити, емісія облігацій).	відповідність до встановлених змін.

**Складено автором*

Подальший розвиток законодавчого забезпечення у сфері діяльності посередників у вітчизняному корпоративному секторі необхідно проводити в таких напрямках:

- сприяння збільшенню капіталізації, ліквідності та прозорості фондового ринку;
- сприяння розвитку та становлення потужних національних інституційних інвесторів;
- вдосконалення ринкової інфраструктури та забезпечення її надійного й ефективного функціонування;
- модернізація депозитарної системи України;
- підвищення вимог до професійних учасників фондового ринку;
- вдосконалення механізмів державного регулювання, нагляду на фондовому ринку та захисту прав інвесторів через підвищення ефективності державного регулювання фондового ринку, підвищення можливостей регулятора, вдосконалення саморегулювання на ринку цінних паперів;
- податкове та валютне стимулювання подальшого розвитку фондового ринку;
- сприяння прийняттю таких законів: «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про банки та банківську діяльність», «Про похідні цінні папери», «Про природні монополії», «Про корпоратизацію».

Іноземні експерти вважають, що на сучасному етапі для урядів багатьох країн як ніколи важливо здійснювати кроки, які закладуть основу для майбутнього економічного зростання. Країнам необхідно залишатися конкурентоспроможними та підвищувати продуктивність, що допомагає національній економіці легше сприймати коливання бізнес-циклів.

Незацікавленість потенційних інвесторів купувати цінні папери пов'язана з низьким рівнем корпоративного управління на підприємствах-емітентах, недостатнім рівнем розкриття інформації про діяльність таких підприємств, відсутністю прийнятної дивідендної політики. Існуючий попит інвесторів на акції інвестиційно привабливих підприємств, які частково або повністю належать державі, не задовольняється через вкрай невелику кількість акцій таких підприємств у вільному обігу. Всі ці недоліки потребують подальшого усунення шляхом вдосконалення як теоретичних, так і практичних аспектів наукової діяльності.

Література

1. Баюра Д. О. Система корпоративного управління в Україні: стан та перспективи розвитку: монографія / Д. О. Баюра. – К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2009. – 288 с.
2. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
3. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Друкер; [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272 с.
4. Євтушевський В. А. Корпоративне управління: підруч. / В. А. Євтушевський. – К.: Знання, 2006. – 406 с.
5. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег / Д. М. Кейнс. – Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
6. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу: Послання Президента України від 03.06.2010 р. // Урядовий кур'єр. – № 101. – 5 черв.
7. Принципи корпоративного управління України. – К.: ДКЦПФР, 2001. – 72 с.
8. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 N 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів: Закон України від 25.12.2008 № 801-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 23. – Ст. 278.
10. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

11. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р. № 448-96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – Ст. 292.
12. Про Державну програму приватизації: Закон України від 18.05.2000 № 1723-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 33-34. – Ст. 272.
13. Про заходи щодо реалізації Програми «Україна-2010»: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.1999 р. № 1908
14. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
15. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України від 15.03.2001 № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.
16. Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України від 10.12.1997 № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.
17. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
18. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 № 2171-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 350.
19. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
20. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 р. № 1900 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 75. – С. 37. – Ст. 2674.
21. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2007 р. № 976-р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 86. – С. 120. – Ст. 3173.
22. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 268
23. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: навч. посіб./ Д. М. Стеченко. – К.: МАУП, 2000. – 176 с.
24. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М. И. Туган-Барановский ; отв. науч. ред. Т. И. Деревянкин. – Киев: Наук. думка, 2004. – 368 с.
25. Україна в рейтингу глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / Газета «Цінні папери України». – 2010. – № 37 (631). – Режим доступу до ресурсу: http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=631&pub=4759
26. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
27. Экономическая теория: политэкономия: учеб. / Под ред. В.Д. Базилевича. – М.: Рыбари; Киев: Знання, 2009. – 870 с.

Букало А.Н. Анализ законодательного обеспечения функционирования посредников в корпоративном секторе Украины. В статье рассматривается сущность государственного регулирования посредничества в корпоративном секторе Украины. Определяются основные направления государственного регулирования данной сферы. Исследуются основные проблемы развития посредников в корпоративном секторе и предложены мероприятия по активизации их деятельности.

Ключевые слова: государственное регулирование, посредничество, корпоративная сфера, корпоративный сектор, инвесторы.

Bukalo A.N. Analysis of the legislative support functioning of intermediaries in the Ukrainian corporate sector. State regulation of the intermediary role development in the Ukrainian corporate sector is revealed. The main aspects of the state regulation in this sphere are indicated. Some issues of the intermediary role in Ukrainian corporate sector are shown and measures on stimulation of intermediates activity are offered to be taken.

Key words: state regulation, intermediary, corporate sphere, corporate sector, investors.

УДК 657.37:336.748.12

Головко В.І.,канд. екон. наук, доцент кафедри обліку та аудиту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**Мисака Г.В.,**канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів та кредиту
АПСВ ФПУ

Теоретико-методологічні засади складання фінансової звітності за умов інфляції

У статті розглядаються результати дослідження методологічних аспектів вимірювання впливу зміни цін та інфляції на показники фінансової звітності. Узагальнюється методика розрахунку інфляційного прибутку (збитку) підприємства згідно з чинним законодавством з метою підвищення достовірності даних фінансової звітності.

Ключові слова: інфляція, зміни цін, монетарні та немонетарні статті балансу, чиста грошова позиція підприємства, інфляційний прибуток (збиток).

Інфляційні процеси, що об'єктивно притаманні ринковій економіці, поступово приводять до зміни цін на окремі товари, роботи та послуги. Під впливом цих чинників вартісні характеристики об'єктів, визнаних у бухгалтерському обліку та відображених у фінансовій звітності, можуть з часом втрачати свою достовірність. Історична собівартість активів підприємства в певні періоди часу значно відхиляється від їх справедливої вартості, що вимагає періодичних переоцінок. У більшості країн основні фінансові звіти складаються на основі історичної собівартості без урахування змін загального рівня цін або зростання конкретних цін на утримувані суб'єктом господарювання активи (крім тих випадків, коли основні засоби та інвестиції можна переоцінити). Проте деякі суб'єкти господарювання подають основні фінансові звіти, базовані на поточній собівартості, яка відображає вплив змін конкретних цін на утримувані активи. За умов гіперінфляції фінансові звіти, незалежно від того, чи базуються вони на підході за історичною або поточною собівартістю, корисні лише тоді, коли вони виражені в одиниці виміру, яка діє на дату балансу.

Питання вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку, складання та аналізу фінансової звітності з урахуванням зміни цін та інфляції у процесі реалізації заходів із системного управління підприємством на сучасному етапі розвитку економіки України досліджувалися в працях таких вітчизняних науковців як Р.С. Коршикова [1], С.Ф. Голов, В.М. Костюченко [2], Є.В. Калюга [3], М.Р. Лучко, М.Я. Остап'юк [4] та закордонних фахівців, серед яких М.Р. Метьюс, М.Х.Б. Перера [5], В.В. Ковальов [6], Л.Т. Гиляровська [7]. Однак, проведені дослідження носять дещо спеціалізований, фрагментарний характер, оскільки їх було присвячено окремим аспектам цієї проблематики: або методам вимірювання інфляції, або методиці обліку зміни цін, або науково-практичним підходам до трансформування показників фінансової звітності під впливом проявів знецінення грошей.

На нашу думку, для забезпечення достовірною інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів про фінансовий стан і діяльність суб'єкта господарювання і комплексної реалізації інформаційної функції бухгалтерського обліку питання вимірювання, вартісної оцінки, відображення в обліку та звітності таких специфічних обставин господарювання як зміна цін та інфляція, мають системно досліджуватися через призму їх економічної сутності та з урахуванням завдань і принципів обліку та звітності. Тільки у такий спосіб можна забезпечити належний вплив обліку, аналізу та звітності на процеси управління фінансово-

господарською діяльністю підприємства за сучасних економічних умов.

Індикатором необхідності зміни масштабу оцінки в бухгалтерському обліку є саме зміна ринкових цін на активи. Зміни цін впливають на рівень вартості придбаних і проданих підприємством активів, що відбивається на рівні витрат і доходів підприємства, а отже, і фінансового результату діяльності.

Існують різні точки зору щодо характеристик гіперінфляції. Так, згідно з МСБО 29, до країн з гіперінфляційною економікою слід відносити такі, в яких:

- більшість населення прагне зберігати свої заощадження в негрошовій формі або у відносно стабільній іноземній валюті;
- населення в цілому розглядає грошові суми не з позицій місцевої валюти, а з позицій щодо стабільної іноземної валюти;
- продаж і купівля в кредит провадяться за цінами, які повинні компенсувати очікуване зниження купівельної спроможності місцевої валюти протягом періоду кредитування незалежно від величини цього періоду;
- процентні ставки, заробітна плата й ціни пов'язані з індексом цін;
- накопичена або сукупна інфляція за три роки наближається або перевищує 100% [9].

У світовій обліково-аналітичній практиці відомо кілька підходів до вирішення проблеми вірогідності оцінки показників фінансової звітності за умов інфляції; серед них: нехтування інфляцією при обліку, перерахунки відносно до стабільної валюти, переоцінювання об'єктів бухгалтерського обліку в грошові вимірники однакової купівельної спроможності (метод GPL – General Price Level Accounting або GPP- General Purchasing Power), переоцінювання об'єктів бухгалтерського обліку в теперішню вартість (метод CVA – Current Value Accounting або CCA – Current Cost Accounting) та ін.

В Україні П(С)БО-22 «Вплив інфляції» передбачено порядок коригування фінансової звітності, яка оприлюднюється, на вплив інфляції та загальні вимоги до розкриття інформації про неї у примітках до фінансової звітності. Згідно з цим стандартом «Показники річної фінансової звітності підприємства за умови досягнення значення кумулятивного приросту інфляції 90 і більше відсотків підлягають коригуванню із застосуванням коефіцієнта коригування...» [10].

Якщо інфляція вимірюється як приріст загального рівня цін, то нагромаджена інфляція за три роки [10] повинна дорівнювати 100% (отже, її темп росту за ці роки повинен дорівнювати 20%), тобто щомісячний темп росту цін за такої умови повинен бути 101,94%, а середньорічні темпи росту протягом трьох років не повинні перевищувати 25% (за умовами П(С)БО-22 – 22,5%). Однак щомісячні темпи росту індексу споживчих цін (ІСЦ) (consumer price index – CPI), що у світовій практиці є найбільше використовуваним показником рівня інфляції, в Україні часто перевищують рівень 101%, що підтверджується даними, наведеними у табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка індексу споживчих цін в Україні у 2001–2009 рр.
на товари та послуги до попереднього місяця, %**

Місяць, рік	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	за рік
2009	102,9	101,5	101,4	100,9	100,5	101,1	99,9	99,8	100,8	100,9	101,1	100,9	101,0
2008	102,9	102,7	103,8	103,1	101,3	100,8	99,5	99,9	101,1	101,7	101,5	102,1	101,7
2007	100,5	100,6	100,2	100	100,6	102,2	101,4	100,6	102,2	102,9	102,2	102,1	101,3
2006	101,2	101,8	99,7	99,6	100,5	100,1	100,9	100	102	102,6	101,8	100,9	100,9
2005	101,7	101	101,6	100,7	100,6	100,6	100,3	100	100,4	100,9	101,2	100,9	100,8
2004	101,4	100,4	100,4	100,7	100,7	100,7	100	99,9	101,3	102,2	101,6	102,4	101,0
2003	101,5	101,1	101,1	100,7	100	100,1	99,9	98,3	100,6	101,3	101,9	101,5	100,7
2002	101	98,6	99,3	101,4	99,7	98,2	98,5	99,8	100,2	100,7	100,7	101,4	100,0
2001	101,5	100,6	100,6	101,5	100,4	100,6	98,3	99,8	100,4	100,2	100,5	101,6	100,5

Джерело: Державний комітет статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Оскільки впродовж багатьох десятиріч обліково-аналітичний і фінансовий напрям у науці в нашій країні мали свою специфіку, економіка України протягом багатьох років характеризувалася відносно високим рівнем інфляції і незважаючи на те, що існуючий порядок коригування фінансової звітності на вплив інфляції прописаний у національних стандартах (П(С)БО-22), питання гармонізації методик, змістовного наповнення і когуренцію коригування показників фінансової звітності за умов інфляції з міжнародно визнаними емпіричними підходами дотепер є актуальними і потребують певної алгоритмізації.

Але практичне застосування методик, їх алгоритмізація і подальше створення програмного продукту потребує додаткового розгляду питань щодо:

- вибору методів перерахування показників фінансової звітності на рівень інфляції;
- вибору методів і показників виміру інфляції;
- розрахунку коефіцієнтів коригування показників фінансової звітності.

Вирішення першого питання має найбільш суттєве значення тому, що від вибору методу коригування фінансових показників суттєво залежить достовірність результатів аналізу і відповідно обґрунтованість висновків за його результатами. Залежно від обраної бази коригування виділяють два напрями коригування показників звітності – інфлювання і дефлювання. Так, у випадку використання фактичної вартості звітного періоду (як це і передбачено в МСБО-29) перераховуються показники звітності попередніх періодів. Подібну практику називають інфлюванням тому, що при її застосуванні необхідно «накласти» на показники звітності попередніх періодів інфляційне зростання. Обернена процедура інфлюванню, коли усунення інфляційних перекручень показників досягається шляхом приведення їх до єдиної вартісної оцінки, яка відповідає рівню цін деякого попереднього періоду, тобто застосування фактичної вартості базового періоду як основи фінансової звітності, називають дефлюванням. Звісно, що подальша розробка алгоритмів перерахунку показників звітності залежатиме від обраної бази порівняння.

Дискурсивну структурну схему проведення коригування фінансової звітності підприємства за умов інфляційної економіки наведено на рис. 1. [5].

Рис. 1. Структурно-логічна схема алгоритму проведення коригування фінансової звітності підприємства за умов інфляційної економіки

При вирішенні другої задачі практичної реалізації методів коригування фінансової звітності за умов інфляції, яка пов'язана зі знаходженням величини індексу цін, доцільного для використання в перерахуванні показників звітності, як правило, у світовій практиці використовуються два індекси: агрегатний індекс Пааше та індекс Ласпейреса.

Обидва індекси застосовуються для виміру вартості життя, тобто витрат на підтримку певного життєвого рівня. Індекс Пааше розраховується для набору товарів, що змінюється, а індекс Лайспейреса для незмінного набору товарів. Коли ціни на різні товари змінюються нерівномірно, індекс Ласпейреса є превалюючим показником міри вартості життя. Це пояснюється тим, що перший індекс, що розраховується для певного набору товарів, кількість яких береться на рівні базового періоду, не бере до уваги можливість заміни більше дорогих товарів менш дорогими. Навпаки, у другому індексі враховуються результати взаємного заміщення товарів. В індексі Пааше не відображається зниження, що відбувається при цьому, рівня добробуту, оскільки кількість продукції береться на рівні звітного періоду.

У світовій і вітчизняній практиці для визначення рівня інфляції, а відповідно і рівня цін, найчастіше застосовується індекс споживчих цін – ІСЦ (Consumer Price Index – CPI). Він характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання, і виступає показником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді.

Аналіз зарубіжних аналектів з питань коригування фінансової звітності, вказує на те, що більшість авторів пропонують для цілей коригування використовувати модель обліку в постійних цінах (GPP), а у рамках цієї моделі як індекс інфляції застосовувати ІСЦ. Результати апробації доводять, що це найменш складний і найменш трудомісткий варіант коригування показників фінансової звітності, що базується на використанні доступної інформації про рівень інфляції і відповідає реальній економічній дійсності, а тому може бути досить легко впроваджений у практику обліково-аналітичної роботи.

Третє питання, що потребує деякого уточнення, стосується визначення коефіцієнтів коригування і пов'язане, головним чином, з розрахунком середніх індексів інфляції за період, зокрема середнього за звітний період рівня ІСЦ. Звісно, що дефінітивною формулою для визначення середнього значення ІСЦ є формула середньої геометричної величини, оскільки саме вона дозволяє розрахувати середню величину при заміні індивідуальних величин ознаки і збереженні незмінним добутку індивідуальних величин.

Середні рівні прийнято відносити до середини відрізка часу, за який визначається середній рівень. Отже, при розрахунку середнього темпу інфляції аналізований період розбивається на два відрізки часу, а сам розрахунок проводиться за формулою

$$\bar{I}_P = \sqrt{I_P^n \times I_P^k} = \sqrt{I_P^{nep}}, \quad (3)$$

де \bar{I}_P – середній індекс цін (ІСЦ) за аналізований період; I_P^n - ІСЦ на початок аналізованого періоду; I_P^k – ІСЦ на кінець аналізованого періоду; I_P^{nep} - ІСЦ за аналізований період.

На основі розрахованих індексів цін на початок і кінець аналізованого періоду, а також середніх індексів цін за аналізований і попередній періоди визначаються коефіцієнти коригування показників фінансової звітності підприємства. За допомогою індексів цін на початок і кінець аналізованого періоду розраховуються коефіцієнти коригування моментних показників. Наприклад, дані балансу підприємства, що відображають вартісну оцінку майна підприємства і джерел його формування на початок і кінець звітного періоду. Середні рівні індексів цін застосовуються при коригуванні значень показників, які відносяться до категорії інтервальних показників, а саме – показників виручки, собівартості, доходів, витрат тощо.

Сьогодні у світовій практиці існують три основних методи коригування впливу зміни цін на показники фінансової звітності підприємства, що враховують динаміку рівня цін:

1) загальної купівельної спроможності (або модель обліку в постійних цінах), що передбачає оцінку об'єктів бухгалтерського обліку в грошових одиницях однакової купівельної спроможності (*General Purchasing Power – GPP* або *General Price Level – GPL*);

2) поточної вартості (або модель обліку в поточних цінах), що передбачає переоцінку об'єктів бухгалтерського обліку до рівня поточної (ринкової) вартості (*Current Value Accounting – CVA* або *Current Cost Accounting – CCA*);

3) комбінований – поєднує риси перших двох.

Модель обліку в постійних цінах (*GPP*) ґрунтується на застосуванні загального індексу цін до періодичного перерахування показників звітності з урахуванням зміни купівельної спроможності грошової одиниці. Базою даної моделі є концепція фінансової природи капіталу. Основною метою коригування за методом *GPP* є приведення фінансової звітності до однакових одиниць купівельної спроможності. При цьому не враховується динаміка цін за окремими складовими активів і пасивів. Послідовність коригування показників фінансової звітності методом *GPP* представлено на рис. 2.

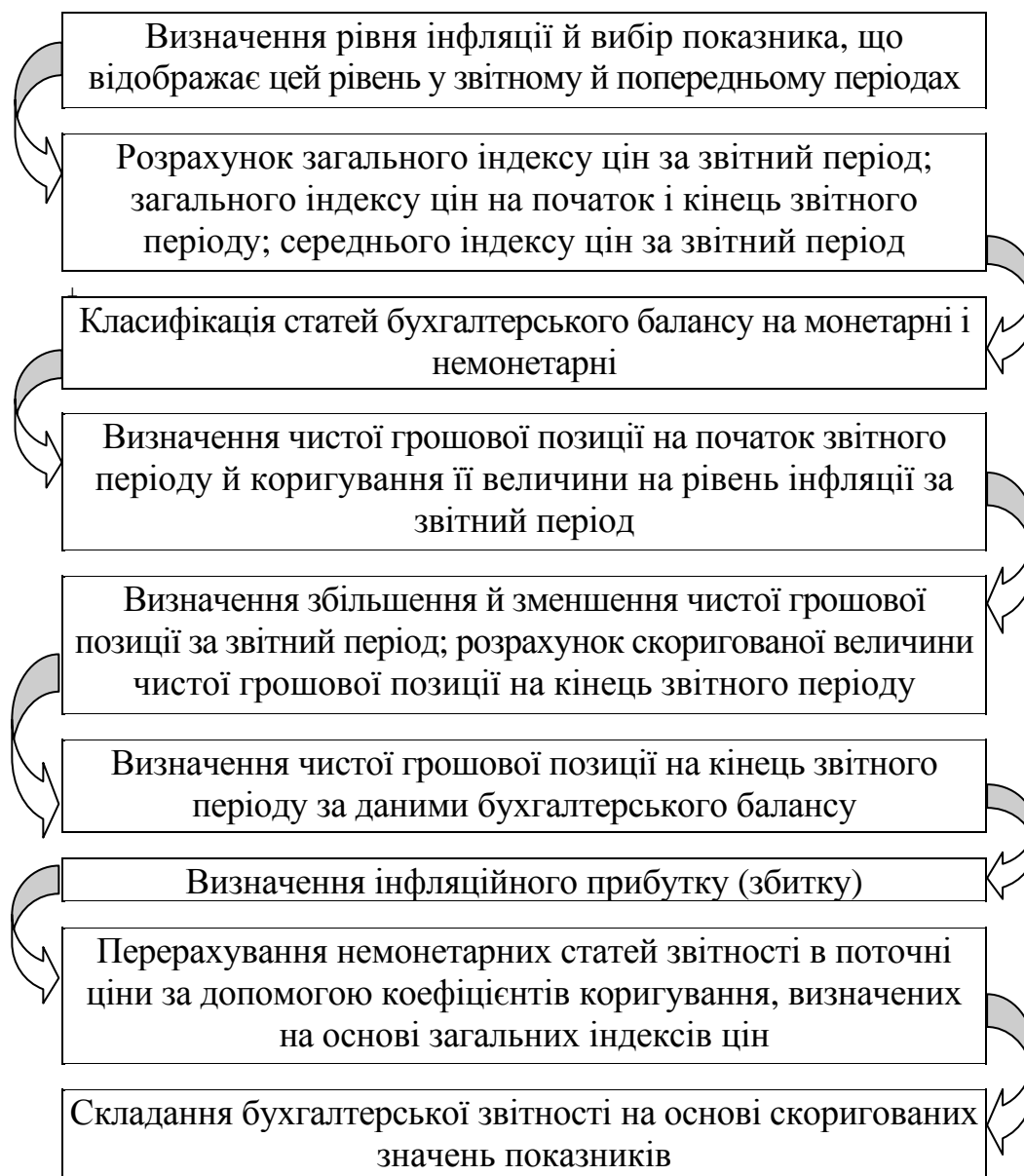

Рис. 2. Алгоритм коригування показників фінансової звітності методом *GPP*

При використанні *GPP* на індекс інфляції коригуються негрошові статті балансу (за винятком нерозподіленого прибутку та будь-яких сум дооцінки). Формула такого коригування при перерахуванні показників фінансової звітності (інфлювання) має вигляд:

$$\alpha_i^1 = \alpha_i \times I_p \quad (i, p = \overline{1, n}), \quad (1)$$

де α_i^1 – скориговане (перераховане) значення показника в i -му періоді, n – кількість періодів; α_i – первісне значення показника в i -му періоді; I_p – індекс цін звітного періоду порівняно з i -м періодом.

При коригуванні показників фінансової звітності потрібно враховувати час постановки на облік майна підприємства, виникнення витрат тощо. У зв'язку з цим необхідно перетворити формулу (1) згідно з третьою основною властивістю індексів, а саме – тесту кружного випробування, який полягає в тому, що якщо побудовано деякий індекс для періоду i при базисному періоді $i-1$ і для періоду $i-1$ при базисному періоді $i-2$, то індекс $I_{i/i-2}$, що базується на проміжних порівняннях, має співпадати з індексом, отриманим при безпосередньому порівнянні i і $i-2$, тобто

$$I_{i/i-1} \times I_{i-1/i-2} = I_{i/i-2}, \quad (2)$$

а звідси і справедливості наступної залежності індексів:

$$I_{i/i-1} = \frac{I_{i/i-2}}{I_{i-1/i-2}}. \quad (3)$$

Таким чином, формула коригування показників фінансової звітності методом інфлювання матиме вигляд:

$$\alpha_i^K = \alpha_i \times \frac{I_{P_B}^{36}}{I_{P_B}^{MN}}, \quad (4)$$

де $I_{P_B}^{36}$ – індекс цін звітного періоду порівняно з базисним періодом; $I_{P_B}^{MN}$ – індекс цін минулого періоду і порівнянні з базисним періодом.

Формула перерахунку показників звітності на ціни попереднього періоду за методом дефлювання така:

$$\alpha_i^{Knom} = \frac{\alpha_i^{nom}}{I_p}, \quad (5)$$

де α_i^{Knom} – скориговане значення показника поточного звітного періоду; α_i^{nom} – початкове значення показника поточного звітного періоду; I_p – індекс цін звітного періоду в порівнянні з попереднім періодом (базою).

Для процедури інфлювання метод *GPP* у загальному вигляді може бути представлений за допомогою наступних перетворень моделі, які відображають рівність підсумків активу і пасиву бухгалтерського балансу, складеного на звітну дату попереднього звітного періоду:

$$АНМ + АМ = ВК + ЗК, \quad (6)$$

де *АНМ* – немонетарні активи; *АМ* – монетарні активи; *ВК* – власний капітал; *ЗК* – залучені кошти.

Відповідно до методу *GPP* коригуванню підлягають немонетарні статті активу й пасиву. Використовуючи формулу (1), маємо:

$$АНМ \times (1+r) + АМ = ВК \times (1+r) + ЗК + (АНМ - ВК) \times r, \quad (7)$$

де r – індекс інфляції

Формула (6) дозволяє вивести таку рівність:

$$АНМ - ВК = -(АМ - ЗК), \quad (8)$$

$$\text{звідки: } АНМ \times (1+r) + АМ = ВК \times (1+r) + ЗК - (АМ - ЗК) \times r, \quad (9)$$

$$\text{або } A + ANM \times r = A + BK \times r - (AM - 3K) \times r, ANM \times r = BK \times r - (AM - 3K) \times r, (10)$$

де A — величина активу вихідного бухгалтерського балансу.

Суми в балансі, які ще не виражені в одиниці виміру, що діє на дату балансу, перераховуються із застосуванням загального індексу цін. Монетарні статті не перераховуються, оскільки вони вже виражені в одиниці виміру на дату балансу. Монетарні статті — це утримувані суб'єктом господарювання гроші, а також статті, які мають бути отримані або сплачені у грошовій формі. Усі інші активи й зобов'язання є немонетарними.

Деякі немонетарні статті відображаються за сумами, що діють на дату балансу, такими як чиста вартість реалізації та ринкова вартість, тому вони не перераховуються. Усі інші немонетарні активи й зобов'язання перераховуються. Більшість немонетарних статей відображаються за їх собівартістю або собівартістю за вирахуванням амортизації; таким чином, вони виражені в сумах, що діють на дату їх придбання. Перерахована собівартість кожної статті або її собівартість за вирахуванням амортизації визначається шляхом застосування змін загального індексу цін до її історичної собівартості і накопиченої амортизації, починаючи з дати придбання до дати балансу. Отже, основні засоби, інвестиції, запаси сировини і товарів, гудвіл, патенти, торгові марки та подібні активи перераховуються з дати їх придбання. Запаси частково готової та готової продукції перераховуються з дати понесення витрат на придбання та переробку [9].

У зв'язку з цим потребують подальшої деталізації показники монетарних та немонетарних статей активу і пасиву балансу (табл. 2).

Таблиця 2

Групування монетарних та немонетарних статей активу і пасиву балансу*

№ з/п	Немонетарні активи та пасиви	Рядок балансу	Монетарні активи та пасиви	Рядок балансу
Активи				
1.	Нематеріальні активи	010	Довгострокові фінансові інвестиції	045
2.	Незавершене будівництво	020	Довгострокова дебіторська заборгованість	050
3.	Основні засоби	030	Відстрочені податкові активи	070
4.	Довгострокові біологічні активи	035	Векселі одержані	150
5.	Довгострокові фінансові інвестиції	040	Дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги	160
6.	Інші необоротні активи	080	Дебіторська заборгованість за розрахунками:	
7.	Виробничі запаси	100	- з бюджетом	170
8.	Поточні біологічні активи	110	- з нарахованих доходів	190
9.	Незавершене виробництво	120	- із внутрішніх розрахунків	200
10.	Готова продукція	130	Інша поточна дебіторська заборгованість	210
11.	Товари	140	Поточні фінансові інвестиції	220
12.	Дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами	180	Грошові кошти та їх еквіваленти	230,
			Інші оборотні активи	240
13.	Витрати майбутніх періодів	270		250
14.	Необоротні активи та групи вибуття	275		
Пасиви				
15.	Статутний капітал	300	Забезпечення виплат персоналу	400
16.	Пайовий капітал	310	Довгострокові кредити банків	440
17.	Додатковий вкладений капітал	320	Інші довгострокові фінансові зобов'язання	450

№ з/п	Немонетарні активи та пасиви	Рядок балансу	Монетарні активи та пасиви	Рядок балансу
18.	Інший додатковий капітал	330	Відстрочені податкові зобов'язання	460
19.	Резервний капітал	340	Інші довгострокові зобов'язання	470
20.	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	350	Короткострокові кредити банків	500
21.	Неоплачений капітал	360	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	510
22.	Вилучений капітал	370	Векселі видані	520
23.	Інші забезпечення	410	Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530
24.	Цільове фінансування	420	Поточні зобов'язання за розрахунками:	
25.	Поточні зобов'язання за розрахунками з одержаних авансів	540	- з бюджетом	550
			- з позабюджетних платежів — зі страхування	560
26.	Доходи майбутніх періодів	630	- з оплати праці	570
27.			- з учасниками	580
28.			- із внутрішніх розрахунків	590
29.			Інші поточні зобов'язання	600
				610

* Щодо таких статей як Доходи майбутніх періодів, Забезпечення виплат персоналу, Витрати майбутніх періодів та деяких інших віднесення їх до монетарних або немонетарних активів має здійснюватися на підставі попереднього аналізу умов їх виникнення та визнання за даними бухгалтерського обліку.

Скоригована на індекс інфляції r величина немонетарних активів (AM) становить дохід підприємства від збільшення вартості активів (а не від їх використання) і являє собою показник, який у зарубіжній літературі називають «*holding gain*».

Величина інфляційного прибутку (збитку) при застосуванні методу GPP залежить від співвідношення величин монетарних активів і позичкового капіталу й визначається за формулою:

$$П(З)_I = (ЗК - AM) \times r. \quad (11)$$

Різниця між монетарними активами (AM) і монетарними пасивами являє собою чисту грошову (монетарну) позицію ($ЧМП$), в іноземній літературі — *net monetary position (NMP)*, величина якої додатна при перевищенні монетарних активів над монетарними пасивами і від'ємна у протилежній ситуації.

Як бачимо з формули (11), в інфляційній економіці підприємству вигідно, щоб його чиста грошова позиція була негативна, тобто його грошові зобов'язання в національній валюті перевершували грошові активи, оскільки саме це перевищення й становить базу розрахунку величини інфляційного прибутку підприємства. Таким чином, формула для розрахунку інфляційного прибутку (збитку) для методу GPP може бути записана в наступному вигляді:

$$П(З)_I = -ЧМП \times r = -ЧМП(I_p - 1) = ЧМП - ЧМП^K, \quad (12)$$

де $ЧМП$ — величина чистої монетарної позиції, розрахована за даними бухгалтерського балансу; $ЧМП^K$ — скоригована на рівень росту цін величина чистої монетарної позиції.

Слід зазначити, що перерахований відповідно до наведеної вище моделі GPP бухгалтерський баланс хоча й відображає зміну вартості немонетарних статей активу й пасиву, однак не дає диференційованої оцінки їх реальної ринкової вартості на конкретний момент. Однак положення МСФЗ-29 дають можливість врахувати таку диференціацію шляхом використання правила нижчої оцінки (*lower of cost or market*), відповідно до якого негрошові статті балансу оцінюються й відображаються за найменшою вартістю — мож-

ливої ринковою вартістю реалізації або скоригованої собівартості. За можливу ринкову вартість реалізації береться *чиста вартість можливої реалізації (net realizable value ~ NRV)*, яка розраховується як різниця між можливими значеннями ціни продажу та витрат на реалізацію за звичайних умов здійснення продажу.

Модель обліку в поточних цінах (ССА) є більш точною, оскільки спрямована на перерахування показників фінансової звітності виходячи із цін продажу і формування поточних оцінок статей за перерахованими вартостями активів і пасивів підприємства з урахуванням їх реальної ринкової вартості на поточний період. Таким чином, коригування статей балансу проводиться за індексами цін, розрахованими за конкретними позиціями активів і пасивів. Рівень таких часткових індексів цін може значно відхилитися від загального індексу цін. Тому цей метод коригування доцільно застосовувати у випадку, коли вартісна оцінка різних позицій активу й пасиву змінюється неоднаково. Послідовність розрахунку при цьому аналогічна описаній вище методиці *GPP*.

Під час застосування моделі *ССА* однією з нагальних проблем є визначення поточної вартості активів. Так, Стандарти фінансового обліку США (*FASB Statement 89 «Financial Reporting and Changing Prices»*) рекомендують виділяти поточну вартість на «вході» і на «виході» системи оцінки, тобто в момент постановки на облік і в момент списання. За поточну вартість на «вході» пропонують використовувати відновлену вартість (*cost of replacement or reproduction – RECO*), що являє собою величину поточних витрат на відшкодування активу. На «виході» за поточну вартість активів приймають чисту вартість можливої реалізації (*net realizable value – NRV*) або поточну дисконтовану вартість об'єкта (*discounted future cashflow*).

У загальному вигляді модель коригування бухгалтерського балансу методом *ССА* можна представити таким рівнянням:

$$A + \sum_{i=1}^n AHM_i \times r_i = BK + 3K + \sum_{i=1}^n AHM_i \times r_i, \quad (13)$$

де *AHM* – величина *i*-го немонетарного показника активу вихідного бухгалтерського балансу; *r_i* – індекс інфляції (приріст рівня цін) *i*-го немонетарного показника активу вихідного бухгалтерського балансу, коефіцієнт; *n* – число немонетарних показників активу вихідного бухгалтерського балансу.

Сума скоригованих на приріст цін ($\Delta\psi_i$) величин немонетарних активів (AHM_i) являє собою дохід організації від збільшення вартості активів (*holding gain*), розрахований за методикою *ССА*. У цьому випадку інфляційний прибуток, отриманий підприємством, становитиме:

$$\Pi(3)_t = \sum_{i=1}^n AHM_i \times \Delta\psi_i. \quad (14)$$

Необхідно відзначити, що методики *GPP* і *ССА* містять деякі дискусійні положення. Так, визнається недоцільним коригування довгострокових немонетарних статей балансу (*long-term nonmonetary items*). При цьому одним з можливих напрямів коригувальних процедур є лише коригування статей активів і пасивів, включених в оборотний капітал компанії. Відповідно до іншої концепції вважається неправомірним проведення коригування статей активу в тому розмірі, в якому вони фінансуються за рахунок позичкового капіталу. У цьому випадку при застосуванні методу *ССА* модель проведення корегувальних процедур може бути представлена таким рівнянням:

$$\left(1 - \frac{BK}{BK + 3K}\right) \times \sum_{i=1}^n AHM_i \times (1 + \Delta\psi_i) + \frac{BK}{BK + 3K} \times AHM + AM = A + \left(1 - \frac{BK}{A}\right) \times \sum_{i=1}^n AHM_i \times \Delta\psi_i. \quad (15)$$

Як бачимо з формули (15), коригуванню піддається частина немонетарних активів, що відповідає питомій вазі власного капіталу в загальній величині капіталу підприємства.

Комбінований метод коригування фінансової звітності припускає застосування загального індексу цін для перерахування величини власного капіталу та індивідуальних

індексів цін для перерахування вартості немонетарних статей активу. Модель проведення коригувальних процедур комбінованим методом може бути отримана шляхом таких перетворень:

$$\sum_{i=1}^n АНМ_i \times (1 + \Delta \psi_i) + АМ = ВК \times (1 + \Delta \psi) + 3К + \sum_{i=1}^n АНМ_i \times \Delta \psi_i - 3К \times \Delta \psi. \quad (16)$$

Виразивши з формули (6) величину власного капіталу і провівши додаткові групування показників, одержуємо:

$$\sum_{i=1}^n АНМ_i \times (1 + \Delta \psi_i) + АМ = ВК \times (1 + \Delta \psi) + 3К + \sum_{i=1}^n АНМ_i \times (\Delta \psi_i - \Delta \psi) - АМ - 3К) \times \Delta \psi. \quad (17)$$

Отримана формула являє собою модель коригування статей бухгалтерського балансу комбінованим методом. Як бачимо із цієї моделі, прибуток, отриманий у результаті інфляції, становить:

$$П(З)_i = \sum_{i=1}^n АНМ_i \times (\Delta \psi_i - \Delta \psi) - (АМ - 3К) \times \Delta \psi, \quad (18)$$

$$\text{або } П(З)_i = \sum_{i=1}^n АНМ_i \times (1 + \Delta \psi_i) + АМ - 3К - ВК \times (1 + \Delta \psi) = ЧА_{ССА} - ЧА_{GPP}, \quad (19)$$

де $ЧА_{ССА}$ – величина чистих активів (*net assets*) у поточних цінах (метод *ССА*); $ЧА_{GPP}$ – величина чистих активів (*net assets*) із точки зору загальної купівельної спроможності (метод *GPP*).

Завершує коригування показників бухгалтерського балансу розрахунок скоригованої величини нерозподіленого прибутку минулих років, як різниці скоригованих значень валюти балансу й інших статей пасиву.

За умов інфляції збільшення ціни підприємства обумовлено ростом його власного капіталу та інфляційним прибутком. Інфляційний прибуток може бути розрахований як сума прибутку, обумовленого ростом цін на немонетарні активи, і прибутку, що дорівнює величині негативної чистої грошової позиції (тобто прибутку, що виникає через перевищення грошових зобов'язань у національній валюті над монетарними активами). Інфляційний прибуток являє собою різницю чистих активів як поточної вартості (тобто поточних активів, розрахованих за методикою *ССА*) і чистих активів за загальною купівельною спроможністю (тобто чистих активів, розрахованих за методикою *GPP*).

Таким чином, коригування показників фінансової звітності на рівень інфляції методом *GPP* дозволить визначити величину інфляційного прибутку і дає можливість оцінити з урахуванням розрахованої суми інфляційного прибутку значення нерозподіленого прибутку як звітного, так і минулих років. У результаті проведеного коригування підвищиться ступінь вірогідності, порівнюваності, надійності та інформативності показників бухгалтерської звітності, що призведе до більш достовірних результатів аналізу фінансової звітності, підсилить наукову обґрунтованість управлінських рішень за його результатами.

Література

1. Коршикова Р.С. Вплив інфляції на фінансову звітність підприємства / Р.С. Коршикова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2000. – № 12. – С. 22–28.
2. Голов С.Ф., Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: практ. посіб. / С.Ф. Голов, В.М. Костюченко. – К.: Лібра, 2004. – 880 с.
3. Калюга Є.В. Проблеми забезпечення достовірності фінансової звітності із врахуванням впливу інфляції / Є.В. Калюга // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 21. – С. 46–52.
4. Лучко М. Бухгалтерський облік в умовах інфляції / М. Лучко, М. Остап'юк // Бухгалтерський облік і аудит. – 1994. – № 1 – С. 11–14.
5. Мэтьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера. учеб. / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера / Пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. – М.: Аудит ЮНИТИ, 1999. – С. 329–373.
6. Соколов Я.В. Корректировка показателей бухгалтерской отчетности в условиях инфляции / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 1999. – С. 88–98.

7. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В.Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 560 с.
8. Экономический анализ: учеб. для вузов / Под ред. Л.Т.Гиляровской. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – С. 409–445.
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції» // www.minfin.gov.ua/document/92442/МСБО_29.pdf.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції». Наказ Міністерства фінансів України №147 від 28.02.02 р.

Головко В.И., Мисака Г.В. Теоретико-методологические принципы финансовой отчетности в условиях инфляции. В статье рассматриваются результаты исследования методологических аспектов измерения влияния изменения цен и инфляции на показатели финансовой отчетности. Обобщается методика расчета инфляционной прибыли (убытка) предприятия согласно действующему законодательству с целью повышения достоверности данных финансовых отчетов.

Ключевые слова: инфляция, изменение цен, монетарные и немонетарные статьи баланса, чистая денежная позиция предприятия, инфляционная прибыль (убыток).

Holovko V.I., Mysaka G. V. Theoretical and methodological principles of financial reporting in the conditions of inflation. The article presents the results of the research of methodological aspects of the influence of price changes and inflation on indicators of the financial reporting. The methodology of inflationary profit or loss calculation according to the current legislation and aimed at the increase of reliable figures of financial reports is generalised.

Key words: inflation, price changes, monetary and non-monetary items of balance, pure monetary position of the enterprise, inflationary profit (loss).

УДК 339.138:658

Жук О.І.,

старший викладач кафедри маркетингу
АПСВ ФПУ

Сучасні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства

У статті розглядаються сучасні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємств та організацій. Доводиться, що єдиним правильним шляхом відносно управління маркетинговою діяльністю підприємства є пошук критерію ефективності на основі загального методологічного підходу.

Ключові слова: маркетинг, результат, цілі управління, маркетингова діяльність, ефективність, ефективність бізнесу, ефективність маркетингових заходів, маркетингові витрати, маркетингова програма, критерії, оцінка, показник, конкуренція, прибуток.

На сучасному етапі розвитку економічної системи, що характеризується високою нестабільністю та рухомістю політичних, ринкових, технологічних та інших процесів, для підприємств різних типів і сфер діяльності загострюються проблеми забезпечення та підтримки конкурентоспроможності. Комплексний характер та складна природа конкурентоспроможності підприємства обумовлюють широкий спектр напрямів теоретичних і прикладних досліджень, спрямованих на виявлення джерел конкурентоспроможності, способів її підвищення та методів оцінки досягнутого рівня. Кожний із зазначених напрямів утворює методологічно самостійне проблемне поле та вимагає окремих досліджень.

Навіть поверховий огляд останніх публікацій з цієї тематики дозволяє дійти висновку про те, що серед дослідників та практиків особливий інтерес викликають проблеми визначення та оцінки ефективності підприємства. Це зумовлено поступовою трансформацією природи підприємства як основної ланки економічної системи, розширенням розуміння місця і ролі підприємства в загальній системі суспільних відносин. Отже, з'являються нові підходи до визначення ефективності як такої, методів її оцінки, розробки заходів щодо її підвищення.

Сучасне підприємство все більше набуває клієнтурного характеру діяльності. Це підвищує значущість маркетингової складової у забезпеченні ефективного функціонування й розвитку підприємства. Отже, питання оцінки ефективності маркетингової діяльності стають актуальними, зокрема для вітчизняних компаній, які не мають достатнього досвіду функціонування за ринкових умов.

Щоб бути успішним на ринку, підприємство не може нехтувати потребою стратегізації своєї діяльності. У теоретичних дослідженнях навіть з'явився такий термін як «стратегічний маркетинг». Ефективні маркетингові стратегії повинні обов'язково базуватись на міцній бізнес-стратегії. Однак, так склалось, що один з ключових компонентів будь-якої бізнес-стратегії – розуміння фінансової ефективності інвестицій у маркетинг – не було враховано в стандартному маркетинг-міксі.

Як засвідчив аналіз, у маркетологів відсутня єдність щодо цього питання. Так, деякі дослідники (В.В. Живетін, В.Л. Самохвалов, Н.П. Чернов, І.А. Ферапонова та ін.) вважають, що ефективність маркетингової політики стосовно конкретного підприємства або галузі складається з результатів вдосконалення виробничо-збутової діяльності з таких основних напрямів: оптимальне використання потенціалу ринку, в тому числі для нових продуктів; підвищення вірогідності прогнозних оцінок; знаходження сегмента ринку даного товару, підвищення точності аналізу ринку та ін. [1]. На нашу думку, дати комплексну кількісну оцінку по визначених напрямках важко.

Науковці (М. Туган-Барановський, Л.В. Балабанова та ін.) пропонують оцінювати ефективність маркетингу за такими напрямками: покупці, маркетингові інтеграції, адекватність інформації, стратегічна орієнтація, оперативна ефективність [2]. При цьому не визначаються ані система показників оцінки цих напрямів, ані алгоритм розрахунку ефективності.

Н.К. Моїсеєва, М.В. Конишева [3] наводять показники маркетингової активності за функціями (дослідження ринку, асортиментна політика, збутова діяльність, комунікаційна діяльність) і узагальнюючі показники (прибутковості, активності стратегії). Ця група дослідників більше наблизилася до розробки алгоритму розрахунку оціночного показника ефективності маркетингу, проте до практичного застосування він не був доведений: залишаються не розробленими шкали для якісної оцінки маркетингу й модель розрахунку зведеного показника ефективності.

Більшість практиків сходяться на думці, що ефект маркетингової діяльності полягає у прирості обсягів продажів і прибутків [4]. Ми вважаємо, що на кінцеві результати діяльності підприємства, крім маркетингу, впливають й інші складові потенціалу підприємства – менеджмент, кадри, виробничі можливості, фінанси, тому така оцінка є спрощеною й надто неточною.

Г. Ассель пропонує оцінювати ефективність маркетингової діяльності як ефективність витрат на маркетинг. При цьому за допомогою економіко-статистичних методів досліджується залежність між витратами на маркетинг і результатом – обсягом продажів або прибутком [4, с. 803]. Дослідниця Г.А. Яшева вважає, що такий метод оцінки – це оцінка ефективності витрат, а не самої маркетингової діяльності. Хоча при такому підході витрати на маркетинг і розглядаються лише як поточні витрати (а не як інвестиції), на нашу думку, такий підхід став логічним початком оцінки ефективності маркетингової діяльності через аналіз рентабельності маркетингових інвестицій, який наразі широко використовується західними компаніями, і набуває подальшого розвитку.

Враховуючи викладене, у межах цієї статті зроблено спробу систематизувати, визначити переваги й недоліки, а також сфери застосування сучасних методичних підходів до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємств.

Перед тим, як перейти до подальшого висвітлення методик оцінки ефективності маркетингової діяльності, уточнимо, що являє собою ефективність. В економіці ефективність можна визначити як результативність виробництва, співвідношення між результатами господарської діяльності й витратами праці. Застосовуючи це визначення до маркетингу, можна дати таке визначення: ефективність маркетингової діяльності – це співвідношення між результатами, отриманими від маркетингової діяльності (компаній, акцій, поточної маркетингової діяльності) та інвестиціями в цю діяльність.

Аналіз опублікованих результатів досліджень щодо проблем визначення ефективності маркетингової діяльності підприємств засвідчив, що у маркетологів немає єдності щодо цього питання. За критерієм способу оцінювання усі сучасні методичні підходи можна об'єднати у дві групи: 1) на основі експертних оцінок; 2) на основі визначення фінансової оцінки. Причому, при використанні фінансових оцінок ефективність можна визначати або з позиції підвищення ринкової вартості бізнесу, або на основі аналізу показника рентабельності маркетингових інвестицій (РМІ). Надамо коротку характеристику визначеним підходам.

Перший підхід, що базується на експертній оцінці виконання на підприємстві таких функцій як сегментування ринку й вибір цільових сегментів, позиціонування товару, розробка ефективних товарних асортиментів, виведення на ринок нових товарів, здійснення гнучкої цінової політики, вибір ефективних каналів збуту й організація збутової діяльності, здійснення ефективної комунікаційної діяльності (детально описано у [1]). Оцінити виконання цих функцій маркетингу й функцій управління маркетингом можна тільки за допомогою експертної оцінки, яку здійснюють фахівці служби маркетингу підприємства.

Другий підхід викладений у працях В.П.Савчука, який стверджує, що за сучасних умов у ролі універсального показника ефективності діяльності компанії повинна виступати вартість бізнесу як результуючий вимірник багатства власника [5]. Дослідник вважає, що саме цей критерій повинен лежати в основі при оцінці як маркетингової стратегії компанії у цілому, так і окремих маркетингових програм. Вплив маркетингових програм є двоїтим: з одного боку, маркетингові програми покликані підвищити поточний прибуток компанії, а з іншого, вони сприяють зміцненню іміджу фірми й, отже, створюють певний інтегральний ефект, що триває протягом кількох років.

У рамках цієї методології критерії ефективності маркетингових програм (і, отже, значення доданої вартості бізнесу) залежить від чотирьох фінансових факторів: а) обсягів очікуваних грошових потоків; б) періоду їх генерації; в) стабільності; г) поєднаних з ними ризиків.

Ще одним важливим моментом, на якому наголошує В.П. Савчук, є оцінка ефективності маркетингових програм, що базується на ключових показниках маркетингової діяльності, до яких відносяться такі: відносне задоволення, прихильність, доступність, відносна ціна, відносна сприймана якість. Ця концепція виходить із загального підходу КРІ (Key Performance Indicators – ключові показники діяльності). Тому пропонуємо уточнити назву цього підходу у контексті маркетингової діяльності як «ключові показники маркетингової діяльності» (Key Marketing Performance Indicators або КМРІ).

Третій підхід щодо оцінки ефективності маркетингу, що базується на аналізі показника рентабельності маркетингових інвестицій (РМІ), було докладно описано Дж. Ленс-колдом [6]. Процес вибору й визначення пріоритетності маркетингових інвестицій істотно відрізняється від аналогічного процесу для капітальних вкладень, що вимагає іншого підходу до аналізу рентабельності й дозволяє більш творчо використовувати показник рентабельності інвестицій. Припущення, які впливають на значення РМІ, регулярно коригуються зі зміною конкурентного середовища, потреб клієнтів і видатків на маркетинговий канал. Тому процедури виміру РМІ є гнучкими й динамічними, фокусуються на кожному конкретному рішенні про додаткові інвестиції.

За твердженням Дж. Ленсколда, у випадку, коли йдеться про виміри в маркетингу, лише показник рентабельності інвестицій здатний представити повну картину як прибутків, так і інвестицій. Показник рентабельності маркетингових інвестицій розраховується за такою формулою:

$$PMI = \frac{NPV \text{ валового прибутку} - NPV \text{ маркетингових інвестицій}}{NPV \text{ маркетингових інвестицій}}$$

де: *NPV* – чиста поточна вартість, тобто дисконтована різниця між доходом, отриманим внаслідок маркетингового заходу, і витратами, понесеними при його реалізації.

Наведений огляд методичних підходів для оцінки ефективності маркетингової діяльності свідчить про те, що більшість з них не відрізняється всеосяжним охопленням джерел маркетингової продуктивності, але є безліч способів оцінки кожного з них. Тому вважаємо за доцільне скласти ланцюг маркетингової продуктивності від розробки стратегії до її втілення, до короткострокових реальних і довгострокових потенційних результатів, які є основою ефективної оцінки (рис.).

Завдання майбутніх досліджень – пов'язати ці методи один з одним, протестувати, провести порівняльний аналіз та поліпшувати у міру розвитку нових способів комунікації й обробки даних.

Кожний з розглянутих підходів має свої переваги і недоліки, кожний з них виявляється більш придатним для досягнення різних цілей оцінки: від надання кількісних оцінок ефектів маркетингових заходів до інтегральної оцінки маркетингової діяльності у комплексі. Тому завданням дослідника є обґрунтування умов застосування того чи іншого методу оцінки ефективності маркетингової діяльності або їх комбінування з урахуванням цілей такої оцінки. Тому подальші дослідження мають спрямовуватись на пошук відповідей за визначеними питаннями.

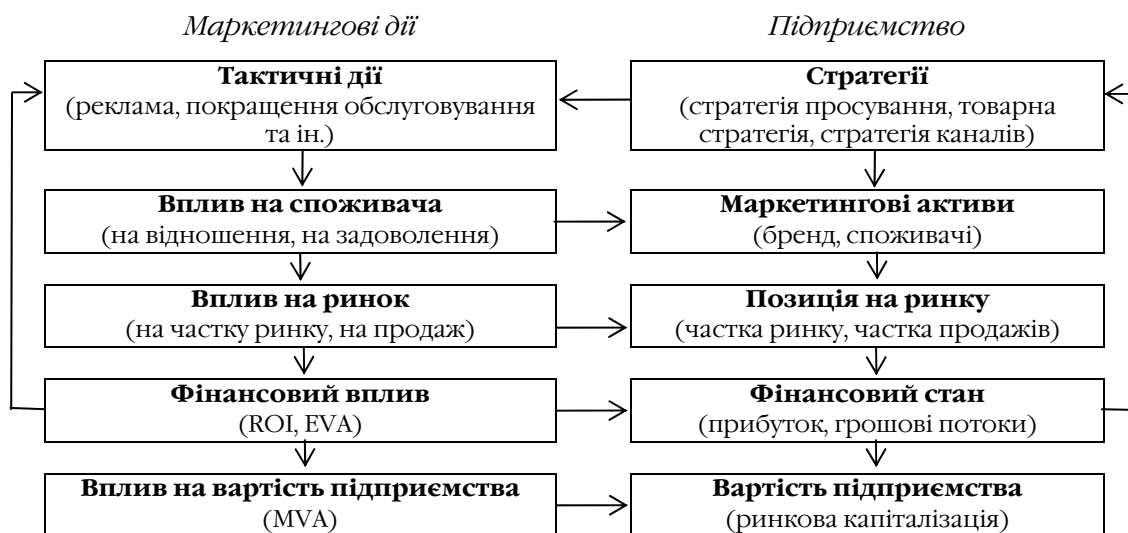

Рис. Ланцюг маркетингової продуктивності

Дослідження наведених підходів з точки зору прийнятності їх для управління маркетинговою діяльністю підприємства вказує на те, що всі вони мають право на життя і являють собою неабияку цінність для науки. Загальна мета оцінки ефективності маркетингу – забезпечення глибинного розуміння аспектів ефективності, які необхідно контролювати та вимірювати в процесі господарської діяльності [7].

Література

1. Ясева Г.А. Эффективность маркетинга: методика, оценки и результаты / Г.А. Ясева // Практический маркетинг. – 2003. – №8. – С. 33 – 34.

2. Маркетинг и менеджмент: науч. изд. / Под ред. Туган-Барановского. – Донецк: ДонГУЭТ, 2001. – 594 с.
3. Моисеева Н.К. Управление маркетингом: теория, практика, информационные технологии: учеб. пособ. для вузов / Н.К. Моисеева. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 304 с.
4. Ассэль Генри. Маркетинг: принципы и стратегия: учеб. для вузов / Ассэль Генри. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 804 с.
5. Виленский П.Л. Оценка эффективности инвестиционных проектов: теория и практика: учеб. пособ. / П.Л. Виленский. – СПб.: Питер, 2009. – 888 с.
6. Ленсколд Дж. Рентабельность инвестиций в маркетинг. Методы повышения прибыльности маркетинговых компаний / Ленсколд Дж. / Пер.с англ.; под ред. В.Б. Колчанова, М.А. Карлика. – СПб.: Питер, 2005. – 272 с.
7. Жук О.І. Критерії та показники ефективності маркетингової діяльності на підприємствах / О.І. Жук // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2008. – № 5. – С. 66 – 69.

Жук О.І. *Современные подходы к оценке эффективности маркетинговой деятельности предприятия. В статье рассматриваются подходы к оценке эффективности маркетинговой деятельности на предприятиях и организациях. Доказывается, что единственным правильным путем относительно управления маркетинговой деятельностью предприятия является поиск критерия эффективности на базе общего методологического подхода.*

Ключевые слова: маркетинг, результат, цели управления, маркетинговая деятельность, эффективность, эффективность бизнеса, эффективность маркетинговых мероприятий, маркетинговые затраты, маркетинговая программа, критерии, оценка, показатель, конкуренция, прибыль.

Zhuk O.I. *Modern approaches to the estimation of marketing activity efficiency of the enterprise. The article deals with the approaches to the estimation of marketing activity efficiency of the enterprises and organizations. The search of the efficient criterion on the basis of methodological approach is proved to be the most efficient way of the marketing management at the enterprise.*

Key words: marketing, result, management aims, marketing activity, efficiency, efficiency of marketing enterprises, marketing expenses, marketing programme, criterion, estimation, indicator, competition, profit.

УДК 338.47:656.8]:338.51

Заяць Є.І.,

канд. техн. наук, генеральний директор УДППЗ «Укрпошта»

Кузнецова Л.В.,

канд. екон. наук,
заступник генерального директора УДППЗ «Укрпошта»

Напрями зниження собівартості послуг

У статті розглядається сучасний стан світового ринку послуг поштового зв'язку, а також проблеми формування собівартості поштових послуг в Україні. Запропоновані напрями зниження собівартості послуг поштового зв'язку з урахуванням особливостей галузі.

Ключові слова: собівартість, ціноутворення, витрати, доходи, продуктивність праці.

Поштовий зв'язок є одним з найпоширеніших видів зв'язку впродовж багатьох років. Традиційні поштові послуги, поряд з новими, продовжують розвиток, незважаючи на бурхливе зростання сучасних засобів телекомунікації. У більшості країн світу розвитку і вдосконаленню засобів і видів поштового зв'язку приділяється велика увага, незважаючи на природне зниження кількості користувачів, викликане поширенням нових засобів зв'язку (факсимільна передача повідомлень, електронна пошта, Інтернет та ін.).

Аналізуючи основні показники діяльності поштових адміністрацій у деяких країнах світу, слід відзначити, що на відміну від електрозв'язку, де домінує приватний капітал і принцип державного невтручання, у сфері управління поштовим зв'язком спостерігається значна різноманітність форм власності, способів фінансування та інших основних чинників діяльності поштового зв'язку.

У деяких країнах світу діяльність поштових адміністрацій (призначених операторів) тією чи іншою мірою контролюється і регулюється державними засобами та органами. Це вказує на те, що поштовий зв'язок є соціально значущою та важливою складовою частиною загального комплексу послуг зв'язку. В Україні призначеним (національним) є Українське державне підприємство поштового зв'язку Укрпошта далі УДППЗ «Укрпошта».

Поштові послуги залишаються найбільш споживаними (після телефонного зв'язку) і доступним видом зв'язку, який становить близько 15% світового ринку послуг зв'язку, координатором якого є Всесвітній Поштовий Союз (ВПС).

Рівень споживання послуг поштового зв'язку окремих поштових адміністрацій світу відображено на рис. 1.

Україна знаходиться серед країн, в яких продовжує активно розвиватись поштовий зв'язок. Існує взаємозв'язок між рівнем розвитку підприємства та його тарифною політикою, особливо за умов конкуренції. Методи ціноутворення обумовлюють необхідність наявності даних про собівартість окремих послуг, які надаються в єдиному технологічному процесі, як це відбувається у поштовому зв'язку. Саме тому одним із основних завдань, які стоять перед поштовим зв'язком України, є вдосконалення розподілу витрат і формування собівартості окремих послуг. Облік виробничих витрат на підприємствах поштового зв'язку проводиться відповідно до стандартів бухгалтерського обліку за елементами витрат і за калькуляційними статтями витрат. Абсолютна величина витрат визначається як сума елементів (статей) витрат. Відносний рівень витрат становить собою відношення витрат до обсягу послуг (доходів).

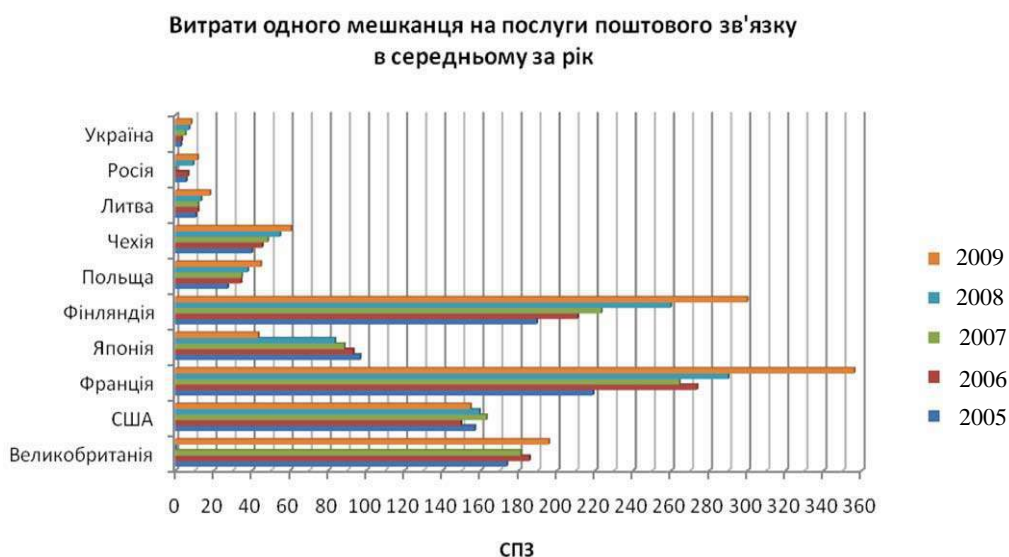

Рис.1. Рівень споживання послуг поштового зв'язку країн світу

Собівартість – це один із важливих показників діяльності підприємства поштового зв'язку, його структурних підрозділів. Аналіз собівартості послуг має винятково важливе значення. Він дає можливість виявити тенденції змін даного показника і визначити вплив факторів на динаміку собівартості. На цій основі можливе складання узагальненої оцінки роботи підприємства та використання техніко-економічних і трудових ресурсів, виявлення резервів скорочення витрат, а також зниження собівартості послуг.

На нашу думку, слід розглянути статистичні дані про діяльність підприємства поштового зв'язку, а саме – доходи, структуру витрат та розрахунковий рівень собівартості послуг (табл. 1).

Таблиця 1
Статистичні дані про діяльність підприємства поштового зв'язку,
тис. грн

Показник	2007 р.		2008 р.		2009 р.		Ріст, 2009 р./ 2007 р. (%)
	тис. грн.	струк- тура %	тис. грн.	струк- тура %	тис. грн.	струк- тура %	
Витрати на оплату праці	1 017 133	54	1 375 735	54	1 734 631	55	170
Відрахування на соціальні заходи	367 865	19	493 920	19	619 560	20	168
Амортизація	63 017	3	86 509	3	106 053	3	168
Матеріальні затрати	165 756	9	224 741	9	249 132	8	150
Інші операційні витрати	276 277	15	352 560	14	422 525	13	153
Всього операційних витрат	1 890 048	100	2 533 465	100	3 131 901	100	166
Чисті доходи без ПДВ	2 233 785		2 888 287		3 404 108		152
Собівартість	2 038 854		2 654 312		3 170 059		155
Відносний рівень витрат	0,91		0,92		0,93		

Аналізуючи дані табл. 1, доходимо таких висновків:

1. Відносний рівень витрат від надання послуг за період з 2007 до 2009 р. зріс з 0,91 до 0,93, або на 0,2 %, що є негативним чинником у діяльності підприємства.

2. Загальна сума операційних витрат за вказаний період зросла на 66,0%, при цьому доходи за цей період зросли на 52,0 %. Це вказує на екстенсивний розвиток підприємства і про необхідність вжиття відповідних заходів щодо зростання продуктивності праці й ефективне використання ресурсів, оскільки ріст витрат на 14,0 % перевищує зростання доходів.

3. У структурі витрат найбільша їх частина припадає на статті «Оплата праці», «Відрахування на соціальні заходи» (становить 75%), що засвідчує високу трудомісткість і низьку механізацію виробничих процесів.

Аналіз основних показників діяльності підприємства поштового зв'язку, що впливають на рівень собівартості (зокрема, доходів та витрат), вказує на те, що високий рівень собівартості послуг обумовлено високим рівнем витрат. Крім того, при аналізі структури витрат було виявлено, що важливим чинником є висока трудомісткість, яка спричиняє велику чисельність штату і, відповідно, значні затрати по статті «Заробітна плата».

Незначна частка витрат на амортизацію основних фондів, матеріалів, електроенергію та паливо засвідчує низьку фондоемність, матеріалоемність та енергоемність. Цей факт вказує на низьку механізацію та автоматизацію виробничих процесів. Подібне становище вимагає розробки заходів щодо зниження собівартості на основі виявлення напрямів скорочення найбільш вагомих витрат. Ці заходи можна розділити на три напрями:

- скорочення виробничих витрат;
- збільшення доходів;
- загальний розвиток поштової галузі.

Вважаємо за необхідне запропонувати кілька заходів, котрі забезпечать зниження собівартості та покращення загальної техніко-економічної ситуації у поштовому зв'язку (рис. 2).

Рис. 2. Шляхи зниження собівартості послуг та розвитку поштового зв'язку в Україні

Розглянемо наведені напрями детальніше.

1. Зниження питомої ваги фонду оплати праці. Цей напрям є найактуальнішим, оскільки як засвідчує аналіз, у середньому близько 75 % витрат припадає на оплату праці та відрахування на соціальні заходи (фонд безробіття, фонд соціального страхування та пенсійний фонд). Отже, оптимізація найбільшої статті витрат є першочерговим завданням.

Її здійснення можливе шляхом підвищення продуктивності праці на основі механізації та автоматизації технологічних процесів. На жаль, нині економія фонду заробітної плати здійснюється в основному шляхом скорочення чисельності персоналу.

2. Підвищення продуктивності праці. Цей чинник є одним із основних показників інтенсивного розвитку виробництва. Як відомо, зростання продуктивності праці має випереджати зростання заробітної плати. Крім того, інтенсифікація трудової діяльності має вплинути і на рівень собівартості у бік її зниження. Всупереч прогнозам міжнародних експертів щодо щорічного падіння обсягів, в Україні на середньостроковий період очікується зростання обсягів на 1,8% щорічно, що відповідає загальносвітовій тенденції країн, що розвиваються.

3. Автоматизація та механізація технологічних процесів. Як відомо, поштовий зв'язок є найбільш трудомістким з усіх видів зв'язку. Рівень оснащення технічними засобами залишається досить низьким. Отже, впровадження сучасних способів обробки пошти приведе до істотної економії засобів, що виділяються на оплату праці, а також до підвищення продуктивності праці та пропускну здатності структурних підрозділів. Крім того, покращиться якість послуг поштового зв'язку. Істотною проблемою залишається етап доставки поштових відправлень, де наразі неможливо замінити ручну працю листонош.

4. Поліпшення якості послуг поштового зв'язку, введення нових послуг. Якість є однією із основних характеристик поштових послуг, що вказує на рівень розвитку підприємства поштового зв'язку і галузі у цілому. Стандарти щодо якості повинні бути збалансовані з тарифами та мати варіанти вибору для споживачів. Наприклад, поштова служба України проводить моніторинг якості міжнародної поштової служби з використанням обладнання діагностичного контролю. За результатами, отриманими за 2009 р. із Всесвітнього поштового союзу, мета якості виконана на 74,0 % при встановленій — 81 %. Суворе виконання зобов'язань щодо якості поверне пошті статус надійного засобу передачі повідомлень і підвищить попит на поштові послуги. Підвищений рівень якості нових послуг сприяє залученню користувачів та ріст доходів підприємства поштового зв'язку.

5. Вдосконалення тарифної політики. Це питання сьогодні є особливо актуальним,

оскільки попит на послуги поштового зв'язку значною мірою залежить від величини тарифів (у поштовому зв'язку спостерігається найбільша у галузі еластичність попиту). В основному регульовані існуючі тарифи на послуги поштового зв'язку встановлюються на основі середньогалузевої собівартості без урахування особливостей і рівня витрат філій підприємства поштового зв'язку. Це призводить до економічної недоцільності надання окремих послуг у деяких регіонах, особливо при бурхливому розвитку конкуренції. Ми вважаємо, що на часі зайнятися вивченням можливості диференціації тарифів на окремі послуги поштового зв'язку, зниження вартості підписки для оптових передплатників (декількох видань) розсилка рекламної продукції, надання подарункових упаковок для посилок і бандеролей, застосування системи знижок та ін.

6. Залучення споживачів, реклама. За сучасних умов кожне підприємство, у тому числі поштове, не може ефективно функціонувати без здійснення маркетингової діяльності. Одним з напрямів у цьому випадку є реклама. Нині необхідно втілити велику кількість рекламних заходів: випуск рекламної продукції тощо. Проте, сьогодні для державних підприємств нормативно правовими актами запроваджено обмеження витрат на рекламу, що обмежує підприємство у просуванні власних послуг на ринок. Тобто, цей напрям діяльності вимагає вдосконалення, а вищезокреслені заходи дозволили б залучити нових споживачів та підвищити доходи оператора поштового зв'язку.

7. Залучення зацікавлених інвесторів і розробка основних принципів приватизації підприємства поштового зв'язку. Для здійснення цього заходу необхідне проведення попередніх багатобічних досліджень і аналіз досвіду та результатів приватизації пошти в інших країнах з метою оцінки доцільності роздержавлення пошти в Україні. Слід врахувати і той факт, що в багатьох розвинутих країнах пошта наразі залишається державним підприємством.

8. Розвиток недержавних операторів. У ході розвитку поштового зв'язку оптимальним є паралельний розвиток і співпраця державних і приватних операторів поштового зв'язку. Наявність альтернативних операторів дасть поштовх розвитку поштового зв'язку на основі конкуренції. Іншим варіантом може стати робота приватних поштових операторів на окремих сегментах ринку поштових послуг (наприклад, швидкісна пошта, товари поштою та ін.) при умові наявності чіткого законодавства, що виключить недобросовісну конкуренцію.

Основні рішення:

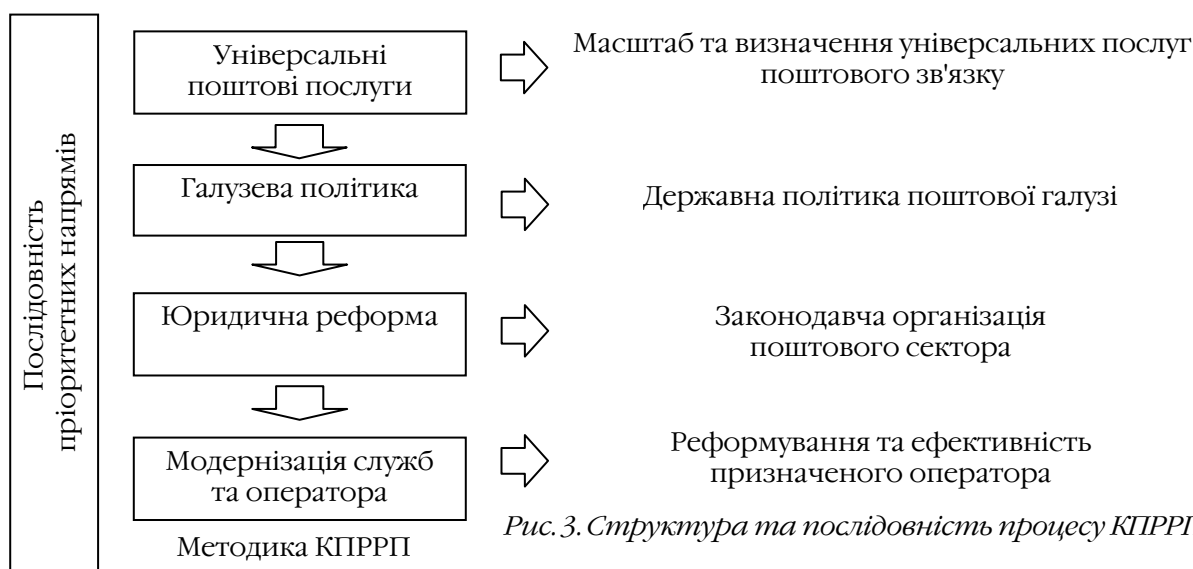

Рис. 3. Структура та послідовність процесу КПРРП

Всесвітнім поштовим союзом у 2005 р. розроблено комплексний план реформи і розвитку пошти (КПРРП). На 24-у Конгресі ВПС підтверджено значення КПРРП, виконання якого передбачає участь основних партнерів поштової галузі. Реалізація КПРРП дозволить вивести країни, що розвиваються, із ситуації, яку багато хто кваліфікує як замкнуте коло. Дійсно, якщо обсяги поштових послуг незначні, то собівартість їх надання буде високою, а

якість послуг залишиться на недостатньому рівні, у такому випадку лише розвиток дозволить його покращити.

КПРРП є результатом спільної роботи зацікавлених сторін міжнародного рівня, які прагнуть реалізувати стійкі структурні зміни в галузі, щої стануть вектором соціальних і економічних вигод для країни, національних операторів, клієнтів та суспільства в цілому.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Під собівартістю розуміють поточні витрати господарства у грошовому виразі на виробництво продукції та її реалізацію. Розв'язання проблеми ефективного використання всіх ресурсів, задіяних у виробництві, – праці, часу, матеріалів, енергії тощо за умов ринкової системи господарювання набули особливого значення та є визначальною умовою успішної діяльності та конкурентоспроможності підприємства.

Результати проведеного аналізу дозволяють дійти висновку щодо основних напрямів зниження собівартості у поштовому зв'язку, а саме – зниження питомої ваги фонду оплати праці, автоматизація та механізація технологічних процесів, поліпшення якості послуг поштового зв'язку, введення нових послуг. Подальші дослідження спрямовуватимуться на визначення механізмів їх реалізації.

Література

1. Статут. Додатковий протокол до Статуту, Конвенція Всесвітнього поштового союзу. — Пекін, 1999. — 439 с.
2. Найробийская почтовая стратегия на 2009 – 2012 гг. / Материалы 24-го Всемирного почтового конгресса [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.upu.int>
3. Фінансова звітність УДППЗ «Укрпошта».
4. Князева О.А. Трансформація поштового зв'язку в період побудови інформаційного суспільства / О.А. Князева // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. — Одеса: ОДГУ, 2008. — Вип. 30. — С. 179—184.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Иванов В.П. Основные тенденции развития конкурентного рынка услуг почтовой связи / В.П. Иванов, Е.А. Князева // Наукові праці ОНАЗ. — 2002. — № 3. — С. 64—69.
7. Белов Э.В. Основные тенденции рынка почтовых услуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vestnik-sviaz.ru/post/z/content.php?article.123>
8. Князева Е.А. Почтовая связь Украины: стратегия и механизмы инновационного развития / Е.А. Князева — Одесса: ВМВ, 2008. — 336 с.
9. Харичков С.К. Ситуационный анализ почтового рынка Украины: моногр. / С.К. Харичков, Е.А. Князева — Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2004. — 140 с.
10. Загальна декларація прав людини. — Нью-Йорк: ООН, 1948 — <http://www.un.org/russian/document/declarat/declhr.htm>
11. Твердохлебов С.В. Экономические аспекты и доступность почтовых услуг / С.В. Твердохлебов // Почтовая связь – техника и технология. — 2010. — №9. — С.
12. Князева Н.О. Розрахунок витрат на послуги підприємницької діяльності в поштовому зв'язку / Н.О. Князева, І.О. Баландін // Наукові праці ОНАЗ. — 2003. — №4. — С.89-92.
13. Князева Н.О. Маркетинг поштового зв'язку / Н.О. Князева., С.Б. Горелкіна., В.П. Иванов., Л.В. Кузнецо. — К.: ТОВ Вид-во «Аспект поліграф», 2003. — 264 с.

Заяц Е.И., Кузнецова Л.В. Направления снижения себестоимости услуг. *В статье рассматривается современное состояние мирового рынка услуг почтовой связи, в том числе проблемы формирования себестоимости почтовых услуг в Украине. Предложены направления снижения себестоимости услуг почтовой связи с учетом особенностей отрасли.*

Ключевые слова: *себестоимость, ценообразование, расходы, доходы, производительность труда.*

Zayats E.I., Kuznetsova L. V. Directions of reducing the cost of services. *The current situation of the postal services market as well as the issues of cost forming in the sphere of postal services are considered in the article. Taking into account the peculiarities of this sphere the trends of the postal services cost reduction are proposed.*

Key words: *cost, pricing, expenses, income, labour productivity.*

УДК 330.341.1:658](477)

Карпенко Н.В.,канд. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії
та управління АПСВ ФПУ

Проблемні аспекти інноваційного розвитку вітчизняних підприємств

У статті досліджуються фактори, що стримують інноваційний розвиток вітчизняних підприємств та пошуку шляхів для покращення існуючої ситуації.

Ключові слова: інноватика, інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, кластерні об'єднання, конкурентоспроможність.

Входження України до спільного європейського економічного простору, її вступ до СОТ зумовлюють необхідність термінового вирішення питань підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва. Це можливо лише за умов переходу країни до інноваційної моделі розвитку з урахуванням Лісабонської стратегії, якою передбачається формування конкурентоспроможної й динамічної національної економіки, що базується на передових знаннях.

Необхідність інноваційного прориву обґрунтовано в публікаціях таких вітчизняних вчених як С. Власенко, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гончарова, А. Поручник, В. Тарасевич та ін. Курс на інноваційний тип розвитку закріплено діючими наразі 14 законодавчими актами, близько 50 нормативно-правовими урядовими та 100 відомчими документами, що регламентують інноваційну діяльність. Але така політика держави носить більш декларативний характер, бюджетне фінансування здійснюється в значно менших, ніж передбачалось, розмірах. У свою чергу, обмеженість фінансових ресурсів зумовлює інші проблеми в інноваційній сфері, дослідження яких дозволить визначити напрями їх вирішення.

Як наголошувалось вище, за сучасних умов конкурентоспроможними на внутрішньому та зовнішньому ринках є лише ті підприємства, які обрали інноваційну стратегію розвитку. Проте рівень інноваційної діяльності підприємств України не можна вважати задовільним. Якщо у країнах Євросоюзу (де інноваційна діяльність забезпечується переважно за рахунок державних коштів), частка інноваційно-активних підприємств коливається від 74 % в Ірландії, 71 % – у Данії, 69 % – у Німеччині, до 26 % у Португалії та 29 % у Греції, то в Україні вона щороку зменшується і у 2008 р. становила 13 %. При цьому лише 2,5 % підприємств витрачали кошти на внутрішні та 1,4 % – на зовнішні науково-дослідні розробки (витрачено 1243,6 млн. грн., або 10,3 % загальної суми витрат на забезпечення інноваційної діяльності), а 8,6 % – на придбання нових технологій, машин, обладнання, установок та інші капітальні вкладення, пов'язані із впровадженням інновацій. Більше 40% загального обсягу запроваджених нових технологій було закуплено за межами України, тобто підтримано та профінансовано не вітчизняну науку, а іноземних винахідників та інноваторів. У той самий час майже 30 % наукових розробок по багатьох передових напрямках науки українські вчені здійснювали на замовлення іноземців, без отримання на них авторських прав та значної частини прибутку [2].

Якщо до 2007 р. мала місце стійка динаміка зростання кількості поданих до Державного департаменту інтелектуальної власності України заявок на об'єкти промислової власності (ОПВ), то з початком світової економічної кризи намітилась зворотна тенденція. У 2009 р., за даними Держкомстатистики, загальна кількість заявок на ОПВ скоротилась порівняно з попереднім роком на 6,9% (рис.1).

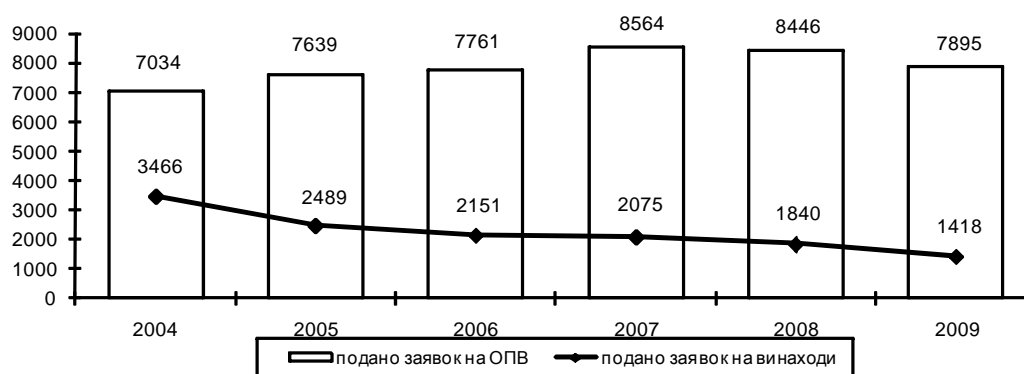

Рис. 1. Надходження заявок на ОПВ до Державного департаменту інтелектуальної власності [3]

Це зумовлено, насамперед, зменшенням на 16,7% загальної чисельності винахідників та авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій (рис.2).

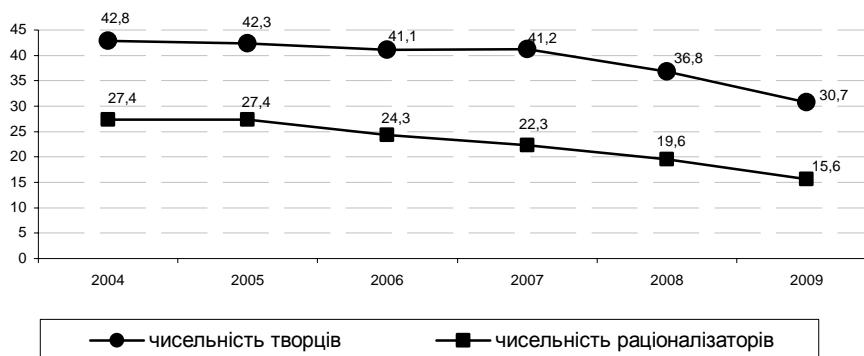

Рис.2. Динаміка чисельності творців та раціоналізаторів [3]

Викладене вище, а також відсутність платоспроможного попиту з боку національного товаровиробника та відповідного рівня підтримки з боку держави призвели до суттєвого скорочення в 2009 р. використання у виробничому процесі винаходів (до 2161, що менше порівняно з попереднім роком на 16,8 %) та впровадження у виробництво раціоналізаторських пропозицій (до 4666, або на 21 % порівняно з 2008 р.) [3].

Обсяг реалізованої українськими підприємствами інноваційної продукції щорічно неухильно скорочується і у 2008 р. становив 45,8 млрд. грн., або 5,9% від загального обсягу реалізованої промислової продукції, тоді як у країнах Євросоюзу він становить 60, Південній Кореї – 65, Японії – 67, а у США – 78 % [2].

Серед причин низького рівня інноваційності економіки – недостатній рівень фінансування науки. Так, у 1990 р., коли Україна входила до складу колишнього СРСР, витрати на науку перевищували 3% від валового внутрішнього продукту, що відповідало рівневі таких країн як Японія, США, Німеччина, Великобританія. За останні роки цей показник становить лише 0,4–0,5%, незважаючи на те, що Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність в Україні» передбачено відрахування до науково-дослідної сфери не менше ніж 1,7% ВВП [1; 2]. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності (більше 60%) залишаються власні кошти підприємств, практично не використовується венчурне інвестування (рис. 3).

Наразі більшість вітчизняних підприємств стали заручниками ситуації, коли, маючи лише застарілі технології та обладнання, вони не можуть виробляти конкурентоспроможну продукцію та отримувати прибуток в обсягах, який би забезпечував необхідний рівень власних інвестицій в інноваційний розвиток. Державна фінансова підтримка є мізерною, а

запропоновані урядом механізми залучення до фінансування інновацій приватного та венчурного капіталу сьогодні виявились недосконалими та неідеальними.

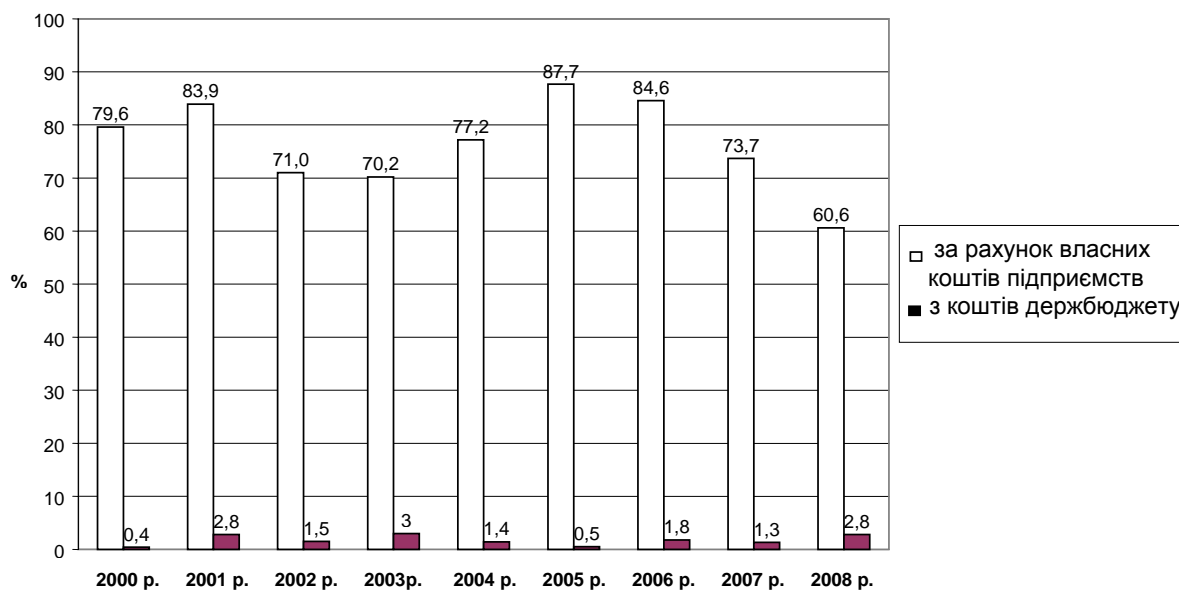

Рис. 3. Фінансування інновацій за рахунок власних коштів підприємств та з держбюджету, %

Наразі більшість вітчизняних підприємств стали заручниками ситуації, коли, маючи лише застарілі технології та обладнання, вони не можуть виробляти конкурентоспроможну продукцію та отримувати прибуток в обсягах, який би забезпечував необхідний рівень власних інвестицій в інноваційний розвиток. Державна фінансова підтримка є мізерною, а запропоновані урядом механізми залучення до фінансування інновацій приватного та венчурного капіталу сьогодні виявились недосконалими та неідеальними.

Відсутність послідовності у діях держави щодо інноваційного розвитку призводить до стрімкої втрати Україною іміджу конкурентоспроможної країни. Тільки за останній рік за індексом глобальної конкурентоспроможності економіки World Economic Forum, який враховує якість інституцій, інфраструктуру, макроекономічну стабільність, освіту, розвинутість фінансового ринку, технологічний рівень та інноваційний потенціал, Україна знизилася на 10 позицій і станом на 07.06.2010 р. посідає неprestижне 82-е місце із 133. Ще нижче оцінка конкурентоспроможності України за World Competitiveness Yearbook, де вона посідає 54-у позицію з 56 [4].

При цьому слід відзначити, що за показниками кількості та питомої ваги фахівців з вищою освітою і студентів, що отримують дипломи наукових та інженерних спеціальностей, Україна посідає одне з провідних місць у світі. Проте цей потенціал нині практично не використовується.

За умов переходу країни до інноваційної моделі розвитку постає проблема підвищення знань у сфері інноватики усіх керівників та спеціалістів, виникає необхідність підготовки менеджерів з інноваційної діяльності. У Росії сьогодні підготовку фахівців з інноватики здійснюють 80 вузів, при Санкт-Петербурзькому державному політехнічному університеті створений Інститут інноватики. В Україні така практика не отримала поширення. Серед навчальних закладів, які започаткували підготовку фахівців з менеджменту інноваційної діяльності: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Київський національний торговельно-економічний університет, Одеський національний політехнічний університет, Навчально-науковий інститут «Вища школа економіки та менеджменту» на базі Донецького національного технічного університету. На ефективність роботи у цьому напрямі впливає обмеженість відповідної навчально-мето-

дичної та наукової літератури, необхідної для підготовки кваліфікованих фахівців з управління інноваційною діяльністю, відсутність необхідних базових інноваційних підприємств для проходження практики та недостатній рівень взаємодії між вищими навчальними закладами та науковими установами НАН України, галузевих академій наук.

До проблемних аспектів також слід віднести початковий рівень розвитку сучасних форм організації, спеціалізації і кооперування у сфері інноваційної діяльності. Наразі в країні тільки починають формуватись кластерні підприємницькі об'єднання. Саме кластерна форма організації підприємництва, якою передбачається застосування вертикальної й горизонтальної моделі інтеграції підприємницьких структур за територіально-галузевими ознаками з метою спеціалізації виробництва, створення конкурентної продукції, задоволення попиту населення, активізації інноваційного розвитку й поєднання інтересів держави, суспільства і товаровиробників, набула найбільшого поширення в економічно розвинутих країнах світу. Підприємства-учасники інноваційних кластерів (промислові компанії, дослідні центри, органи державного управління, інші підприємницькі та неурядові організації – торгові, інжинірингові, маркетингові, інформаційні, наукові, навчальні та ін.), реалізуючи спільні інтереси щодо створення і розподілу продукту діяльності, використовуючи переваги об'єднаної співпраці, раціонального використання ресурсів та реалізації фінансованих спільними зусиллями інноваційних проєктів, досягають найвищих результатів. Кластерні об'єднання в США, Японії і деяких європейських країнах продукують понад 60% промислової продукції та послуг. За сучасних умов дефіциту в Україні матеріальних і фінансових ресурсів, недостатнього рівня запровадження у виробництво результатів наукових розробок вітчизняних учених, формування та дієве впровадження системи інноваційних кластерів є вкрай необхідним.

З урахуванням існуючого потенціалу, регіональних ініціатив та відповідно до визначених пріоритетних напрямів інноваційної діяльності у поточному році розпочато роботу по створенню десяти національних інноваційних кластерів: «Енергетика сталого розвитку», «Технології інформаційного суспільства» та «Інноваційна культура суспільства» з центрами у Києві; «Нові продукти харчування» – у Київській області; «Нові машини» – з центром у Дніпропетровську; «Нові матеріали» – з центром у Харкові; «Біотехнології» – з центром у Львові; «Транзитний потенціал України» – з центром в Одесі; «Нові технології природокористування» – з центром у Донецьку; «Нові силові установки та рушії» – з центром у Запоріжжі. Їх успішна реалізація дозволить відновити внутрішні ринки та боротися за зовнішні.

Основними факторами, що стримують інноваційний розвиток вітчизняних підприємств сьогодні є: відсутність дієвої законодавчої бази; недосконалість державної системи регулювання та стимулювання інноваційної діяльності; недостатні обсяги фінансування та можливості кредитування наукових досліджень і розробок; низький рівень розвитку інноваційної інфраструктури та відсутність механізму трансферу інноваційної продукції у виробництво.

Для покращення ситуації необхідно: вдосконалити та систематизувати нормативно-правову базу; шляхом розробки та запровадження дієвих механізмів забезпечити цільове залучення інвестицій для впровадження новітніх технологій, насамперед у стратегічних та пріоритетних для України галузях, а також фінансування інноваційних імпортозаміщуючих та експортно орієнтованих виробництв з метою відновлення внутрішнього ринку та забезпечення поступового зростання на зовнішніх ринках; створити сприятливе інноваційне середовище шляхом оптимального об'єднання можливостей і зусиль освітянських, наукових, виробничих та ринкових структур в інноваційні кластери.

Література

1. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р. №1977-ХІІ [Електронний ресурс] <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>.
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобальних інноваційних викликів: матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17 червня 2009 р. / Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти/ В.І.Полохало (заг. ред.), Г.О.Андрощук (Авт.-упоряд.) – К: Парламентське видавництво, 2009. – 629 с. – ISBN 978-966-611-724-6.

3. Набуття прав інтелектуальної власності та використання об'єктів права інтелектуальної власності на підприємствах України у 2009 році [Електронний ресурс] // Експрес-випуск Дежкомстатистики України від 21.04.2010р. № 95, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2010/04_10/95 w.zip.
4. Основні економічні показники станом на 07.06.2010 р. [Електронний ресурс] <http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=225&ind=2536>.

Карпенко Н.В. *Проблемные аспекты инновационного развития отечественных предприятий. В статье исследуются факторы, которые сдерживают инновационное развитие отечественных предприятий и поиск путей для улучшения существующей ситуации*

Ключевые слова: *инноватика, инновационное развитие, инновационная деятельность, кластерные объединения, конкурентоспособность.*

Karpenko N.V. *Problematical aspects of innovative development of native enterprises. The factors which prevent the innovative development of the native enterprises are revealed in the article. The ways of improving the situation are studied.*

Key words: *innovation, innovative development, innovative activity, unities, competition.*

УДК 338.43.012.8-048.52:633.1

Коваленко Є.Я.,

аспірант кафедри економічної кібернетики
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Соціально-економічна сутність і значення концентрації зерновиробництва сільськогосподарських підприємств

У статті викладено соціально-економічну сутність і значення концентрації зерновиробництва сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: *сутність концентрації, зерновиробництво, сільськогосподарське підприємство.*

Термін «концентрація» – латинського походження, що у перекладі на українську мову означає зосередження, скупчення і насичення. У різних сферах людської діяльності він має своє особливе тлумачення. Зокрема, в матеріальному виробництві – зростання кількості великих підприємств та зосередження на них усе більшої частини наявних у суспільстві засобів виробництва, робочої сили і продукції. Викладене поняття відноситься до усіх галузей економіки, але неоднаковою мірою. Особливо це стосується сільського господарства, де виробництво пов'язане з використанням землі, біологічних факторів та природного середовища [4]. Тому при визначенні змісту і обсягу поняття концентрації у цій галузі треба максимально враховувати зазначені особливості.

Сьогодні погляди вчених щодо сутності концентрації залишаються неоднозначними. Одні економісти сутність концентрації зводять до збільшення та зосередження засобів виробництва і робочої сили на великих підприємствах [2; 6; 7]; інші – виробленої продукції [1; 8; 10]. Недоліком цих концепцій, на нашу думку, є крайність позицій, врахування тільки однієї з двох взаємопов'язаних сторін процесу концентрації. У наступній концепції ці односторонності усуваються. Її представники сходяться на тому, що треба враховувати дві сторони єдиного процесу [3 – 5; 9].

Разом з тим навіть таке, більш повне трактування концентрації має потребу у подальшій розробці. В існуючих визначеннях переважно йдеться про збільшення ресурсів і продукції на великих підприємствах у масштабах сільського господарства. Але не йдеться про їх насичення або щільність, особливо, коли розглядається концентрація галузей усередині підприємств, у тому числі такої пріоритетної галузі як зернове господарство. Адже одні й ті

самі обсяги ресурсів чи продукції можуть бути зосереджені на дуже різних за земельною площею підприємствах, і з різною щільністю за галузями. Окрім цього, на підставі використання тільки об'ємних показників концентрації, визначених на господарство в цілому, часто робиться не зовсім коректне ототожнення її з розміром підприємства. Усе це обумовило необхідність проведення дослідження.

Метою дослідження є узагальнення наукових основ концентрації аграрного виробництва та обґрунтування соціально-економічної сутності і значення концентрації зерновиробництва як внутрішньої галузі сільськогосподарських підприємств. Для досягнення поставленої мети використано діалектичний принцип пізнання і системний підхід, а також історичний, термінологічний та абстрактно-логічні методи досліджень.

З урахуванням вищезначених особливостей можна запропонувати таке трактування поняття концентрації: *концентрація зерновиробництва* – це процес його укрупнення з урахуванням наявних природно-економічних умов і чинників ефективного ведення виробництва, шляхом збільшення та ущільнення маси ресурсних елементів і виходу продукції.

Для більш повного і глибокого розуміння сутності концентрації зерновиробництва доцільно виокремити такі її види: 1) *територіальна концентрація*, або концентрація землекористування – вказує, на якій земельній площі зосереджується зерновиробництво; 2) *ресурсна концентрація* – характеризує рівень накопичення матеріально-технічних і трудових ресурсів зерновиробництва на одиниці його головного ресурсу (землі); 3) *результатна концентрація* – відображає обсяг виходу продукції зерновиробництва з одиниці земельної площі та у цілому.

Особливістю внутрішньогосподарської концентрації є те, що внутрішні галузі є складовими частинами сукупного виробництва і кожна з них вирізняється продукцією, ресурсами, технологією та організацією виробництва. Причому значна частина ресурсів немає постійного закріплення за якоюсь однією з галузей. Що стосується зерновиробництва, то, крім цього, його особливістю є наявність внутрішньої структури, яка залежно від виду зерна, його призначення і періоду вирощування включає відповідні підгалузі.

З огляду на це, процес концентрації зерновиробництва має розглядатися як у цілому, так і за окремими підгалузями.

Територіальна концентрація зерновиробництва є основою процесу. Вона просторово обмежена площею землекористування підприємства та наявністю інших галузей. Її можна збільшити тільки шляхом зменшення площ інших галузей, або за рахунок залучення в оборот невикористаних масивів. Але якщо вільних земель немає, то територіальну концентрацію можна збільшити лише внаслідок об'єднання з іншими виробниками, купівлі чи оренди землі. Територіальна концентрація, крім просторового обмеження, має й економічне, яке виражається у зростанні транспортних витрат при збільшенні поля виробництва. Причому, це обмеження по-різному проявляється у різних галузях [1; 5; 9].

Ресурсна концентрація щодо територіальної і результатної є певним множником процесу. Її рівень залежить від заданої урожайності та природно-економічних умов, а загальний обсяг – від розміру територіальної концентрації. Вона може бути обмежена тільки науково-обґрунтованими нормами використання матеріально-технічних, біологічних і трудових ресурсів та ресурсними можливостями підприємств. Для її збільшення господарства можуть йти на отримання позик або об'єднання чи злиття капіталів з іншими суб'єктами.

Територіальна концентрація, як основа процесу, за рахунок особливих хімічних, фізичних і біологічних властивостей ґрунту разом з ресурсною концентрацією, як множником, формують результатну концентрацію зерновиробництва. Чим більший розмір територіальної і чим вищий рівень ресурсної концентрацій, тим більший обсяг результатної. Природним обмежувачем результатної концентрації виступає імовірність раптового відхилення погодно-кліматичних умов від середньої норми, а економічним обмежувачем може бути переповненість ринку та негативна кон'юнктура.

Залежно від співвідношення складових і чинників концентрації зерновиробництва можна виділити такі шляхи і типи її розвитку. *Екстенсивний шлях* означає концентрацію зерновиробництва при незмінній щільності маси його ресурсних елементів і виходу продукції.

У такому випадку збільшення обсягу продукції досягається лише за рахунок розширення поля виробництва, під яким треба розуміти не тільки розширення земельної площі, а й розвиток виробництва у ширину без ущільнення ресурсного забезпечення і виходу продукції. Для цього шляху розвитку концентрації характерні незначні витрати на одиницю площі та низькі врожаї зернових культур. *Інтенсивний шлях* являє собою таку концентрацію, коли приріст обсягу продукції досягається на основі ущільнення маси ресурсних елементів при можливому одночасному збільшенні ширини поля виробництва.

У результаті цього забезпечується більш продуктивне функціонування зерновиробництва та підвищується його ефективність.

Розвиток концентрації здійснюється на основі відповідних форм: централізації, якою передбачається об'єднання ресурсів кількох виробників в одне велике зернове господарство, і накопичення – збільшення ресурсного забезпечення у незмінних територіальних межах. Ці форми тісно взаємопов'язані і доповнюють одна одну. Централізація збільшує поле виробництва, але не приводить до підвищення ефективності, проте створює умови для здійснення масштабних заходів щодо накопичення, розширеного відтворення ресурсної бази та підвищення ефективності та поступово формує передумови для подальшої централізації.

Екстенсивний та інтенсивний шляхи розвитку концентрації характеризують кількісні зміни. Якісні стани відображаються у її типах. *Традиційний тип* концентрації зерновиробництва – спосіб його укрупнення на попередній якійсній основі без перебудови виробництва, техніко-технологічної бази, організації та управління. Але настає час, коли можливості попереднього виробництва (техніка, технологія, сорти насіння) виявляються уже вичерпаними і господарства вимушені його вдосконалювати та переходити на інноваційний тип концентрації. *Інноваційний тип* концентрації зерновиробництва – спосіб його укрупнення на якісно новій основі, з використанням більш економічних і продуктивних ресурсів та виготовленням продукції вищої якості і конкурентоспроможності. Завдяки цьому відбувається якісний стрибок у розвитку виробництва та формується додатковий економічний ефект.

Інноваційне оновлення та перебудова зерновиробництва повинна торкатися усіх його сторін і здійснюватися за такими напрямками:

- оновлення матеріально-технічних ресурсів: впровадження сучасної системи машин або модернізація існуючої, використання високоврожайного насіння і мінеральних добрив з високим вмістом діючої речовини та екологічних засобів захисту зернових культур;
- формування нового складу трудових ресурсів, зокрема шляхом підвищення кваліфікації, творчої активності й підприємливості працівників;
- впровадження прогресивних технологій і форм організації зерновиробництва та підвищення якості і конкурентоспроможності продукції;
- створення дієвого економічного механізму функціонування зернового господарства, включаючи підсистеми планування, обліку, контролю, оцінки діяльності, стимулювання і відповідальності;
- □ вдосконалення системи управління, у тому числі реінжиніринг як інноваційна перебудова ділових процесів у зерновиробництві.

За нинішніх умов головним напрямом у розвитку концентрації зерновиробництва має бути інтенсивно-інноваційний, який забезпечує раціональне використання ресурсів та високу результативність.

Концентрація зерновиробництва являє собою одну з найважливіших об'єктивних закономірностей розвитку аграрної сфери. Вона є складовою закону концентрації матеріального виробництва і знаходиться в діалектичному зв'язку з іншими економічними законами, насамперед із законом економії суспільної праці.

Її особливістю є те, що тут економія можлива лише до певної межі, яка змінюється під впливом розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу (НТП) і буде неоднаковою у різних зонах.

Підвищення концентрації виробництва сприяє розвитку його спеціалізації. Тільки при великих масштабах господарства можна створити спеціалізоване зерновиробництво, яке ведеться із застосуванням досягнень НТП. Концентрація і спеціалізація – це двоєдиний процес безперервного вдосконалення у напрямі економії праці. Ці категорії відносяться одна до одної як причина і наслідок.

При цьому першопрчиною виступає концентрація.

Концентрація зерновиробництва має важливе економічне та соціальне значення. Економічне значення полягає у створенні умов для застосування високопродуктивних машин, впровадження комплексної механізації, прогресивних технологій та організації виробництва. Воно дає можливість використовувати високопрофесійний менеджмент і до певної межі забезпечує підвищення продуктивності праці, економію капітальних та накладних витрат і формує низку переваг як у сфері виробництва, так і у сфері обігу. Тому в їх власників норма прибутку завжди вища, ніж у малих підприємств. Соціальне значення укрупнення зерновиробництва полягає в тому, що підвищення рівня механізації і зростання доходності створює умови для ліквідації важкої праці та поліпшення матеріальної зацікавленості працівників у її результатах. А це в свою чергу стає важливим чинником подальшого зростання продуктивності праці.

Багаторічний досвід роботи великих підприємств з укрупненими зерновими галузями підтвердив їх високу соціально-економічну ефективність. Однак за останні десятиліття відбувся процес нераціонального розукрупнення і деконцентрації. Причиною стали помилки, допущені під час реформування колгоспів і радгоспів на господарства ринкового типу. Відбулася руйнація цілісних земельно-майнових комплексів, матеріально-технічної бази, соціальної сфери, що призвело до спаду обсягів виробництва та зниження ефективності.

Нині з-поміж інших галузей зерновиробництво залишається найбільшою галуззю на сільськогосподарських підприємствах. Але у більшості випадків, як засвідчує практика, існуючі розміри його концентрації не є достатніми для забезпечення високого рівня ефективності та конкурентоспроможності. З плином часу ринкова конкуренція об'єктивно посилюватиме концентрацію зерновиробництва, що призводитиме до вимушеного об'єднання малих і середніх виробників, або до банкрутства і поглинання їх великими зерновими господарствами.

Аналізуючи викладене вище, можна дійти таких висновків:

- Концентрація зерновиробництва – це процес його укрупнення шляхом збільшення та ущільнення маси ресурсних елементів і виходу продукції з урахуванням природно-економічних умов та обмежень.
- Процес концентрації слід розглядати з позицій системного підходу, виокремлюючи його територіальну, ресурсну і результатну складові у взаємозв'язку з концентрацією інших галузей підприємства.
- Залежно від співвідношення складових концентрації треба розрізняти екстенсивний та інтенсивний шляхи й традиційний і інноваційний типи її розвитку. За нинішніх умов головним має стати інтенсивно-інноваційний напрям.
- Концентрація зерновиробництва є об'єктивною закономірністю, яка перебуває у діалектичному зв'язку із законом економії праці. Проте тут економія можлива лише до певної межі і буде неоднаковою у регіонах.
- Концентрація виробництва сприяє розвитку його спеціалізації. Тільки при великих масштабах господарств можна створити спеціалізоване зерновиробництво, яке має переваги в економічній і соціальній сфері.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є вдосконалення існуючої системи показників концентрації зерновиробництва.

Література

1. Александров М.П. Специализация и концентрация производства в колхозах и совхозах / М.П. Александров. – М.: Колос, 1966. – 208 с.
2. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве: пер. с нем. / Х. Бергман. – М.: Прогресс, 1969. – 50 с.

3. Воробьев И.П. Специализация и концентрация производства в условиях рыночной экономики / И.П. Воробьев, М.И. Кинтель // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1992. – № 9. – С. 5–7.
4. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): монографія / Бойко В.І., Лебідь Є.М., Рибка В.С. та ін.; за ред. В.І. Бойка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.
5. Заметин И.И. К вопросу о специализации сельского хозяйства / И.И. Заметин, П.П. Перцев. – М.: Мысль, 1970. – 412 с.
6. Канінський П.К. Специалізація сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.К. Канінський. – К.: ІАЕ, 2005. – 348 с.
7. Колеснев С.Г. Специализация и размеры сельскохозяйственных предприятий / С.Г. Колеснев – М.: Колос, 1963. – 480 с.
8. Мельник Л.Ю. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2002. – № 2. – С. 11–16.
9. Оболенский К.П. Теория и практика специализации сельского хозяйства / К.П. Оболенский. – М.: Колос, 1975. – 190 с.
10. Чмирь С.М. Формування та розвиток зернового господарства України: моногр. / С.М. Чмирь. – К.: Аграрна наука, 2007. – 376 с.

Коваленко Е.Я. Социально-экономическая сущность и значение концентрации. зернопроизводства сельскохозяйственных предприятий. В статье изложена социально-экономическая сущность и значение концентрации зернопроизводства сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: сущность концентрации, зернопроизводство, сельскохозяйственное предприятие.

Kovalenko E.Y. Socio-economic essence and meaning of concentration of grain-production of agricultural enterprises. Socio-economic essence and meaning of concentration of grain-production of agricultural enterprises are revealed in the article.

Key words: essence of concentration, grain-production, agricultural enterprise.

УДК 338.49(477-22:4)

Куценко В.І.,

докт. екон. наук, професор кафедри маркетингу та менеджменту

Чорнодід І.С.,

канд. екон. наук, доцент кафедри маркетингу та менеджменту
АПСВ ФПУ

Соціальна сфера села – важливий чинник розбудови людиноорієнтованої економіки

У статті розглядається роль розвитку соціальної сфери в сільській місцевості у розбудові соціально орієнтованої економіки, зорієнтованої на потреби людини. Особлива увага приділена розвитку освіти та охорони здоров'я на селі, а також необхідності забезпечення диверсифікації ринку праці на селі.

Ключові слова: соціальна сфера села, людино-орієнтована економіка, концепція, диверсифікація, Європейський Союз.

Формування продовольчої безпеки та забезпечення ефективності виробництва будь-якої країни залежить від соціального розвитку в сільській місцевості, зокрема, адже від останнього залежить стан кадрового потенціалу, його відтворення, а також інвестиційних процесів. Роль соціальної сфери особливо зростає останнім часом, коли відбувається зміна парадигм – від бізнес орієнтованої економіки, що характеризується формуванням умов і передумов для великого приватного бізнесу, ключовою метою якого є максимізація прибутку, стабільне функціонування компаній на ринку, до людино орієнтованої.

© Куценко В.І., Чорнодід І.С.

Нині досить активно досліджуються проблеми соціальної сфери на селі у працях таких вітчизняних вчених-економістів як З. Варналій, М. Павловський, О. Власюк, Я. Жаліло та ін.

Проте, слід відзначити, що дослідження соціальної сфери на селі саме як важливого чинника розбудови людино орієнтованої економіки ще не отримало досить фундаментального, ґрунтового і комплексного відображення в економічній літературі.

Оскільки найважливішою цінністю у будь-якому суспільстві є людина, та вкрай важливим є створення умов, що гарантують захищеність громадян. Відповідно до мети дослідження поставили такі задачі:

- провести аналіз ринку праці на селі, соціальної сфери;
- оцінити яким чином здоров'я та освітній рівень сприяють формуванню головної продуктивної сили суспільства в частині соціального забезпечення;
- обґрунтувати шляхи поліпшення освітнього та медичного середовища та дошкільної освіти на селі.

Пріоритетним напрямом розвитку людино-орієнтованої економіки в цілому, у сільській місцевості зокрема, має бути спрямованість на проблеми, потреби та надії людини. Іншими словами, економіка села має мати соціальний людино орієнтований напрям розвитку (рис. 1). Формування нової людино орієнтованої економіки передбачає перш за все розв'язання завдання підвищення платоспроможного попиту населення. Орієнтиром цього має стати величина «споживчого кошика». Останній, безперечно, повинен орієнтуватися на європейські стандарти. У 2009 р. у країнах Європейського Союзу зафіксований найнижчий прожитковий мінімум на рівні 1700 євро. В Україні він знаходився на рівні 744 грн. (з 1 грудня 2010 р. він становить 922 грн.).

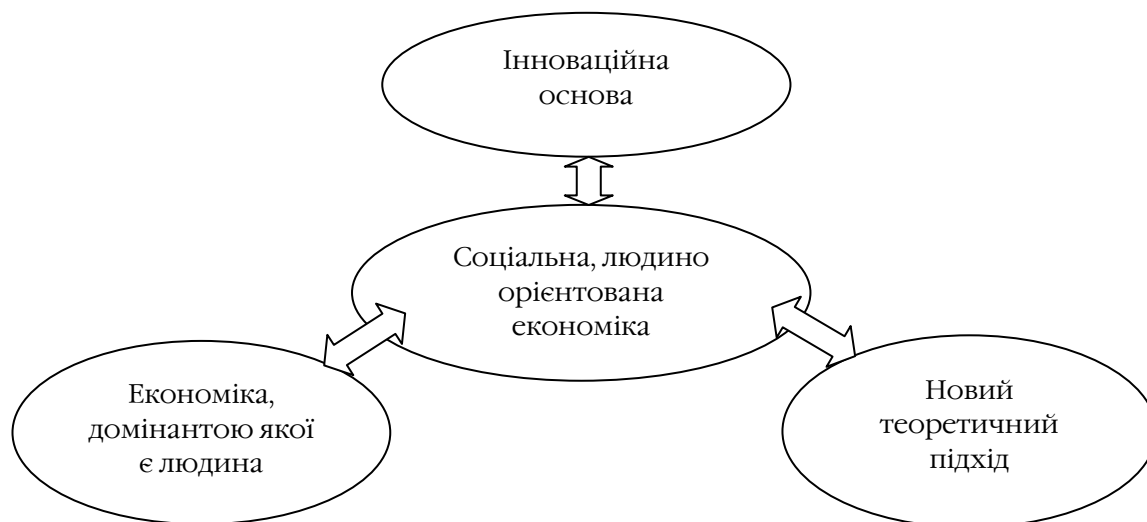

Рис. 1. Складові соціальної, людино орієнтованої економіки

Як відомо, при визначенні величини мінімального споживчого кошика слід врахувати природні умови та їх негативний вплив на здоров'я; наявність повноцінного медичного обслуговування; дотримання медичних нормативних показників; забезпечення повноцінного харчування (оптимальне співвідношення білків, жирів і вуглеводів, мікроелементів і вітамінів); забезпечення повноцінного відпочинку (в санаторіях і пансіонатах) та отримання освіти; стан довкілля.

У забезпеченні цього важлива роль відводиться розвитку соціальної сфери. До речі, нами встановлена наявність тісної залежності між розвитком соціального комплексу на селі та рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва. Згортання виробництва негативно впливає на стан соціальної сфери в цілому та її інфраструктури, зокрема. На останнє впливає насамперед зниження обсягів інвестицій. У 2009 р., скажімо, вони в сільській місцевості знизились на 41,5% порівняно з попереднім роком [3]. При цьому статистика засвідчує, що зниження обсягів інвестицій у сільське господарство стало більш відчутним, ніж у

цілому по економіці. А це, в свою чергу, зумовило суттєве зменшення робочих місць у сільській місцевості, зростання безробіття (рис. 2).

Характерно, що серед незайнятих громадян є не лише працівники сільськогосподарського виробництва, а й працівники інших сфер економічної діяльності, зокрема, роздрібною торгівлі, охорони здоров'я тощо.

Особливо багато таких у населених пунктах, які деградують (таких населених пунктів в Україні 28,6% загальної кількості сільських поселень). Нині кожен четвертий сільський район охоплений демографічною кризою. Тому припинення цих руйнівних процесів залишається однією з найгостріших проблем. І тут, безперечно, велика роль належить соціальній сфері.

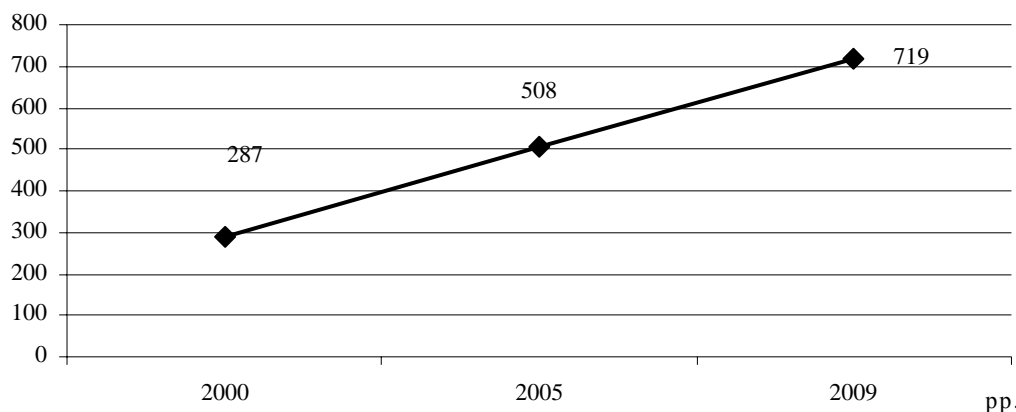

Рис. 2. Динаміка чисельності незайнятих громадян, які проживають у сільській місцевості, тис. осіб

Україна – європейська держава, в якій має бути сформована така соціальна сфера, що відповідає європейським стандартам. У країнах Європейського Союзу у цьому контексті передбачено для сільських жителів:

- забезпечення стандартів життя, притаманних для міських жителів;
- підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій;
- надання системної підтримки з боку Євросоюзу за єдиними правилами та процедурами тощо.

У результаті такого підходу в країнах Європейського Союзу стан соціальної сфери в сільській місцевості мало чим відрізняється від відповідного рівня у містах. В Україні, де в сільській місцевості мешкає 14,6 млн. осіб (31,5%), з кожним роком доступність закладів соціально-культурного призначення погіршується. Так, дитячі дошкільні заклади функціонують лише в 31,0% сільських поселень; загальноосвітні школи – у 48,5; заклади культури (будинки культури та клуби) – у 58,3%. Особливо погано забезпечені жителі сільських населених пунктів лікарняними закладами. Зокрема, лікарняні заклади наявні лише у 2% сільських поселень, хоча ФАПі функціонують більше, ніж у половині з них.

Іншими словами, якщо один дитячий дошкільний заклад обслуговує жителів трьох сільських поселень, загальноосвітня школа, клуб і фельдшерсько-акушерський пункт – два села, то лікарняний заклад – майже 40 сільських населених пунктів.

Україні незадовільним є розвиток житлово-побутової сфери на селі. Слід зазначити, що 97,3% сіл не мають не лише будинків побуту, а й комплексних приймальних пунктів. У майже 93% сільських поселень відсутні лазні.

Забезпеченість же сільського населення житловою площею є дещо вищою, ніж міського (це в основному за рахунок того, що молодь залишає село). Проте рівень інженерного обладнання тут є набагато нижчий, ніж у містах. Так, із 28490 сіл водопровід мають 22,1%, забезпеченість газом становить 36,7%, а каналізацією лише 2,6%. Низький рівень доступності комфортного житла для більшості селян є суттєвим фактором зниження рівня економічної безпеки та їх платоспроможного попиту.

До речі, це негативно впливає на економічні та соціальні показники держави (табл. 1).

Незважаючи на низький стан розвитку соціальної сфери на селі, зниження рівня доступності соціальної інфраструктури, капітальні вкладення в сільське будівництво постійно зменшуються. Все це впливає на зростання бідності серед сільських жителів. Зокрема, за даними ООН, в Україні за межею бідності знаходиться 78% громадян, 30% з яких – сільські жителі.

Середній рівень зарплати працівників сільського господарства не перевищує 60 % зарплати інших галузей. І це при тому, що Україна з виробництва основних видів сільсько-господарської продукції посідає провідні місця в Європі (табл. 2).

Таблиця 1

Основні показники соціально-економічного розвитку України та ряду країн, 2007р.

Країна	ВВП на душу населення, доларів США	Індекс інтелектуальних активів суспільства
Україна	3,446	0,176
Австрія	45,181	0,566
Люксембург	104,673	0,640
Німеччина	40,415	0,590
Японія	34,312	0,648
Фінляндія	46,602	0,714
Швейцарія	58,084	0,602
Норвегія	83,922	0,801
Данія	57,261	0,656
Голландія	63,830	0,763
Швеція	49,655	0,749

Джерело: [13, с. 35].

Таблиця 2

Виробництво сільськогосподарської продукції на душу населення, кг

Продукція	Великобританія	Італія	Франція	ФРН	Україна	місце
Зерно і зернобобові	405	295	1058	445	1033	2
Картопля	121	42	85	118	378	1
М'ясо	66	63	112	96	86	3
Молоко	262	204	519	450	469	2
Цукор	22	28	67	50	119	1
Масло	2,5	1,3	9,2	6,9	8,5	2

Джерело: [10, с. 12].

Як бачимо із даних табл. 2, Україна знаходиться в першій трійці країн Європи за виробництвом основних продуктів харчування на душу населення. Водночас за рівнем споживання, а також щодо його структури (білки, жири, вуглеводи, мікроелементи) Україна, у тому числі сільські жителі, значно відстають від наукових норм.

Останнім часом у сільській місцевості серед молоді, окрім алкоголізму, поширеними стали наркоманія та проституція, які є індикаторами неблагополуччя сільського соціуму. Сьогодні від ВІЛ-інфікування не застрахований ніхто. За даними Мінздраву, в Україні до моменту завершення навчання в середній школі до 26% школярів (а за іншими – до 40%) встигли випробувати легкий наркотик. Пізніше окремі з них переходять на речовини, які викликають сильну залежність (героїн). В окремих регіонах наркоманія набула небезпечної тенденції. 70% наркоманів становить молодь і підлітки, вік яких – 13–14 років. Однак зменшити небезпеку можна, ведучи здоровий спосіб життя, уникаючи ризикованої поведінки, а також забезпечуючи достатній рівень медичного обслуговування. В завданнях, сформу-

льованих ВООЗ, щодо покращення здоров'я в ХХІ ст. визначено, що охорона здоров'я – це сукупність спільних заходів, які застосовуються на рівні суспільства і спрямовані на посилення громадського контролю над факторами, що обумовлюють здоров'я населення.

В Україні, до речі, як і в Росії, досить високим залишається рівень споживання алкогольних напоїв, що, безперечно, негативно впливає на стан здоров'я населення. Таким чином, подальше поліпшення стану здоров'я пов'язане насамперед з підвищенням добробуту населення.

Водночас фахівці ЮНЕСКО стверджують, що рівень національного добробуту, що відповідає світовим стандартам, досягнуть країни, працездатне населення яких на 40–60% становитимуть особи з вищою освітою [1]. Тому і у сільській місцевості необхідним є створення атмосфери загальнодержавного сприяння розвитку освіти; забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій; впровадження нових передових технологій і науково-методичних досягнень. Практика засвідчує, що чим вищим є освітній рівень робочої сили у будь-якому сільському регіоні, тим привабливішою і конкурентоспроможнішою є сільська територія, тим активніше сюди надходять інвестиції. Тому вкрай важливим завданням у сільській місцевості є формування здорового способу життя. Цьому має сприяти відродження українських традицій щодо культури поведінки, сімейної відповідальності тощо.

Важливим напрямом економічного зростання в сільській місцевості є здатність підприємств залучати освічених і кваліфікованих осіб у різні сфери діяльності. А це означає, що зростає потреба в освіті. У той самий час за освітнім рівнем село значно відстає від міських поселень (рис. 3).

Не дивно, що частка осіб з вищою освітою у сільському господарстві є майже вдвічі нижчою, ніж серед працівників промисловості, будівництва.

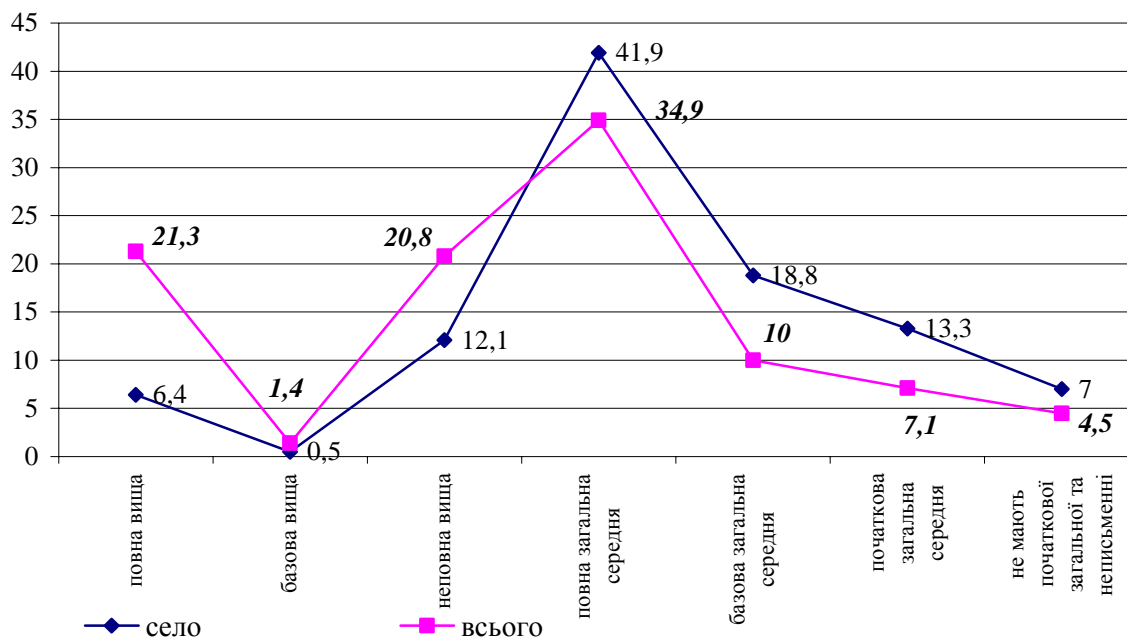

Рис. 3. Розподіл населення за рівнем освіти, 2009 р., %

Великі надії сільські жителі у контексті поліпшення соціального обслуговування покладають на реалізацію Концепції загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 р., де особлива увага приділяється забезпеченню розвитку соціальної сфери та професійної освіти (табл. 3).

**Фінансування розвитку сільських територій України
на 2008–2015 рр.**

№ з/п	Напрямок державної підтримки	млн. грн.
1.	Забезпечення розвитку соціальної сфери та сільських територій	15742,7
2.	Професійна освіта	18373,7
3.	Аграрна наука	5308,3

Джерело: [5].

У цій Концепції передбачено активний розвиток соціальної інфраструктури на селі з акцентом на системах освіти та охорони здоров'я. Адже, щоб забезпечити прискорений розвиток соціального комплексу села, будь-яка стратегія має бути спрямована на поліпшення людського капіталу, визнання впливу соціального середовища на розвиток економіки. Вигоди від інвестицій у людський капітал має як соціальна сфера, так і сфера матеріального виробництва. Сільська громада не може утримати населення, а тим більше молоде, без привабливого не лише економічного, а й соціального середовища.

Тому в сфері освіти, слід приділити увагу насамперед проблемам сільських дошкільних закладів, де рівень охоплення дітей останніми роками залишається досить низьким (33%). А без дошкільної ланки освіти не можна створити умови для динамічної інтеграції освітньої сфери України у європейський освітній простір. Реформування дитячих дошкільних закладів у сільській місцевості має здійснюватись на таких принципах:

- демократизації освітнього простору, що передбачає ліквідацію монополій держави на дошкільну освіту і перехід до суспільної державної системи, в якій особистість дошкільника, суспільство і держава мають бути рівноправними партнерами;
- створенні максимально сприятливих умов для вільного і творчого розвитку особистості дошкільника;
- розкріпаченні педагогічних відносин, реалізації ідей педагогіки співробітництва;
- варіативності дошкільної освіти, що передбачає наявність можливості вибору батьками форм і методів навчання в дошкільних закладах;
- регіоналізації дошкільної освіти, відмові від унітарного освітнього простору, врахуванні не лише загальнодержавних інтересів, а й окремих регіонів.

Досить важливим є пошук нових організаційних форм отримання якісної освіти, які дозволять системі дитячих дошкільних закладів у перспективі стати багатофункціональною та гнучкою.

Невідвідування дітьми дошкільних закладів негативно позначиться на їх розвитку, майбутніх успіхах у навчанні, стані здоров'я та стартових умовах життя.

За даними ВООЗ, у жодній країні світу не створено бездоганної системи охорони здоров'я. Не є вона такою і в Україні. Адже охорона здоров'я є комплексною соціально-економічною системою, яка активно реагує на всі зміни, пов'язані з реформуванням державних, суспільних і господарських структур, що визначають життєдіяльність населення. Досить низькими в Україні є темпи фінансування галузі (рис. 4).

Відповідно до чинного законодавства про охорону здоров'я галузь має фінансуватись в обсязі 10% від ВВП, проте фінансується майже втричі менше.

Світова практика вказує на те, що поліпшенню медичного обслуговування сільських жителів сприяє розвиток сімейної медицини. Статистика засвідчує, що там, де ця ланка функціонує, а вищим є показник звернення населення до лікаря (табл. 4).

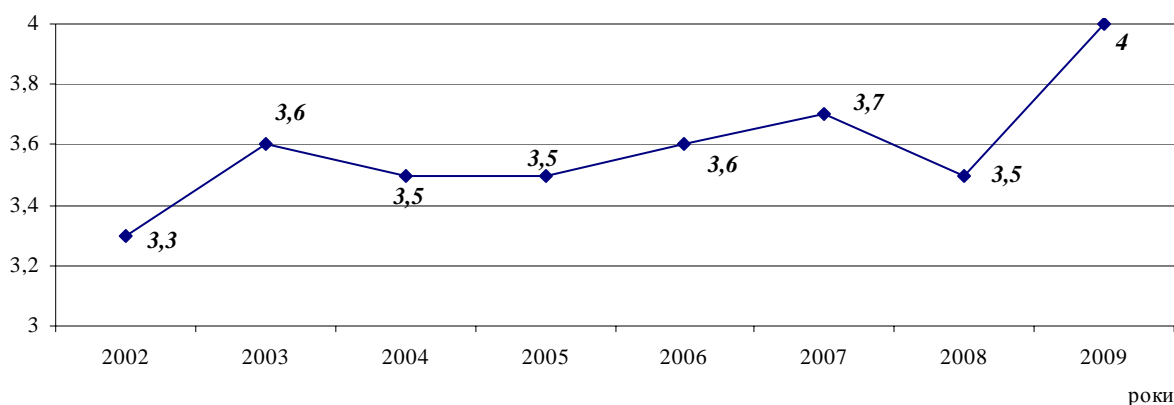

Рис. 4. Динаміка видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП

Таблиця 4

Основні фактори, які впливають на розвиток сімейної медицини

№ з/п	Фактор	%
1.	Розвиток мережі закладів загальної практики – сімейної медицини (ЗПСМ)	23,6
2.	Типи* закладів	17,2
3.	Рівень організації їх роботи	14,1
4.	Забезпеченість сімейними лікарями	12,7

Джерело: [11, с. 59].

*I тип – заклади сімейної медицини, створені на базі ФАП;

II тип – організовані на базі лікарських амбулаторій;

III тип – на базі дільничних лікарень;

IV тип – відділення сімейної медицини у складі центральних районних лікарень.

Однак через низький рівень фінансування галузі і ця ланка сфери охорони здоров'я в Україні розвивається досить низькими темпами. За розрахунками фахівців, у сільській місцевості має функціонувати близько 6 тис. лікарських амбулаторій, реальна ж їх кількість нині становить 3,6 тис. Кількість закладів первинної медико-санітарної допомоги у розрахунку на 10 тис. населення в Україні втричі менша, ніж у країнах Європейського Союзу (в Україні – 1,2, у країнах ЄС – 4,9); чисельність лікарів – у 1,5 раза менша (в Україні вона становить 6,3, у країнах ЄС – 9,4). Укомплектованість ПМСД лікарями дорівнює 81%, середнім медичним персоналом – 92%.

Тому вкрай важливим є забезпечення територіального наближення первинної медичної допомоги до місць проживання сільського населення. Останньому сприяє також розвиток стаціонарно замінюючих форм надання медичної допомоги та лікування хворих – денних стаціонарів при амбулаторно-поліклінічних закладах, стаціонарів удома. Такі заклади вперше з'явилися ще у 50-х роках минулого століття у Великій Британії, Франції, США у ролі структур для лікування інвалідів, осіб похилого віку тощо. Останнім часом вони значно розширили свою географію, у тому числі в Україні. Щоправда, кількість місць денних стаціонарів є у 1,5 раза меншою від потреби, не досягнуто й нормативів кадрового забезпечення сімейними лікарями та медичними сестрами.

Тобто подальшого розвитку на селі потребує первинна медико-санітарна допомога на засадах загальної практики – сімейної медицини, зусилля якої мають бути спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я сільського населення. Це, в свою чергу, потребує:

- покращення під'їзних доріг у сільській місцевості та рівня забезпеченості закладів охорони здоров'я автотранспортом;

- забезпечення медичних закладів мобільним зв'язком;
- модернізації системи господарювання на селі, яка має бути зорієнтована на людину орієнтовану економіку.

На селі можуть успішно розвиватись несільськогосподарські види діяльності – вишивання, плетіння з лози, писанкарство, виготовлення сувенірної продукції; філії комерційних банків, навчальних закладів, консультаційні центри, бізнес-інкубатори; зелений та агро-туризм; ремонтні майстерні (одягу, взуття, побутової техніки), перукарні, лазні, підприємства із надання ритуальних послуг, заклади відпочинку. Все це у перспективі спрямовуватись на забезпечення диверсифікації сільського ринку праці, наближенню соціальної сфери до потреб її користувачів, що сприятиме відродженню села.

Підсумовуючи викладене, ми дійшли таких висновків:

- однією з причин зникнення сіл, їх обезлюднення є відсутність на селі ринку праці та соціальної інфраструктури, що в кінцевому результаті негативно впливає на економіку країни;
- важливим напрямом економічного зростання в сільській місцевості є здатність підприємств залучати освічених і кваліфікованих осіб у різні сфери діяльності. У той самий час за освітнім рівнем село значно відстає від міських поселень;
- світова практика вказує на те, що поліпшенню медичного обслуговування сільських жителів сприяє розвиток сімейної медицини. Тому вкрай важливим є забезпечення територіального наближення первинної медичної допомоги до місць проживання сільського населення. Тобто подальшого розвитку на селі потребує первинна медико-санітарна допомога на засадах загальної практики – сімейної медицини, зусилля якої мають бути спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я сільського населення.

Україна – європейська держава, в якій має бути сформована така соціальна сфера, що відповідає європейським стандартам. У країнах Європейського Союзу у цьому контексті передбачено для сільських жителів:

- забезпечення стандартів життя, притаманних міським жителям;
- підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій;
- надання системної підтримки з боку Євросоюзу за єдиними правилами та процедурами тощо.

Література

1. Байденко В.І. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти Європи / В.І. Байденко. – М.: Дослідницький центр проблем якості підготовки спеціалістів, Російський новий університет, 2002. – 129 с.
2. Бахтеєва Т. Медицина – не та галузь, що може почекати до «кращих» часів / Т. Бахтеєва // Ваше здоров'я. – 2009. – 29 трав. – С. 3–4.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Європейський Союз на порозі ХХІ століття / [Под ред. А.Боркого, О.Буториної]. – М.: УРСС, 2005. – С. 132.
5. Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
6. Матюха Л.Ф. Актуальні проблеми на шляху впровадження сімейної медицини / Л.Ф. Матюха, К.О. Надутий // Сімейна медицина. – 2007. – №3. – С. 10-11.
7. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава» / Комітет з економічних реформ при Президенті України від 02.06.2010 (версія для обговорення) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sn.vn.ua/51-9458/zamozhne-suspilstvo-konkurentospromozhna-ekonomika-efektyvna-erzhava.html>
8. Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат, 2009. – С. 29.
9. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / за ред. З.С.Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
10. Сільське господарство. Статбюлетень. – К.: Держкомстат, 2009. – С. 12.
11. Сімейна медицина. – 2010. – №1. – С.59.

12. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2009 році. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2009. – С. 49.
13. Торнавська Н. Побудова концепції управління конкурентноспроможністю об'єктів господарювання на засадах інноваційного розвитку / Н. Торнавська // Економіст. – 2010. – №9. – С. 35.
14. Чиркунов О. Экономическое чудо: район и культура / О. Чиркунов // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 15-25.
15. Шекера О.Г. Проблеми та перспективи розвитку сімейної медицини в Україні / О.Г. Шекера, О.І.Висоцька // Сімейна медицина. – 2006. – №4. – С. 22.

Кущенко В.И., Чорнодид И.С. Социальная сфера села – важный фактор развития человека ориентированной экономики. В статье рассматривается роль развития социальной сферы в сельской местности в развитии социально ориентированной экономики, ориентированной на потребности человека. Особенное внимание уделено развитию образования и охране здоровья на селе, а также необходимости обеспечения диверсификации рынка труда на селе.

Ключевые слова: социальная сфера села, человека ориентированная экономика, концепция, диверсификация, Европейский Союз.

Kutsenko V.I., Chornodid I.S. Social sphere of village as an important factor of human-oriented economy. The article deals with the social sphere of village as an important factor of human-oriented economy. A special attention is paid to the enhancing of education and health protection in village. The necessity of the diverse employment market is proved.

Key words: social sphere, human-oriented economy, conception, diversification, European Union.

УДК 339.9:338.2(477)

Сафонов Ю.М.,

канд. філос. наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємства
Херсонського національного технічного університету

Державне регулювання глобалізаційних процесів на ринку праці підприємств України

У статті розглядаються найхарактерніші особливості процесу глобалізації світогосподарських зв'язків, його позитивні й негативні сторони. Сформульовано загрози, на які можуть натрапити вітчизняні переробні підприємства на глобалізованих товарних ринках.

Ключові слова: державне регулювання, глобалізаційні процеси, ринок праці підприємств.

Сьогодні глобалізація стала одним із визначальних факторів впливу на економічний розвиток. Формується новий тип відносин між національними, регіональними, галузевими, господарськими комплексами, підприємствами та їх об'єднаннями.

Загальноприйняте бачення процесу глобалізації з погляду економіста полягає у визначенні його як підвищення ступеня інтеграції світової економіки, що відбувається у трьох напрямках:

- через розвиток світової торгівлі;
- завдяки міжнародному розповсюдженню новітніх технологій;
- за допомогою руху міжнародних факторів виробництва, зокрема руху сировинних ресурсів.

Глобалізація набуває різного значення залежно від того, чи йдеться про окреме підприємство, галузь, країну, чи світове виробництво в цілому, а саме:

- для окремого підприємства глобалізація визначається тим, наскільки воно розширило географію надходження доходів, розподілило активи в різних країнах і наскільки підприємство залучене до експорту капіталу;
- для галузі головним показником є співвідношення обсягів зустрічної торгівлі з обсягами світового виробництва;
- для країни—ступенем взаємозв'язку її економіки зі світовою економікою в цілому (співвідношення зовнішньо-торгового обороту і ВВП, прямих іноземних інвестицій у країну і з країни);
- глобалізація на світовому рівні—економічним взаємозв'язком між країнами, які зростають і відображаються на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу, ноу-хау.

Глобалізація економічних зв'язків поряд із позитивними сторонами має й проблеми негативного характеру. Відкритість вітчизняної економіки зумовлює необхідність врахування факторів, які визначають рівень конкурентоспроможності, ефективності діяльності на глобалізованих ринках. Для вітчизняних організаторів виробництва є необхідним визначення особливостей діяльності підприємств у сучасних економічних відносинах. Однак проблема полягає у тому, що наука і практика поки що не надали достатньої інформації про особливості зазначених відносин, переваги й загрози глобалізованої економіки.

Проблеми глобалізації економічних зв'язків на різних рівнях господарювання розглядали О. Білоус [1], А. Гальчинський [2], М. Делягін [3], І. Михасюк [4], Є. Мочерний [5], Ю. Пахомов, Ю. Павленко [6], В. Павлов [7] та ін. Практично всі дослідники поділяють точку зору, що глобалізація є об'єктивним етапом і закономірним результатом розвитку сучасних продуктивних сил. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговують питання відносин у сировинній сфері, які поки що недостатньо висвітлені у численних публікаціях щодо процесів глобалізації.

Узагальнити окремі, найважливіші сторони діяльності вітчизняних переробних підприємств на глобалізованих товарних ринках, спрогнозувати загрози, які трапляються при виході на міжнародні ринки або при входженні на український ринок транснаціональних компаній іноземного походження. Це і визначає *мету* цієї статті.

Вихід на міжнародні ринки сировини вимагає від вітчизняних переробних підприємств особливостей діяльності за умов глобалізації економічних відносин, переваг і загроз, які ці відносини можуть нести в собі, зокрема, слід враховувати, що серед основних рушійних сил міжнародного бізнесу – вихід до нових джерел корисних копалин і сировини та прагнення до нових ринків збуту.

До характерних рис цього бізнесу відносяться:

- отримання прибутку за рахунок отримання переваг виходу за межі національних ринків;
- додаткові економічні можливості, що витікають із ресурсних особливостей міжнародних ринків, місткості зарубіжних ринків, правових особливостей зарубіжних країн та специфіки міждержавних політичних та економічних взаємовідносин.

Процеси транснаціоналізації економіки виявили ще одну організаційну форму бізнесу. Зокрема, С.Злупко робить обґрунтований висновок, що пристосування до умов глобалізованої світової економіки для української економіки, в усіх її структурних елементах може відбутися лише через корпоратизацію вітчизняних суб'єктів економічної діяльності як єдиної форми конкурентоспроможності зі світовими корпораціями, які задають умови розвитку сучасного світу [8, с. 683].

Категоричною є й думка А.Новака, який стверджує, що пристосування до умов глобалізованої світової економіки для української економіки може відбутися лише через корпоратизацію вітчизняних суб'єктів економічної діяльності. При цьому під корпорацією автор розуміє системне інституційне перетворення вітчизняної економіки, яке дозволить порівняно швидко сформулювати нові господарські зв'язки для українських підприємств на зміну старих радянських [9, с. 304]. Дослідник зауважує, що ідея корпоратизації дуже спів-

звучна ідеї кластеризації, яка глибоко вивчається багатьма вітчизняними і зарубіжними економістами [10].

У загальному випадку під корпоративною структурою розуміється сукупність окремих одиниць, організованих в єдину систему (як об'єднання капіталів, де проходить їх взаємодія та перетворення в єдину систему корпоративного капіталу), і як складне економічне утворення, що відображає статутне злиття простих економічних одиниць, де кожна складова корпоративної системи може функціонувати лише завдяки взаємодії з іншими елементами і являє собою внутрішню організацію, що розвивається за власними законами і набуває свого змісту в інтеграції за виробничо-технологічними і фінансовими зв'язками.

З викладеного доходимо висновку, що загальними завданнями корпоративних структур є:

- концентрація інвестиційних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку;
- забезпечення фінансовими ресурсами сфери промислових науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- прискорення науково-технічного прогресу;
- підвищення експортного потенціалу та конкурентоспроможності продукції підприємств;
- формування раціональних технологічних і коопераційних зв'язків.

Підвищення ролі корпоративної ланки у регулюванні процесу трансформації економіки і забезпеченні економічного зростання протягом останнього десятиріччя стало визначальним фактором високої конкурентоспроможності економіки провідних країн світу не лише за абсолютними, а й за важливими окремими показниками. Великі корпорації створюють реальні передумови для динамічного промислового і технологічного розвитку. Тенденції формування і функціонування корпорацій відображають закономірності розвитку світового господарства і мають універсальний характер. До таких закономірностей дослідники відносять концентрацію капіталу інтеграцію промислового і фінансового капіталу, диверсифікацію форм і напрямів діяльності, глобалізацію діяльності та інтернаціоналізацію [11, с. 34].

Ф. Рузвельт більше 60 років тому демонстрував принципово новий тоді, і як ніколи актуальний, наразі підхід до інтеграції як інструменту глобальної конкуренції. Завдяки його зусиллям після Другої світової війни вищою формою функціонування ринку експансії стала саме інтеграція-створення єдиного простору для конкуренції за єдиними правилами. Інтеграція з більш слабким партнером-найвитонченіша і делікатна форма його поглинання, при якій вдається уникнути неекономічного насильства та інших аморальних дій.

Вітчизняним переробним підприємствам слід враховувати, що торгівля ресурсами може містити й прямі загрози їх розвитку у вигляді «експортних пасток». Так, наприклад, протягом кількох років, що передували світовій фінансовій кризі 2008–2009 рр., близько 60% експортної продукції України створювалося за рахунок металургійної, хімічної і гірничо-видобувної промисловості. Деякі фахівці вбачали в цьому позитивний результат, адже експорт став локомотивом швидких на той час темпів зростання вітчизняної економіки. За ейфорією, яку спонукали високі показники експортної діяльності, і яка забезпечила 50 % ВВП країни, більшість дослідників не помічали незначну прибутковість експорту. Пов'язано це було з тим, що енергоносіїв в Україні на одиницю ВВП у 5,5 рази споживалося більше як у середньому в країнах світового співтовариства, у 10 разів, – ніж у країнах ЄС (1,91 кг умовного палива на один долар ВВП проти 0,2 кг) і у 12 разів більше як у США. Цим розкривалася, за словами В. Андрійчука, «...неймовірно разюча очевидність апокаліптичного характеру саме останніх структурних зрушень та їх впливу на ефективність як зовнішньоекономічної діяльності, так і вітчизняної економіки у цілому» [11, с.43]. При імпорті дорогих енергоносіїв (наприклад, газу, за цінами значно вищими, ніж його купують у Росії країни Західної Європи), при нашій неймовірно затратній виробничій структурі, випускається продукція, яка забезпечує місце Україні лише в шостому десятку країн за оцінкою конкурентоспроможності.

Зазначимо, що це невисоке місце України у рейтингу конкурентоспроможності продукції країн світу багато в чому забезпечується за рахунок позитивного впливу на собі-

вартість експорту мізерного доларового еквівалента заробітної плати вітчизняного персоналу, пільговим, низьким тарифам на електроенергію для великих експортерів тощо. У такому випадку стає більш зрозумілою справжня ціна вітчизняного експорту і менш зрозумілою експортна політика, мета й наслідки такої «торгівлі» вітчизняного бізнесу.

У процесі глобалізації зростають обсяги і розмаїття транскордонних переміщень, товарів, послуг. Високими темпами розширюються міжнародні потоки капіталу. За нових умов міжнародної економіки торгівля ресурсами для країн, що розвиваються, і так званих наздоганяючих країн часто перетворюються на «економічну пастку». Недоліки у визначенні світових цін на ресурси, зокрема, за відсутності незалежного контролю за ними з боку світової спільноти, перетворюються на ще одне, суттєве джерело багатства ТНК, розвинутих країн і є причиною розширення прірви між цими країнами та країнами, що розвиваються.

Глобалізація фінансового сектора призвела до значного зростання інвестиційних потоків. Адже надії на широке залучення іноземних інвестицій можуть стримуватися розумінням того, що нинішня фінансова система перетворилася, по суті, на глобальний, спекулятивний грошовий конгломерат, що функціонує не в інтересах розвитку національних економік, зростання виробництва і рівня життя людей, а в інтересах зміцнення позицій найбільш розвинутих країн світу.

На один із механізмів несправедливого розподілу доданої вартості у світовому масштабі перетворився міжнародний фондовий ринок. Операції корпоративізованих переробних підприємств з цінними паперами на міжнародному фондовому ринку можуть обернутися великими збитками.

Лібералізація міжнародних економічних відносин сприяла створенню для транснаціональних суб'єктів господарювання можливостей управляти корпоративним економічним процесом незалежно від кордонів, національних політик та інтересів, сповна використовуючи особливості ресурсного потенціалу й економічного стану країн свого розміщення, орієнтуватися фактично на власну мету діяльності тощо. Це потребує висококваліфікованих менеджерів, здатних конкурувати на рівних із зарубіжними «акулами бізнесу».

В основі різних інструментів забезпечення прибутків транснаціональних компаній покладено доходність науково-технічної продукції. Тож може здатися привабливим порівняно легкий шлях входження на міжнародні ринки стати асоційованим або в іншій організаційній формі членом транснаціональної компанії з функцією постачальника сировини. Це водночас може означати стати не тільки сировинним, а й економічним придатком цієї компанії.

У розвинутих країнах фактично сформувалася економіка нового типу, орієнтована на інноваційну модель розвитку, в якій визначальну роль відіграють інтелектуальний капітал і високі технології. ТНК і високорозвинуті країни повною мірою використовують інноваційну ренту («квазіренту») для отримання надприбутків. Процес глобалізації призводить до нерівномірного вилучення доходів у населення всього світу і всебільшої концентрації ресурсів, багатства у надрах ТНК, країн їх базування. Викладене слід враховувати при визначенні стратегій подальшого розвитку переробного підприємства, адже альтернативи інноваційному шляху розвитку немає.

Для практичних організаторів виробництва необхідним є аналіз переваг і загроз сучасного світового економічного розвитку. Зокрема, потребують детального розгляду процеси інтернаціоналізації і прискорення темпів глобального розвитку, оцінка ризиків глобалізації, соціально-економічних суперечностей глобалізації на державному, галузевому, регіональному рівнях, на кожному підприємстві та об'єднаннях підприємств.

Глобалізація економічних відносин є об'єктивним процесом. Тому завдання науки і практики полягають у пошуку способів максимального використання переваг і мінімізації негативних впливів цього процесу на економіку країни, регіону, підприємства. Але вже на цьому етапі слід враховувати її деякі уроки, щоб використовувати переваги і передбачити шляхи запобігання можливим негативним наслідкам.

Література

1. Білоус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г.Білоус. – К.: КНЕУ, 2001. – 719 с.

2. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / А.С.Гальчинський, С.В.Львовичкін, В.П. Семиноженко та ін.; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К., 2004. – 261 с.
3. Делягин М. Информационная революция, глобализация и кризис мировой экономики / М. Делягин // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – №1. – С. 18–23.
4. Михасюк І.Р. Глобальна економіка: підручник / І.Р.Михасюк, І.О.Боган. – К.: Знання, 2007. – 403 с.
5. Мочерний С.В. Світове господарство в умовах глобалізації: монографія / С.В.Мочерний, Я.С.Ларіна, С.В. Фомішин. – К.: Ніка-центр, 2006. – 200 с.
6. Глобальные трансформации современности / [Ю.Н.Пахомов, Ю.В.Павленко, С.Б.Крымский и др.]; под ред. Ю.Н.Пахомова, Ю.В.Павленко. – Киев: Изд-во «Украина», 2006. – 685 с.
7. Павлов В.І. Особливості формування політики регіонального розвитку в умовах глобалізації / В.І.Павлов // Економічні і політичні аспекти глобалізації й регіоналізації: зб. допов. і виступів наук. конфер. / Спілка економістів України / Відп. ред. М. Герасимчук. – К., 2000. – С. 133–143.
8. Злупко Степан. Наукові діалоги / Степан Злупко. – Львів: Тріада плюс, 2005. – 683 с.
9. Новак А.Я. Як підняти українську економіку / А.Я. Новак. – К.: Гнозис, 2006. – 304 с.
10. Соколенко С.Л. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст / С.Л.Соколенко.– К.: Логос, 2002. – 645 с.
11. Коваленко М.А. Аспекти формування доданої вартості транснаціонального продукту: монографія /М.А. Коваленко, В.М.Лисюк, Н.Г.Рогальська. – Херсон: ХНТУ, 2010. – 346 с.

Сафонов Ю.Н. Государственное регулирование глобализационных процессов на рынке труда предприятий Украины. *В статье рассмотрены наиболее характерные особенности процесса глобализации в мире, позитивные и негативные стороны. Сформулированы угрозы, на которые могут натолкнуться отечественные перерабатывающие предприятия на глобализованных товарных рынках.*

Ключевые слова: государственное регулирование, процессы глобализаций, рынок труда предприятий.

Safonov U.N. State regulation of the processes of globalization at labour market in Ukraine. *The main characteristics of the process of globalization in the world, its positive and negative features are revealed in the article. The common threats for domestic processing enterprises on the global markets are described.*

Key words: government control, processes of globalization, labour-market of enterprises.

УДК 339.138:614.215

Ярмоленко Ю.О.,

асистент кафедри маркетингу та менеджменту
АПСВ ФПУ

Застосування маркетингових підходів у підвищенні ефективності роботи підприємств санаторно-курортної системи (на прикладі ЗАТ «Укрпрофоздоровниця»)

У статті аналізуються питання застосування маркетингових підходів у підвищенні ефективності роботи підприємств санаторно-курортної системи.

Ключові слова: санаторно-курортні послуги, кон'юнктура ринку, конкуренція, маркетингова діяльність, маркетингові підходи.

Сучасне ведення бізнесу вимагає від кожного підприємства ретельного підбору маркетингового інструментарію. Саме це дає можливість швидко модернізуватися та адаптуватися до стрімких змін зовнішнього середовища, постійних коливань, економічної нестабільності, спаду платоспроможності населення і стає запорукою його стабільного розвитку. Ця проблема надзвичайно важлива для підприємств, що обслуговують населення та підтримують його здоров'я на відповідному рівні, а отже, не може лишити байдужими державу, профспілки, керівників підприємств та організацій і науковців. Саме тому дослідження щодо удосконалення системи управління й маркетингу, застосування сучасних підходів є актуальною темою у науковому світі.

Над дослідженням з цієї проблематики працюють не лише економісти, а й фахівці у галузі медицини. Так, питаннями маркетингової та медичної діяльності лікувально-профілактичних заходів займалися В.І. Рачко, Л.І. Фесенко, О.А. Коломієць, В.С. Єрмілов, О.Д. Гавловський, О.О. Галаченко, В.С. Килівник, В.В. Кушнір, О.І. Мухомор, питання управління закладів оздоровлення та відпочинку в рекреації розкрито у дослідженнях В.І. Пономаренка. Незважаючи на велику кількість досліджень, у кожному з яких розкривається певна проблема, залишається відкритим питання впливу маркетингових підходів на ефективність роботи закладів санаторно-курортної системи. Саме тому об'єктом нашого дослідження є одна з основних організацій цієї системи ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», предметом дослідження – маркетингові підходи, що застосовуються на підприємстві. Метою статті є оцінка впливу маркетингових підходів на діяльність підприємства.

Важливість теми цієї статті зумовлена тим, що існує пряма залежність між працездатністю, здоров'ям нації та якістю послуг, які надають санаторії. Сучасна система санаторно-курортних закладів починає свою історію ще у ХХ ст., формувалась за часів СРСР і, звичайно, зазнала суттєвого впливу після його розпаду. Важливу роль у реформуванні, збереженні на нових ринкових засадах та виборі маркетингових інструментів для подальшої роботи курортної системи України відіграли Федерація профспілок України, Фонд соціального страхування України та Українська республіканська рада з управління курортами профспілок. Розпад СРСР став лише першим потрясінням, яке торкнулося системи профспілкових оздоровниць, адже після десятиліть планового розвитку працювати за умов нестабільності ринкових умов стало надзвичайно складно, крім того, суттєвого удару цій галузі завдали кризи 1998 та 2008 рр.

Зупиняючись детально на діяльності ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», слід наголосити, що за останнє десятиліття це підприємство у своїй діяльності почало ефективно застосовувати маркетингові інструменти. Це дало свої позитивні результати, адже після розпаду СРСР відбулися кардинальні зміни системи збуту путівок, і у разі нехтування цими ринковими інструментами підприємство, як і у цілому система, могло б зазнати краху, як це відбулося з багатьма іншими радянськими підприємствами та організаціями, що не змогли протистояти жорсткій ринковій конкуренції. При здобутті незалежності в Україні почалися масові процеси приватизації, значна частина суб'єктів стали приватними, змінилися акценти в системі збуту путівок, адже утримання соціально спрямованих санаторіїв, основна мета яких не отримання прибутку, а саме профілактика та лікування захворюваності працівників не входило ні до тактичних, ні до стратегічних планів нових власників.

Об'єднання всіх санаторіїв в єдине підприємство стало важливим стратегічним кроком, який врятував курортну систему, адже 20% ліжкового фонду санаторно-курортних закладів України зосереджені саме у 80 оздоровницях досліджуваного нами товариства [3]. Звичайно, при цьому скоротилися обсяги фінансування державними фондами та підприємствами, самими профспілками і тому його керівництвом було створено департамент маркетингу. Його завданням стала розробка маркетингових підходів ведення діяльності, дослідження смаків індивідуальних споживачів, сімей, споживачів – організацій, оцінка кон'юнктури ринку санаторно-курортних послуг та рівня конкуренції у галузі, підвищення якості та розширення асортименту послуг відповідно до вимог ринку та багато іншого. Крім того, маркетингова діяльність спрямована на досягнення цілі, а саме – збереження соціальної спрямованості при поступовому зниженні питомої ваги путівок придбаних через державні фонди за бюджетні кошти і збільшення обсягів комерційної реалізації з підвищенням доходів від основної діяльності. З метою виконання поставлених завдань, фахівцями з маркетингу проводиться системна робота щодо аналізу стану ринку, підвищення конкурентних позицій кожного окремого санаторію і системи закладів у цілому.

Одним з унікальних маркетингових підходів у вітчизняному курортному бізнесі стала проведена фахівцями робота з комплексного ціноутворення, яка була прийнята у 2006 р. у вигляді Програми №1 «Розрахунок вартості путівки для санаторно-курортних закладів» та Програми №2 «Програма розподілу витрат по медицині для санаторно-курортних закладів». За допомогою цих маркетингових інструментів можна розрахувати ціну кожної медичної послуги, коригувати вартість путівок залежно від потреб споживачів (з урахуванням показників комфортності, сезонності та ін.).

Ці маркетингові дії дозволяють задовольнити потреби навіть при обмеженості фінансових ресурсів споживачів, як вже зазначалось, це було однією з проблем, з якою зіткнулася курортна система і саме вона часто стає вирішальним фактором у обранні того чи іншого оздоровчого закладу.

Санаторно-курортний продукт, який пропонують на ринок всі санаторії ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» найбільше відрізняється від інших саме природними умовами та антропогенними ресурсами (рис. 1). У зв'язку з тим, що заклади ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» територіально розташовані по всій території України, кожна оздоровниця має свою специфіку, адже знаходиться в окремій туристично-рекреаційній зоні. Наприклад, санаторій «Синяк» представляє Закарпатську область, яка відома своїми краєвидами та мінеральними водами не лише в Україні, а й далеко за її межами. Санаторій «Авангард» на Вінниччині – це приклад поєднання історично-культурної та оздоровчої спадщини. Адже центральний корпус цієї оздоровниці – це колишній князівський палац, який є пам'яткою архітектури і, водночас, місце з такими рекреаційними ресурсами, як родонова мінеральна вода, кліматичні фактори. Це лише кілька прикладів, адже кожен санаторій унікальний за своєю історією, традиціями, ресурсами і саме цим приваблює рекреантів.

Ще однією конкурентною перевагою всіх санаторіїв, які входять до складу ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» є те, що це єдиний заклад, який має мережу відомчої спеціалізованої гідрологічної служби, що має банк даних про стан родовищ природно-лікувальних ресурсів більше, ніж за 40-річний термін, а відповідно може прогнозувати як розвиток родовищ, так і

на їх основі свій власний розвиток, адже рекреаційні ресурси – невід’ємна складова санаторно-рекреаційного товару [3].

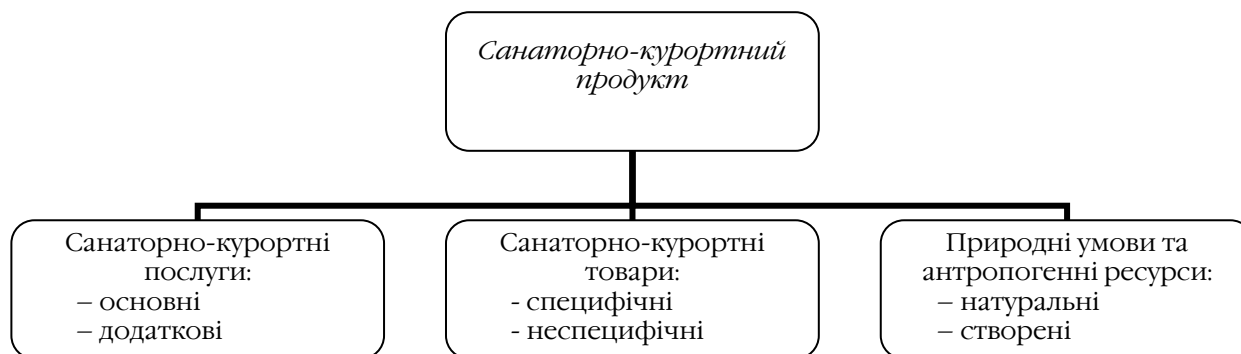

Рис.1. Складові санаторно-курортного продукту ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» [3].

На нашу думку, враховуючи специфіку санаторно-курортної системи Європи, а саме відсутність таких суб'єктів як санаторіїв, адже в більшості країн є лікарні і є готелі, але немає закладів, які надають комплексні послуги (лікування, профілактика, харчування, реабілітація, проживання, розваги). Саме тому, послуги, що надають санаторії мережі ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», мають конкурентні переваги і досить унікальні з точки зору зовнішніх ринкових перспектив. Особливо привабливим це є з точки зору стрімкого відновлення темпів розвитку міжнародного туризму, на які вказують дані Всесвітньої туристичної організації, а саме – зростання кількості міжнародних туристичних прибувань у світі у 2010 р. досягло 935 млн., що на 58 млн. більше показника 2009 р. і на 22 млн. – показника докризового пікового рівня 2008 р. (913 млн.). За даними міжнародних фахівців ЮНВТО, у 2011 р. зростання продовжуватиметься на рівні 4 – 5% [4]. Але, крім того, варто зазначити, що є певні ризики з точки зору сервісу, який надається цими закладами. Адже у більшій частині санаторіїв не вистачає коштів на капітальні ремонти, оскільки рівень рентабельності у середньому по ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» 7–7,5%, відповідно відсутня реальна можливість капіталовкладень у модернізацію номерів, хоча це може бути компенсовано за рахунок унікальності рекреаційних особливостей регіону. Для мінімізації ризиків маркетинговою службою ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» здійснюється забезпечення цільового управління процесом (Рис. 2).

Рис.2. Процес розробки та реалізації санаторно-курортних послуг ЗАТ «Укрпрофоздоровниця».

Кожна зі складових цього ланцюга має важливий вплив на діяльність всієї системи. Науковим розробкам приділяється велика увага, саме тому ведеться співпраця з провідними лікарями України, функціонує Гідрогеологічна служба, результатом роботи якої стало створення та постійне поновлення карта природних лікувальних ресурсів України, кадастру мінеральних вод України, а також видання книги «Курортні ресурси України». Наразі розробляється «Атлас гідромінеральних і рекреаційних ресурсів території України». Фахівці санаторіїв тісно співпрацюють з Інститутом педіатрії, акушерства і гінекології АМН України з проведення дослідження за темою: «Наукова розробка, організація і впровадження системи санаторно-курортного оздоровлення і лікування вагітних в Україні», а лікарям санаторію «Жовтень» присуджено Державну премію у галузі науки й техніки. Київська курортна бальнеолікарня в 2007 р. отримала Сертифікат якості Європейського маркетингового дослідного центру (Брюссель, Бельгія), яким засвідчується, що послуги у сфері санаторного і

SPA – обслуговування є найвищої якості, комплексні та рекомендовані для експорту на міжнародні ринки.

Важливим елементом є не лише дослідження, а й впровадження наукових розробок. Яскравим прикладом цього є модернізація лікувально-діагностичної бази і оновлення її на 70%, що дозволяє застосовувати наукові досягнення у практичній діяльності санаторіїв і лікувати рекреантів на високому рівні та впливає на реалізацію самих послуг.

Аналіз кількості осіб, що оздоровилися в санаторно-курортних закладах ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» в 2001–2009р. (Рис. 3) вказує на досить стабільний попит на послуги цього підприємства, але, разом з тим, спостерігається скорочення кількості рекреантів, починаючи з 2005 р., що викликане такими факторами:

- тенденцією до зростання кількості виїзних туристів за межі України;
- розвитком зеленого туризму і вищий рівень сервісу при аналогічних цінах в приватних садибах;
- зниженням питомої ваги державних закупівель через фонди, державні підприємства;
- закриттям деяких санаторіїв;
- зниженням платоспроможності громадян та ін.

Зміна в обсягах обслуговуваних рекреантів підтверджує існуючі тенденції, щодо зменшення кількості туристів та про можливість заміни організованого відпочинку та санаторіях та пансіонатах на відпочинок у знайомих та друзів з метою зменшення витрат. Саме цим можна пояснити скорочення оздоровлених у 2009 р. порівняно з 2008 р. 68785 осіб, а це близько 18%.

Важливим елементом дослідження є доходи від реалізації путівок та послуг в 2005-2009 рр., саме тому, ми і зупинимось на аналізі цих обсягів (Рис. 4).

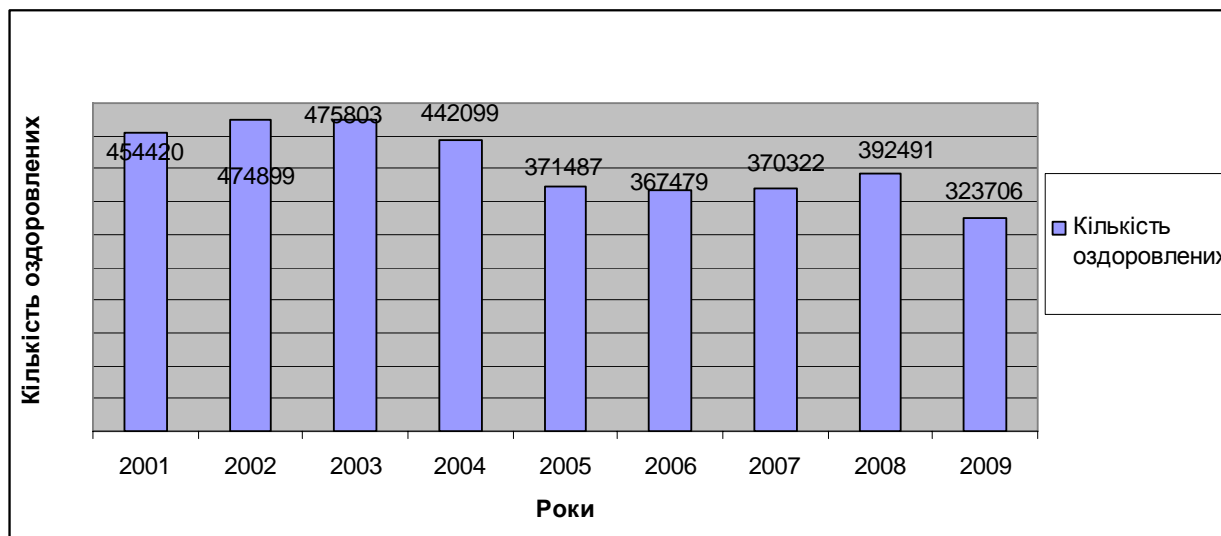

Рис. 3. Кількість оздоровлених у 2001–2009 рр. в санаторно-курортних закладах ЗАТ «Укрпрофоздоровниця».

Незважаючи на скорочення обсягів рекреантів у 2009 р., обсяги доходів від реалізації путівок та послуг ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» мають тенденцію до зростання. Перш за все, це можна пояснити зростанням вартості самих послуг. Найбільше збільшення у 2008 р. порівняно з 2007 р. відбулося за рахунок кількості оздоровлених – 22 169 осіб. У загальному продажна вартість 1 ліжка – дня з ПДВ у 2008 р. була 163,68 грн., а у 2009 р. становила 208,2 грн., тобто зросла на 26, 1%, за рахунок цього при зниженні кількості рекреантів на 18%, доход від санаторно-курортної діяльності зріс на 0,058, а це близько 6%. Слід зазначити, що зважений показник рентабельності діяльності санаторно-курортної діяльності оздоровниць дочірніх підприємств ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» за 2009 р. дорівнював 7,4%.

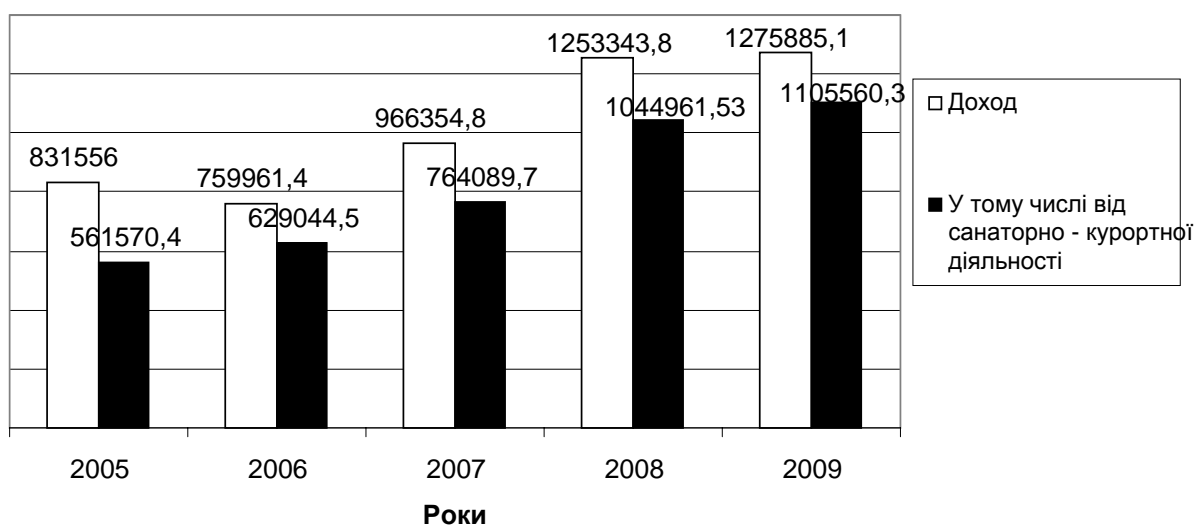

Рис. 4. Доходи від реалізації путівок та послуг у 2005–2009 рр. (тис. грн.) з ПДВ.

Аналізуючи основні показники фінансово-господарської діяльності, слід зазначити, що у 2009 р. 66 із 85 підприємств були прибутковими і загальна сума прибутку становила 35823,9 тис. грн. без ПДВ, але водночас 17 дочірніх підприємств були збитковими з загальною сумою збитків 4743,8 тис. грн., крім того, два дочірніх підприємства закінчили рік з нульовим результатом.

У 2009 р. були перевиконані планові показники ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», так, обсяги доходу дочірніх підприємств були перевиконані на 2%, чистого прибутку на 50%, що вказує на проведення ефективної маркетингової політики управління керівництвом у період кризи.

Так, із загальної кількості реалізованих 5226838 людино-днів 2 500 020 (тобто 47,83%) припадає саме на Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (ФСС з ТВП), що забезпечує надходження 47,2% доходів від загального обсягу реалізації санаторно-курортних послуг. Другим за значущістю є реалізація путівок «за ціною» через касу готівкою, що, реалізуючи 24,26% людино-днів дає 26,89% доходів, і є дуже важливим сегментом, оскільки до них входять обсяги продажі через туристичних операторів. Це просування є найефективнішим після ФСС з ТВП, оскільки сприяє підвищенню лояльності до закладів ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» і вірогідності повторного відпочинку у закладах саме цієї мережі. Оскільки специфікою санаторно-курортного відпочинку є те, що його невід'ємною складовою є лікування, яке можуть забезпечити саме заклади, спеціалізовані на певних захворюваннях заклади і у разі оптимального задоволення потреб цих споживачів вони отримують постійного клієнта. При професійних захворюваннях надання якісних послуг одному рекреанту може забезпечити не лише повторне повернення до закладу, а й рекомендацію цих послуг своїм співробітникам і знайомим, які мають таку саму потребу.

Третім каналом розповсюдження путівок є оптовий продаж за договорами з підприємствами, установами, організаціями, при обсягах 13,94% реалізованих людино-днів забезпечується 16,09% доходів. Важливість цього сегменту полягає у безперервності і завантаженості закладів упродовж року. Між підприємствами та ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» укладаються угоди разом з планом-графіком заїздів на рік, що дає можливість планувати та контролювати завантаженість санаторіїв та забезпечувати його функціонування протягом року.

Наступним, не менш важливим сегментом споживачів, є Фонди соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та профзахворювань, Міністерство праці та соціального захисту населення, Міністерство з надзвичайних ситуацій, які забезпечують

реалізацію 11,88% із загального обсягу ліжко-днів і суму 12,34%. Розподіл цих путівок здійснюється впродовж року, що теж покращує завантаженість у міжсезоння.

Найменшу питому вагу у загальному обсязі наданих послуг займає пільгова реалізація через професійні організації ФПУ (0,21% ліжко-днів та 0,14% надходжень) та інші канали (1,23% та 1,37% відповідно).

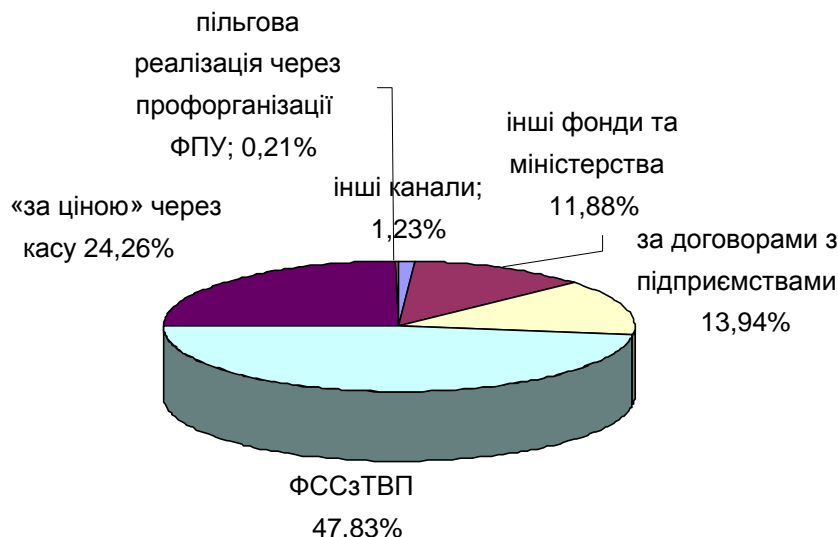

Рис. 5. Розподіл споживачів послуг ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» за категоріями
Джерело: складено автором.

Кінцевими споживачами санаторно-курортних послуг, що надають оздоровницями ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», є державні установи та підприємства, які отримують путівки за бюджетні кошти, відповідно до Закону України «Про закупівлю робіт, товарів та послуг за державні кошти», а також суб'єкти комерційної діяльності (приватні установи, громадські організації, посередники та кінцеві споживачі, окремі громадяни та ін.), населення.

Аналіз цінової політики засвідчив, що ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» здійснює реалізацію путівок за оптовими, роздрібними та пільговими цінами, керуючись «Положенням про цінову політику, систему знижок та надбавок до цін реалізації санаторно-курортних путівок в оздоровниці ЗАТ «Укрпрофоздоровниця».

Гнучке реагування на ринкові чинники та ефективна маркетингова політика, незважаючи на несприятливу ситуацію у державі, дозволили забезпечити зростання величини чистого прибутку у 2009 р. на 1959,8 млн. грн. порівняно з 2008 р., та забезпечити рентабельність основної діяльності на рівні 7,5%.

Ринкова кон'юнктура вплинула на якість послуг, що надаються санаторіями, саме тому у ході дослідження нами було встановлено, що керівництвом санаторіїв було проведено роботу, спрямовану на підвищення якості послуг, зокрема, з 2007 р. частину ліжкового фонду доведено до типу «Люкс» (табл. 1), що було зроблено з урахуванням вимог ринку, адже зміна умов проживання підвищує конкурентні позиції санаторія. За останні роки у рекреаційних зонах з'являються нові садиби, оздоровчі заклади і у разі відсутності відповідного рівня якості проживання в санаторіях, рекреанти можуть надати перевагу у проживанні саме їм, а останні можуть втратити свої доходи від проживання, адже споживачі можуть придбати лише послугу лікування. Тому, для комплексного надання послуг потрібно проводити ефективну маркетингову політику і лише у цьому разі можна мати ринкові конкурентні переваги.

Крім основних складових, таких як: лікування, харчування, проживання, важливим елементом, який впливає на кінцевий вибір споживачів, особливо, якщо основною метою є не лікування, а профілактика захворювань та відпочинок, є розвиток інфраструктури, асортимент додаткових послуг та наявність розважально-оздоровчих заходів. У разі наявності цих складових у санаторіїв з'являються додаткові конкурентні переваги. Однією з таких переваг — є організація туристичних поїздок за кордон санаторієм «Синяк».

Структура діючого ліжкового фонду за видами зручності ДП ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» за 2005–2009 рр. (%)

Вид зручності	2005	2006	2007	2008	2009
Люкс	0	0	4,7	5,6	5,5
Підвищеної комфортості	13,5	14,0	9,6	9,7	9,3
Всі зручності	66,7	68,2	69,6	70,3	70,5
Без зручностей	19,8	17,8	16,1	14,4	14,7

Джерело: складено автором.

Проведені нами дослідження свідчать про те, що при формуванні ціни закладами ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» відбувається орієнтація на органічне поєднання таких чинників як поведінка споживачів, витрати, вплив конкурентів та ринкова кон'юнктура. Підтвердженням цього є суттєва різниця в рентабельності закладів ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», яка коливається від 0 (у 12 з 63 підприємств) до 23,55% у ДП санаторії «Ай-Петрі», та продажній вартості одного ліжко-дня, який коливається в діапазоні від 68,7 грн. (без ПДВ) у ДП «Київській міській курортній бальнеолікарні» (м. Київ) до 293,0 грн. (без ПДВ) у ДП «Спеціалізованому спинальному санаторії ім. академіка М.Н. Бурденка» (м. Саки).

Щорічно ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» бере участь у виставці «Туризму», а також кожним санаторієм проводяться регіональні маркетингові заходи, друк та розповсюдження рекламних листівок, реклама на місцевих теле- та радіоканалах. Для оптимального завантаження санаторіїв ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» розроблена система співпраці з туристичними операторами, які можуть викуповувати необхідну їм кількість ліжко-місць за договірною ціною на весь сезон або рік. Крім завантаженості місць, санаторій отримує ще одну перевагу від такої співпраці, а саме — популяризацію не лише конкретної оздоровниці, а й усієї системи закладів ЗАТ «Укрпрофоздоровниця».

Таким чином, у XXI ст., в еру глобалізації, постійних змін та швидкого темпу життя, рекреація та туризм стали однією з суттєвих потреб людини і всі суб'єкти ринку повинні використовувати це для розвитку своїх підприємств [2]. Для цього слід застосовувати у своїй діяльності вдало розроблений маркетинговий супровід, що підвищить ефективність роботи не лише підприємств соціальної сфери, а й дозволить підтримувати на належному рівень здоров'я працюючого і непрацюючого населення.

Література

1. Курорти України: минуле та сучасність / За ред. М.В. Лободи. – К.: ТАМЕД, 2002. – 304с.
2. Менеджмент закладів оздоровлення та відпочинку в рекреації / За ред. В.І. Пономаренка. – К.: Денеб, 2005 – 312с.
3. Санаторій. Маркетинг. Медична діяльність / За заг. ред. В.І.Рачка, Л.І.Фесенко. – К.: Вид-во ФОП О.О.Купріянова. 2008. – 496с.
4. UNWTO World Tourism Barometer. — Madrid, 2011. – Vol. 08.- Issue 03. // www.wto.org

Ярмоленко Ю.А. Применение маркетинговых подходов в повышении эффективности работы предприятий санаторно-курортной системы (на примере ЗАО «Укрпрофоздравница»). В статье проанализированы вопросы использования маркетинговых подходов в повышении эффективности работы предприятий санаторно-курортной системы.

Ключевые слова: санаторно-курортные услуги, конъюнктура рынка, конкуренция, маркетинговая деятельность, маркетинговые подходы.

Iarmolenko J.A. Marketing approaches to the efficiency of enterprise function in sanatorium and resort system (on the example of "Ukrprofzdravnitsa" CSC). The issues of marketing approaches usage in increasing the efficiency of enterprise function in sanatorium and resort system are analysed in the article.

Key words: sanatorium and resort service, state of market affairs, business competition, marketing activity, marketing approach.

Політика, історія, культура

УДК 614.885(477:100)"199/201"

Бубляс Н.І.,

аспірантка кафедри археології та слов'янських народів
Інституту історії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Участь Товариства Червоного Хреста України у міжнародних програмах світового червонохресного руху (1991–2010 рр.)

У статті висвітлюється міжнародна діяльність ТЧХУ серед світової червонохресної спільноти та його роль у проведенні міжнародних червонохресних акцій.

Ключові слова: громадська організація, червонохресний рух, програми, реабілітація, скринінг, стратегія.

Згідно з рішенням позачергового з'їзду Національного Товариства Червоний Хрест України 10 грудня 1991 р. вийшов зі складу Спільноти Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця колишнього Радянського Союзу, оголосивши себе самостійною позаурядовою організацією. Так розпочинається нова віха в історії Українського Червоного Хреста.

Нові умови поставили перед Товариством і нові завдання. Червоний Хрест України починає активно інтегруватись на Всесвітній рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. І досить швидко міжнародні червонохресні організації пересвідчилися: їхні українські колеги мають і своє обличчя, і свої переконання та чесноти. Саме це сприяло вступу нашого Товариства до світової червонохресної родини. Таке рішення одностайно прийняла ІХ сесія Генеральної Асамблеї Міжнародної Федерації Товариств, що проходила 1993 р. в Бірмінгемі (Великобританія).

Ця міжнародна співпраця дає можливість більш успішно виконувати поставлені перед Товариством завдання, особливо ті, які потребують міжнародної підтримки. До них належать програма з ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС, боротьба з туберкульозом та СНІДом, допомога малозахищеним та незахищеним верствам населення та ін.

На початковому етапі незалежної України тема міжнародних зв'язків Червоного Хреста України майже не висвітлювалася. Крім хіба що брошури О.С.Заграничного та Ж.В. Шнуренко, в якій висвітлювалися заходи Червоного Хреста з ліквідації наслідків чорнобильської трагедії серед постраждалого населення. Проте з виходом наприкінці 90-х років Вісника Червоного Хреста України ситуація з інформаційним наповненням цієї проблематики значно покращилась. Почали з'являтися статті і матеріали, що інформують про участь УЧХ у

діяльності міжнародного червонохресного руху, взаємозв'язки та обміни делегаціями з закордонними національними товариствами та допомогою, яку вони надають Україні.

У цілому, за умов обмеженості іншої літератури, Вісник Червоного Хреста України є важливим джерелом для вивчення питання міжнародної діяльності організації за часів незалежності.

Метою цієї статті є висвітлення міжнародної діяльності ТЧХУ і визначити його роль у всесвітньому червонохресному русі.

Після визнання Українського Червоного Хреста міжнародною червонохресною спільнотою, Товариство розпочинає активну участь у всіх міжнародних акціях і програмах, яку проводить Міжнародний Червоний Хрест. Одна з найважливіших програм і найстаріша — це Міжнародна Чорнобильська програма допомоги і реабілітації (SHARP)[1, с.4].

Ця страшна катастрофа і зараз примушує нас схилити голови перед її невинними жертвами, тому що ця проблема ще довго даватиметься нам у знаки. Тільки економіка України зазнала збитків на суму понад 10 млрд. доларів США. Кількість потерпілих становить 336 1870 осіб, у тому числі майже 1 млн. дітей. У зоні радіаційного забруднення опинилось більше 50 тис. квадратних кілометрів території з більше як двома тисячами населених пунктів, у яких проживало понад 2,5 млн. осіб. Із зони відчуження до інших міст та сіл України було переселено 160 тис. осіб. Загальна кількість ліквідаторів аварії — 307982 громадян, з яких понад 70 тис. стали інвалідами. Кількість захворювань у постчорнобильській період зростає втричі. У 10 разів збільшилась захворюваність на рак щитовидної залози у дітей[2,с.12].

Але ми були не бездіяльні у подоланні цього лиха, в чому активну роль відіграє Червоний Хрест України. З перших днів цієї трагедії Товариство надавало допомогу потерпілому населенню. Але міжнародна допомога почала надходити тільки через п'ять років після катастрофи на ЧАЕС. Це пов'язано з тим, що у 80-х роках ХХ ст. Український Червоний Хрест був підрозділом Співки Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця Радянського Союзу. Тому не завжди міг виступати із самостійними пропозиціями. А оскільки Радянський Союз намагався не допустити розголосу про справжні наслідки аварії, тому Радянське Товариство відмовлялося від гуманітарної допомоги. Спроби Українського Червоного Хреста схилити союзне керівництво Товариства звернутися за допомогою до міжнародної спільноти, були невдалими.

Тільки у 1989 р. на правлінні Радянського Товариства ЧХ і ЧП представник України І.Г.Усиченко настояв, аби на порядок денний винесли питання про надання міжнародної гуманітарної допомоги потерпілим внаслідок аварії[3, с. 9].

А вже з 11 до 14 січня 1990 р. відбувся візит делегацій експертів Ліги Товариств Червоного Хреста та ЧП, яка відвідала Київську та Житомирську області, які потерпіли від катастрофи на ЧАЕС з метою оцінити ситуацію та виробити план заходів на її подолання. Це був перший крок до створення міжнародної червонохресної програми «Чорнобиль».

Так, у квітні 1990 р. за пропозицією Ліги ТЧХ та ЧП ЦК ТЧХ республіки розробив проект надання допомоги потерпілому від катастрофи населенню України.

А з 29 квітня до 4 травня 1990 р. проходило засідання Федерації ТЧХ та ЧХ за участю голови ЦК ТЧХ України, де обговорювалися питання гуманітарної допомоги населенню України, яке потерпіло від катастрофи на ЧАЕС, з боку Федерації ТЧХ та ЧП та національних товариств ЧХ та ЧП країн Європи та Америки і було підготовлено попередню програму міжнародної гуманітарної допомоги.

У результаті цього держава почала отримувати через Червоний Хрест дозиметри й контрольні прилади і пересувні діагностичні лабораторії, фільтри та установки для очищення води від радіоактивного, бактеріологічного та хімічного забруднення, котрі встановлюються в школах і лікувально-профілактичних закладах. За кордон на відпочинок і оздоровлення направляються сотні дітей з потерпілих районів України.

Так вже 1–2 липня за домовленістю з Чеським Червоним Хрестом 33 дитини з Народницького району Житомирської області відпочивали в Моравії. Протягом 1990 р. 173 дітей відпочивали в Болгарії, Словаччині, Швейцарії та Чехії. З кожним роком все більше

дітей відвідують зарубіжні країни. Так, вже у 1991 р. 857 дітей оздоровилися у Німеччині, Польщі, Чехословаччині та Словенії. Також, українські діти відпочивали у Північній Ірландії, де їх з радістю зустріли ірландські сім'ї. Щодо дозиметрів, то вже 11 листопада 1990 р. була доставлена перша партія (105 штук), а у грудні 1990 р. – 70 штук [4, с. 32–60].

Починаючи з 1991 р. наша країна, крім 350 дозиметрів, отримала дві пересувні діагностичні лабораторії, які було відправлено до Житомирської та Рівненської областей для обстеження населення, котре постраждало внаслідок катастрофи на ЧАЕС. Ці дві лабораторії у 1994 р. були передані в розпорядження Рівненського та Житомирського обласних комітетів Товариства, у результаті чого до 2000 р. було проведено 240 тис. дозиметричних обстежень у 70 населених пунктах Київської, Вінницької, Волинської, Житомирської, Рівненської, Черкаської та Чернігівської областей [5, с.22].

У Житомирській та Рівненській областях пересувні діагностичні лабораторії Червоного Хреста щороку обстежують до 30 тис. жителів із радіаційно забруднених районів [2, с. 12]. Особлива увага приділяється обстеженню дітей, їх лікуванню та оздоровленню. Так, 1995 р. за рахунок ЧХ діти Житомирської області одержали сухе молоко та полівітаміни. Від Міжнародної Федерації Червоного Хреста діти дошкільного віку та школярі зони північних районів отримали сухе молоко та мультівітаміни, а школярі північних районів – мультівітаміни. Всього було розділено 7687 кг сухого молока та 6 975 000 таблеток мультівітамінів [6, арк. 12].

У 1999 р. ці області додатково забезпечувались медикаментами, у тому числі тироксин. Також проведено загальний курс вітамінізації дітей віком 14 років. Але для придбання лабораторій витрачається близько 60 тис. доларів США. Зрозуміло, що ми не можемо тільки чекати на допомогу ззовні, треба орієнтуватися на власні ресурси. Її досі через економічну кризу ця проблема ще не вирішена.

У 1999 р. фінансування програми проводилося за рахунок внесків японського Червоного Хреста, завдяки якому українські лікарі Рівненщини пройшли двомісячне стажування в японському Центрі Хіросіми та Нагасакі [7, с.11].

У цілому на цю програму було передбачено понад 1 млн. євро. У 2003 р. кошти для неї надійшли від Нідерландського Червоного Хреста, виручені за Нідерландську національну лотерею. Взагалі Нідерландський ЧХ є донором цієї програми і виділяє певні кошти на придбання пересувних діагностичних лабораторій.

Після 1996 р. програма орієнтує свою діяльність на ранній діагностиці захворювань, зокрема, раку щитовидної залози. Це дозволяє забезпечити своєчасне лікування і, навіть у деяких випадках врятувати людині життя. Забезпечує левотироксином, що використовується для лікування людей з тиреоїдними станами. Пацієнти, що перенесли онкооперацію на щитовидній залозі, потребують довічної гормональної терапії, при якій левотироксин незамінний. Місцева фармацевтична промисловість не виробляє цей препарат.

У 1997 р. ця програма була доповнена важливим компонентом: подальше вдосконалення реабілітаційної роботи та психосоціальної підтримки жителів, які мешкали на територіях із підвищеним рівнем радіації. Завдяки підтримці Австрійського Червоного Хреста до складу бригад пересувних діагностичних лабораторій у 2001–2002 рр. було введено посаду психолога, підготовлено десять інструкторів-психологів. Лише Житомирською обласною організацією ТЧХУ підготовлено 458 працівників і волонтерів для роботи за програмою «Психологічна допомога». Проводилися семінари й тренінги, рольові ігри, організовувалися дискусії, читалися лекції [3, с. 9].

Але чим далі катастрофа на ЧАЕС відходить у минуле, тим зменшується увага світу до цієї проблеми. Фінансування Міжнародної Чорнобильської програми дедалі скорочується – Чорнобильська катастрофа, на жаль, переходить до розряду «забутих». Але її наслідки не просто дають про себе знати – з кожним роком тривожать усе більше: темпи захворювання на рак серед населення радіаційно забруднених територій зростають. ООН визнала, що потерпілим унаслідок катастрофи необхідно постійно проводити профілактичні заходи з метою раннього виявлення онкозахворювань щитовидної залози та інших патологій.

Тому у рамках цієї Програми продовжують діяти дві пересувні мобільні діагностичні лабораторії Червоного Хреста – у Рівненській та Житомирській областях. Вони вже

обстежили понад 450 тис. мешканців віддалених районів, з них у 2006 р. – понад 30 тис. За час реалізації Програми ТЧХУ надало підтримку 3 млн. осіб, понад 30 тис. пацієнтів отримали соціальну та психологічну допомогу. Проте кількість потерпілих, на жаль, не зменшується: за прогнозами експертів, пік онкозахворювань припаде на 2006–2020 рр. Ось чому так важливо привертати увагу світової спільноти, донорів до потерпілих регіонів [8,с.2].

У результаті у листопаді 2006 р. відбувся візит до ТЧХУ делегації одного з найпотужніших донорів Програми – Німецького Червоного Хреста на чолі з його президентом п. Рудольфом Сейтерсом. На зустрічі були намічені подальші шляхи співпраці обох національних Товариств, обговорювались питання розширення дій Міжнародної Чорнобильської Програми й на Київську область для придбання ще однієї пересувної діагностичної лабораторії [9,с.20].

На жаль, через фінансові обмеження цей проект до 2007 р. оминав Київщину, найбільш потерпілу від аварії. Перші кроки реалізації цього проекту були зроблені вже у 2007 р., коли Червоний Хрест Німеччини подарував ТЧХУ новий мікроавтобус, обладнаний сучасним діагностичним устаткуванням та надав фінансову підтримку персоналу пересувної діагностичної лабораторії, яка працюватиме на Київщині [10,с.9].

А у листопаді 2007 р. на Генеральній Асамблеї Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця президент Товариства Червоного Хреста України у своєму виступі наголосив на необхідності подальшої підтримки міжнародної програми гуманітарної допомоги й реабілітації потерпілих від аварії на Чорнобильський АЕС [11, с. 2].

Отже, катастрофа на Чорнобильський АЕС – це не надзвичайна ситуація, а хронічне лихо, що виснажило фінансових донорів. І тому дуже важливо, щоб гуманітарна допомога у цьому напрямі продовжувалась. Принаймні у межах ініційованої Українським Червоним Хрестом та Федерацією Міжнародної чорнобильської програми, визаною у світі однією з кращих. Адже за 10 років її функціонування допомогу одержали понад 2,5 млн. потерпілих, а пересувні діагностичні лабораторії Товариства провели скринінг понад 422 000 дорослих і дітей [12, с. 10].

Наступна не менш важлива програма – це боротьба з ВІЛ/СНІДом і туберкульозом. Ця проблема набирає все більш актуального характеру. Вона не тільки медична, а й соціальна та економічна. Туберкульоз, який вважався хворобою минулого, тепер стає майже на один рівень зі СНІДом, який називають «чумою ХХ і ХХІ ст.».

З кожним роком кількість ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД зростає. Так, порівнюючи з 1994 р., у 1998 р. ВІЛ-інфікованих зросло у 250 раз. У 2000 р. ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД становило 31645, 2004р. – 65495, а 2006 р. в Україні офіційно зареєстровано 91 137 ВІЛ-позитивних людей, серед яких близько 11,5 тис. – діти. Захворіли на СНІД 13884 осіб, 7895 – померли. Щомісяця через мережу спеціалізованих лікувально-профілактичних закладів виявляють понад 1500 нових випадків інфікування, щодня 55 осіб інфікується ВІЛ, а 9 – помирає від СНІДу. За останні роки ВІЛ/СНІД переважно поширюється трьома шляхами: через кров серед споживачів ін'єкційних наркотиків, статеві стосунки та від матері до дитини. Переважну більшість інфікованих в Україні становлять люди у віці від 20 до 39 років [13,с.18].

Тому у боротьбі з цими епідеміями було створено кілька міжнародних програм. Наймасштабніша з них – програма боротьби з туберкульозом і СНІДом, яку міжнародна Федерація ТЧХ і ЧП і Національні ТЧХ Білорусі, Молдови, Росії та України започаткували в березні 1999 р. Фінансувалася вона Гуманітарним відділом Європейського Співтовариства (ЄСНО).

Ця програма під гаслом «Громадськість проти туберкульозу та СНІДу», яка реалізовувалася за активної підтримки Червоного Хреста Німеччини. Вона передбачала допомогу органам охорони здоров'я у поліпшенні діагностики туберкульозу, у здійсненні контрольованої амбулаторної хіміотерапії з метою лікування туберкульозу серед самотніх громадян похилого віку та інвалідів, забезпечення необхідними речами догляду та відповідним обладнанням.

Ще одна програма була започаткована у вересні 1999 р. – «Червоний Хрест – проти туберкульозу та СНІДу». Вона діяла протягом трьох років і фінансувалася національним офісом Євросоюзу, який виділив 4 млн. євро. Допомога була надана продуктовими та гігієнічними

наборами для 150 тис. хворих на туберкульоз, вітамінізованими препаратами та ліками, які поширилися по протитуберкульозних закладах України, особливо периферійним [14].

Більше двох років Червоний Хрест України співпрацював з Нідерландським Червоним Хрестом, завдяки Нідерландському Фонду «СНІД». Головна мета проекту – профілактика ВІЛ-СНІДу серед молоді у Дніпропетровській, Донецькій і Полтавській областях, де зареєстровано найбільшу кількість хворих на ВІЛ і СНІД. Значне поширення мав метод «рівний рівному», який передбачає інформаційно-просвітницьку діяльність молоді серед їхніх ровесників, які хворіють на СНІД, або є ВІЛ-інфікованими. Також ця робота проводиться серед наркоманів, а саме – пропаганда дотримання особистої гігієни, поширення одноразових шприців, просвітницька діяльність з питань ВІЛ-СНІДу.

Важливою програмою, започаткованою 2006 р. за фінансової підтримки Французького та Італійського Товариств, є проект зі зменшення шкоди серед споживачів ін'єкційних наркотиків (СІН), яка реалізовується в Києві та Запорізькій області. Основні завдання проекту – створення мобільних і стаціонарних пунктів обміну шприців, медико-соціальна підтримка та догляд в домашніх умовах і впровадження замісної терапії для 30 пацієнтів (лікування з використанням наркотичних замінників). На завершальному етапі проектом передбачено створення спеціалізованого центру, в якому СІН зможуть отримувати різноманітну підтримку – обмін шприців, оперативну медичну допомогу при передозуванні, надання тимчасового притулку, соціальну підтримку тощо [15, с.10].

У рамках програми в 2007 р. у Києві вже діяло чотири стаціонарних пункти обміну шприців, а у Запорізькій – два стаціонарних і три мобільних пункти. Планується також залучити до замісної терапії ще десять ВІЛ-інфікованих [16, с.11].

Перспективна й стійка реалізація комплексних програм зменшення шкоди є ефективною у попередженні і контролі над поширенням ВІЛ та інших інфекцій, що передаються через кров.

В Україні епідемію туберкульозу зареєстровано ще у 1995 р. Щогодини в країні реєструється чотири нових випадки захворювання й один – смерті. Щороку виявляється 37–39 тис. нових випадків захворювання й помирають близько 11 тис. осіб, хворих на ТБ. За останніх 12 років захворюваність на ТБ зросла у 2,4 раза й досягла надто високого рівня – 84,1 чоловік на 100 тис. населення (смертність – 25,6 чоловік на 100 тис. населення).

Туберкульоз – це хвороба бідності й уражає переважно молодих людей у найбільш продуктивні роки життя. В Україні 43% хворих становлять непрацюючі особи працездатного віку та 13,6% – пенсіонери. До погіршення становища призводить епідемія ВІЛ/СНІДу: понад 30% ВІЛ-позитивних хворіють на ТБ, близько 40% із числа хворих на СНІД від нього помирають.

У березні 2007 р. Верховною Радою України була прийнята й підписана Президентом України Загальнодержавна програма боротьби з туберкульозом на 2007–2011 рр., пандемія ТБ в країні спонукає усі зацікавлені неурядові організації об'єднати й скоординувати зусилля у боротьбі з цим небезпечним захворюванням, а також привертати увагу представників уряду, донорів та ЗМІ до проблеми ТБ в Україні. Саме з цією метою в березні 2007 р. Товариство Червоного Хреста України ініціювало у рамках круглого столу обговорення питання щодо приєднання України до «Партнерства СТОП ТБ».

Це міжнародне партнерство було започатковане 2000 р. з метою зменшення захворюваності на ТБ у сфері охорони здоров'я. «СТОП ТБ» об'єднує 400 міжнародних організацій, держав, донорів, від громадського та приватного секторів, урядових і неурядових організацій, окремих осіб. Одним із найдосвідченіших та надійних партнерів є Міжнародна Федерація ТЧХ і ЧП. Федерація є членом Глобального Партнерства СТОП-ТБ, яке було організовано 2006 р. з метою боротьби з пандемією ТБ у Регіоні.

Стратегія «СТОП ТБ» складається з шести основних компонентів:

- розширення й зміцнення шляхів реалізації стратегії ДОТС на якісно новому рівні;
- боротьба з ТБ/ВІЛ та іншими захворюваннями;
- сприяння зміцненню системи охорони здоров'я;
- залучення постачальних медичних послуг;
- розширення прав і можливостей у активізації боротьби з інфекцією;

- підтримка та розвиток наукових досліджень.

На засіданні круглого столу обговорювалося питання створення Секретаріату Національного партнерства (НП) «СТОП ТБ». Було відзначено, що НП «СТОП ТБ» є коаліцією рівноправних партнерів, що погодилися разом активізувати боротьбу проти ТБ. Усі партнери погодилися з національною стратегією боротьби з ТБ, викладеною в Національній програмі контролю за ТБ в Україні Міністерства охорони здоров'я. НП у жодному разі не підміняє Національну програму і не дублює її – натомість створює сприятливу атмосферу для часті в ній усіх національних та міжнародних зацікавлених сторін. Додатковою перевагою НП «СТОП ТБ» є покращена координація та регулярне обговорення Національної програми з метою перетворення її на дієвий механізм відповіді на загрози ТБ.

ВООЗ допомагає Україні вирішувати проблеми ТБ з 2001 р., для боротьби з ним рекомендує сучасну стратегію «СТОП ТБ», основним елементом якої є ДОТС – система раннього і надійного виявлення, а також успішного лікування туберкульозу. ДОТС – це економічно ефективна, маловитратна стратегія за рахунок залучення загальної лікувальної мережі у виявлення випадків туберкульозу під час звернення пацієнтів, застосування стандартних схем лікування, скорочення перебування у стаціонарі (до двох-трьох місяців) та відмови від дорого вартісних і малоефективних профілактичних флюорографічних оглядів населення.

Сучасну стратегію ДОТС Товариством Червоного Хреста України разом з організацією РАТН (Програма оптимальних технологій в галузі охорони здоров'я), за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), 2001–2005 рр. було впроваджено у Донецькій області, в якій спостерігається найбільш високий рівень поширення ВІЛ-інфекції і туберкульозу, а також у Києві. У 2006 р. уперше за 11 років відзначено зниження основних епідеміологічних показників із ТБ (показник захворюваності знизився на 3,9%). Наприклад, на Київщині у 2009 р. захворіло на туберкульоз 1068 осіб (2007р. – 1238 осіб, 2008р. – 1227 осіб).

На успіх цієї програми вказує і її поширення на інші області. Так вже 2007 р. ВООЗ спільно з партнерами допомагає впроваджувати ДОТС у Херсонській, Харківській, Дніпропетровській областях та АР Крим. А на 2010 р. вона охоплює близько 10 регіонів України [16, с.8–9].

Отже, на етапі незалежної України Червоний Хрест відіграє дедалі відчутнішу роль у громадському житті країни і допомагає вирішувати питання перебудови у соціальній сфері й спрямовувати зусилля на досягнення взаємопорозуміння і злагоди. У цьому велику підтримку йому надає Міжнародна Федерація Червоного Хреста і Національні товариства інших країн. Завдяки цьому ТЧХУ змогло реалізувати такі важливі для України програми як Міжнародна Чорнобильська програма гуманітарної допомоги та реабілітації, Червоний Хрест проти туберкульозу і СНІДу, Програма донорства тощо.

Література

1. Погуляйло С. На варті заповідей милосердя / С.Погуляйло // Вісник Червоного Хреста України (далі – ВЧХУ).— 2003. — №3. — С. 4.
2. Дзвони Чорнобиля // ВЧХУ — 2000. — №1. — С. 12.
3. Мазур Л. Світ не байдужий до них / Л.Мазур // ВЧХУ. — 2006. — №1.— С. 8–10.
4. Заграничний О.С. / О.С.Заграничний, Ж.В.Шнуренко // Червоний Хрест України – Чорнобилю: Хроніка 1986-1993. – К.: Б.в.,1993. – 70 с.
5. Усіченко І. / І.Усіченко, Ю.Віленський, О.Заграничний // І доброта і милосердя (розповіді про Червоний Хрест України). – К.,1996. – 30 с.
6. Житомирський державний архів, ф.3853, оп.1, спр.809, арк. 7–12.
7. Острівна Л. Зрозуміти та підтримати / Л.Острівна // ВЧХУ. – 2000. – №4. – С. 10–11.
8. Погуляйло С. Зі щирими сподіваннями / С.Погуляйло // ВЧХУ. – 2007. – №1. – С. 2–3.
9. Співпраця заради майбутнього // ВЧХУ. – 2006. – №4. – С. 20.
- 10.Рибалко В. Блаженний, хто дбає про вбогого / В.Рибалко // ВЧХУ. – 2008. – №1. – С. 9.
- 11.«Разом до гуманності» — гасло 16-ї сесії Генеральної Асамблеї Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця // ВЧХУ. – 2007. – №4. – С. 2.
- 12.Заграничний О. Врятувати і допомогти / О.Заграничний // ВЧХУ. – 2000. – №3.– С. 10–11.
- 13.Швед О. «Зупиніть СНІД. Виконайте обіцянку!» / О.Швед // ВЧХУ. – 2006. – №2. – С. 18.

14. Марочко Т. Спільними зусиллями. «Україна – Нідерланди: 2 роки профілактики ВІЛ/СНІДу серед молоді»/Т.Марочко // ВЧХУ. – 2004. – № 3.
15. Городецька І. Профілактика та лікування/ І.Городецька // ВЧХУ. – 2006. – №3. – С. 10–11.
16. Мазур Л. Мій усвідомлений вибір / Л.Мазур // ВЧХУ. – 2007. – №2. – С. 10.

Бубляс Н.И. Участие Общества Красного Креста Украины в международных программах мирового краснокрестного движения (1991–2010). В статье освещается международная деятельность Общества Красного Креста Украины среди мирового краснокрестного сообщества и его роль в проведении международных краснокрестных акций.

Ключевые слова: общественная организация, краснокрестное движение, программы, реабилитация, скрининг, стратегия.

Bublias N.I. Participation of the Red Cross Society of Ukraine in international programmes of Red Cross global movement (1991–2010). The article reveals the international activity of Ukrainian Red Cross Society in worldwide Red Cross Society and its role in organizing the international Red Cross actions.

Key words: Red Cross movement, NGO, programs, rehabilitation, screening, strategy.

УДК 331.105.445:37](477.41)"1919/1920"

Двірна К.П.,

канд. істор. наук, доцент кафедри історії України
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

«Перебудова» в освітянських профспілках Київщини (1919–1920 рр.)

У статті на основі архівних документів розкриваються питання перебудови організаційної будови, кадрового забезпечення й функціональної діяльності профспілок освіти на Київщині у 1919–1920 р. Простежується взаємозв'язок партія – політика – профспілки, розкриваються проблеми залежності й політизації профспілок освіти, а також негативні наслідки «політики воєнного комунізму», які призвели до голоду 1921–1922 рр.

Ключові слова: профспілка, перебудова, організаційна будова, діяльність профспілок, політизація.

Профспілковий рух у період третьої фази українського державотворення в 1919 – 1920-х роках мав особливі ознаки, що кардинально відрізнялися від доби Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. Різні погляди на освітні реформи та громадські організації у цей період продемонстрували як уряд Директорії, так і більшовицька влада в Україні. Денікін та його прибічники також зробили спробу залучити профспілки до процесу реставрації монархічного устрою, запровадивши так звану кірстовщину. Безумовно, суттєвий вплив на освіту в цілому, а також на освітянський профспілковий рух в Україні у цей час мав уряд та найвищі профспілкові структури Росії.

Тема нашого дослідження сьогодні ще не стала об'єктом уваги як істориків, так і профспілковців-освітян. Саме це спонукало нас вивчити архівні матеріали та об'єктивно дослідити специфіку доволі складного періоду історії профспілкового руху в Україні, а також і перебудовні процеси в галузевій профспілці – освітянській.

Київщина та місто Київ у зазначений період були епіцентром як політичних подій, так і профспілкового руху. Тут діяли Професійна Учительська спілка, Київська повітова Учительська спілка, Спілка молодших викладачів вищих навчальних закладів м. Києва, Київська Спілка учителів-інтернаціоналістів, Спілка працівників освіти та соціальної культури, Спілка польських учителів, Єврейська учительська спілка та ін. [1].

Важливе значення в діяльності освітян мали, починаючи з 1917 р., Спілка працівників шкіл та Спілка службовців навчальних закладів, які продовжували свою діяльність і у зазначений період [2]. На 1919–1920 рр., як вказують архівні документи, функціонує освітянська профспілка, що має назву Спілка працівників шкіл та культурно-освітніх закладів [3].

Переконливим доказом взаємовпливу суспільства на профспілки та профспілок на розвиток суспільства, ідеологізації суспільства та політизації профспілок є вивчення саме цього переломного періоду української дійсності – 1919–1920 рр. Освітянські профспілки віддзеркалювали суспільно-політичні процеси ідеологічного протиборства, визначали роль та значущість громадських об'єднань у державотворчих процесах того часу.

Політика «воєнного комунізму» не минула профспілки освітян. Вони відчували на собі і продрозверстку, і трудову повинність, і ліквідацію товаро-грошового обігу... А як наслідок – голод, що забрав тисячі людських життів...

Архівні документи є переконливим свідченням апробації політики «воєнного комунізму» в громадських організаціях. Так, на адресу: вул. Володимирська, 42 (м. Київ) до спілки працівників шкіл протягом 1919 р. неодноразово надходили повідомлення, як наприклад: «Секретариат Совпрофсоюза предлагает Вам в весьма срочном порядке представить списки членов Вашего Союза, подлежащих мобилизации, в количестве 150 человек не позднее завтрашнего дня» (Документ №2500 від 10 серпня 1919 р.) [4].

На 1919 р. була введена трудова повинність працівників освіти з навчання Червоної Армії. З цією метою проводилась реєстрація у профспілках чоловіків, а також всіх освітян віком до 50 років. З моменту її оголошення культурно-освітні працівники не мали права залишати своє місце проживання, не повідомивши про це відповідний відділ «Учета и распределения рабочей силы или Трудсобега» з точною новою адресою. При переїзді в інший район потрібно було обов'язково перереєструватися [5].

У 1920 р. Київська губернська Рада професійних спілок проводить подальшу роботу по мобілізації в Армію «для налаживания культурно-просветительной работы» [6]. Працівники освітньої сфери отримували Повідомлення про мобілізацію такого змісту: «Контрольно-мобилизационная комиссия извещает Вас, что Вы мобилизованы для культурно-просветительной работы в Армию и должны явиться в Комиссию в четверг, 26 августа, в 1 час дня на Крещатик, 36, комн.18» [7].

Політичні процеси в Україні, а також політизація профспілкового руху вплинули як на функції профспілок, так і на їх організаційну будову. У зазначений вище період повітовим бюро профспілок Київської губернії був надісланий циркуляр, де вказувалося, що у зв'язку із Постановою Південбюро Президії Губернського Радпрофу необхідно було провести такі заходи:

1. Розпустити всі профспілкові організації вчителів та інших працівників освіти, якщо ці спілки до цього часу не прийняли повністю Статут Всеросійської Спілки працівників освіти і соцкультури...

2. У повітових містах, де відсутня профспілка працівників освіти та соцкультури, повинні у тижневий строк бути створені повітові організаційні комітети Спілки працівників освіти та соцкультури у такому складі: один представник від Радпрофу, один – від Наросвіти, один – від існуючих учительських організацій, один – від вчителів – комуністів [8].

Київська губернська рада ставила перед повітовими організаційними комітетами такі завдання:

- якнайшвидше провести збори повітової спілки працівників освіти для прийняття Статуту, виборів виконавчого комітету повітового відділу спілки, а також виборів делегатів на губернський з'їзд;
- ліквідувати спілки, що розпускаються, прийнявши їх матеріальне забезпечення, з подальшою його передачею виконавчому комітету новоствореної спілки;
- забезпечити делегування на губернський профспілковий з'їзд таким чином: якщо в попередніх учительських спілках, що входили до повітового Радпрофу, було зареєстровано до 100 осіб, то слід було обрати одну особу. Якщо кількість становить від 101 до 200 – обирається дві особи, від 201 до 300 – обирається три особи. Київська губернська рада гарантувала делегатам виплату грошей (добові) [9].

Безумовно, для багатьох освітянських профспілок зміна організаційної будови та нового їх призначення, що регламентувалось Південбюро, було водночас ознакою втрати їх самостійності та невиконання основної функції профспілок – соціально-економічного захисту. Відзначимо, що серед освітян були різні трактування змін у профспілковому будівництві. Так, 24 червня 1919 р. вчителі м. Ірпінь відправили на адресу спілки працівників школи та культурно-освітніх закладів листа такого змісту: «Ввиду того, что учительская организация в Киеве приняла новую форму, Ирпенский автономный отдел Киевского городского профессионального учительского союза просит принять его в новую организацию в качестве автономного отдела» [10].

Освітяни аргументували це тим, що Ірпінський автономний відділ розпочав свою діяльність з 1 березня 1919 р. після постанови міської професійної спілки (протокол від 25 лютого параграф №2). Головою профспілки було обрано Р.Я. Юстус, секретарем – С.Г. Боднарчук. Кількість членів профспілки становила 23 особи.

Відзначимо, що більшість профспілок досить позитивно поставилось до створення єдиної освітянської профспілки. Так, Мефодій Єрмолайович Юферов – уповноважений від учителів вищих та нижчих залізничних училищ – просить Правління єдиної професійної спілки працівників школи та інших культурно-просвітніх організацій Києва прийняти всіх службовців шкіл до складу даної Спілки «...додаючи список 22 членів – викладачів [11]. Пізніше на цей лист-прохання Олександр Дорошкевич напише резолюцію: «Запропонувати Т. Юзефовичу прибути на засідання Бюро для інформації 09.06.1919р.».

Освітянська реформа – створення єдиної освітньої трудової школи суттєво вплинули на структуру профспілкових організацій.

Це можна продемонструвати, проаналізувавши систему вищої школи у досліджуваній період. Відзначимо, що ідея створення єдиної освітньої трудової школи почала домінувати вже з грудня, коли Київ став радянським. Вищі навчальні заклади мали злитися в єдину вищу трудову школу. Скасовувалась назва «Університет Святого Володимира», а 23 квітня утверджувалась назва «Київський університет». Уже у квітні до Київського університету був приєднаний Київський географічний інститут, а у червні 1919 р. – Київські вищі жіночі курси [12]. У цей самий час відбулося злиття з медичним факультетом Київського університету Київського жіночого медичного інституту. На 1919 р. до Київського університету були також приєднані колишні вечірні жіночі курси Жекуліної, Київський юридичний інститут та ін. Уже на 1920 р. за розпорядженням Наркому освіти УСРР від 23 липня за №38 на базі Київського університету створюється Київський Інститут народної освіти. Наступним етапом стало створення єдиного профспілкового об'єднання робітників освіти (РОБОС) КІНО. Ідея створення єдиної трудової школи була реалізована і у середній та нижчій ланці освітньо-культурних закладів.

Нова політична концепція щодо школи та освіти в Україні, а також «практичні дії» більшовицької влади вимагали нового керівництва у профспілкових структурах як носія та виконавця ідеологічних настанов правлячої партії на освітянській ниві.

Важливим напрямом діяльності на початок 1920 р. було проведення виборів нового складу Правління профспілкових об'єднань. Уже у травні цього року був розроблений проект інструкції щодо виборів Правління профспілки освітян. Відповідно до цього документа склад Правління визначався в кількості 25 членів. Вибори планувалися на 25–29 травня. 17 травня Комісар народної освіти Стешенко пише листа «До пана Коменданта м. Києва» з проханням надати приміщення Спілки для проведення зібрання [13]. (На документі стоїть гербова печатка УНР. – *Авт.*)

22 травня цього самого року відбулося засідання комісії по виборах Правління, де були присутні І. Єгоричева, В.Ігнатенко, Капустянський, Т. Янкович, Ю. Шатова. Головуючим було обрано Василя Миколайовича Ігнатенка, Секретарем комісії – Єгоричева. Комісія розглянула списки членів профспілки і постановила розіслати такі повідомлення по всіх закладах: а) вибори Правління та видача бюлетенів проходить у канцелярії профспілки по Трьохсвятительській вулиці, №12 у період з 28 до 30 травня 1920 р. з 10.00 до 18.00; б) видача списків Правління проходить кожного дня з 13.00 до 17.00 включно до 26 травня цього року [14].

Процедура виборів була такою: Урна опечатувалася в присутності заздалегідь створеної комісії профспілки. Вже 28 травня о 10 год. було запропоновано всім зібратися в канцелярії профспілки. Кожному члену профспілки видавався на руки лише один бюлетень. Прізвища та номери квитків заносилися на особовий листок членами комісії. У цей самий день відбулося друге засідання комісії по виборах, де було також прийнято графік чергувань на виборчій дільниці. Свідченням цього є протокол №2 роботи комісії [15].

Протягом трьох днів проходили, а 30 травня 1920 р. о 18.00 закінчилися вибори Правління профспілки. Результати виборів віддзеркалює протокол №3 виборчої комісії, де вказано, що в голосуванні взяли участь 339 членів профспілки. При голосуванні «проти» запропонованого списку №1 керівного складу профспілки проголосувало лише чотири особи, утримувалися – п'ять. По закінченні виборчої кампанії Комісія по виборах Правління постановила: всі справи по виборах передати колишньому голові Правління К.Г. Лебединцеву. [16]. Отже, вибори керівного складу Правління пройшли на належному рівні. Відзначимо, що список членів профспілки працівників школи та культурно-просвітніх закладів на час виборів включає 340 членів профспілки [17].

Кадрові зміни відбулися також у Київській губернській раді профспілок

У 1920 р. Київську губернську раду професійних спілок очолює Угаров. У фондах Державного архіву Київської області збереглося посвідчення його особи під № 1419 від 9.09.1920р. такого змісту: «Удостоверение. Настоящим удостоверяется, что тов. Угаров является председателем Киевского губпрофсовета» [18].

Документи засвідчують, що в центральних профспілкових структурах є представництво від профспілок регіонального рівня. Так, Микола Васильович Лукаш – профспілковий діяч – 14 січня 1920 р. отримав Мандат за № 17 про те, що «...Член Президиума Профсоюза работников школы и культурно-просветительных учреждений Николай Васильевич Лукаш делегируется как представитель Союза в Совет Профессиональных Союзов» (мандат завірено печаткою державного зразка. – *Авт.*) [19].

Відзначимо, що в цей час Київська Губернська Рада професійних спілок у своїй роботі керується «Циркулярами ВЦРПС та Південбюро ВЦРПС», «Інструкціями щодо створення груп та по хлібній продрозверстці». Положеннями «Про роботу адміністративних дисциплінарних судів та відділів» [20].

На початку 20-х років поряд з «посиленням керуючого партійного ядра в профспілках» актуальним стало питання вдосконалення форм та методів боротьби за чистоту освітянських профспілок, їх «правильну» стратегію та тактику. Безперечно, серед активних профспілковців ще свіжими в пам'яті залишалися згадки про Уцентропроф – керівний осередок незалежних профспілок, кірстовський профспілковий рух у період денікінщини та ін.

Незабаром більшовицька влада чистки та перереєстрації обере як одні із вагомих не тільки для кількісно-якісної характеристики профспілок, а й для очищення профспілкових структур від «ворожих буржуазних елементів», які на цей час відстоювали ідеї незалежного профспілкового руху. Так, у 1920 р. пройшла перереєстрація Київського повітвідділу Київської Рубспілки робітників освіти. Кількість зареєстрованих членів спілки становила 623 особи. За національною приналежністю українці становили 566 членів від загальної кількості, росіяни – 22, поляки – 9, євреї – 7, інші нації – 10. Щодо освітнього рівня, то матеріали перереєстрації відтворюють таку картину: вищу освіту мала лише 41 особа, середню – 255, нижчу – 326, неграмотний – 1. Відмовлено у перереєстрації з різних причин – 15 членам профспілки [21]. Документ «Відомості про Київський повітвідділ Київської Рубспілки робітників освіти» засвідчує, що у Спілці на 1920 р. вже були утворені нові відділи: організаційно-інструкторський (очолив Делінський), культурно-освітній (Мар'яненко), економічний (Гарбузович), тарифно-нормативний (Маліновський), охорони праці (Мар'яненко) [22]. Вплив профспілки в цей період на регіони виявився суттєвим. У Київському повіті на той час було 20 волостей, і у 14 з них утворилися профспілки освіти. Відзначимо, що фінансове забезпечення профспілки було недостатнім. До каси Правління Спілки на цей час надійшло лише 425 807 руб., а борг спілки уже становив 100 000 руб. [23].

Матеріальний стан членів профспілок на 1919–1920 рр. був досить тяжким. Почи-

наючи з лютого 1919 р., заробітна плата освітянам не виплачувалася. Був виданий лише аванс 830 руб. За лютий – березень 1920 р. недоотримало від Наросвіти 5 млн. за наступний місяць – квітень не отримано 7 млн., а за травень – серпень – 50 млн. Не виплачено понад-нормові з січня 1920 р. у сумі 20 млн., не оплачено учителям – 8 млн., а також мобілізуючим у Червону Армію – 2 млн. Борг держави з виплат освітянам досяг 92 000 000 руб. У середньому кожному вчителю потрібно було виплатити 30 700 руб. У архівному документі «Заява про матеріальне становище членів профспілки робітників освіти і соціальної культури» вказувалось, що вчителі виживали завдяки тому, що продавали свої речі, власні книги, переходили працювати туди, де хоч щось платили. Сотні вчителів виконували обов'язки служниць, працювали на тютюновій фабриці, за продукти давали індивідуальні уроки тощо. Крім того, слід відзначити той факт, що київські вчителі ніколи не користувалися пайками. За таких жахливих умов Оргкомітет Профспілки працівників освіти та соціальної культури звернувся до Радпрофу з проханням потурбуватися про постачання пайків для освітян якнайшвидше виплатити аванс у рахунок заборгованості, що становила на цей час 92 млн.руб. [24]. У вирішенні фінансових проблем Оргкомітет профспілки вбачав єдиний шлях – просити вищі органи влади допомогти фінансами. Саме тоді переконливо звучали слова профспілкового керівництва: «Сейчас, в начале учебного года, в период зарождения единой трудовой школы в интересах наилучшей постановки школьного дела в интересах государства, своевременная материальная помощь сохранит кадры квалификации школьных работников» [25]. У наступному документі – резолюції загальних зборів профспілки від 4 липня 1920 р. «Про матеріальне становище працівників культури» виписані болючі факти про голодуючих культурних працівників, про необхідність виплати боргу, необхідність «добиватися» пайка для вчителів та працівників освіти, а також організувати «общепит» для працівників даної сфери [26].

Київська губерньська Рада професійних спілок також переживала нелегкі часи. На грудень 1920 р. Президія Губпрофради просить виділити для співробітників 50 карток для обідів, а на початок січня – 60 [27]. У заяві до Київського Губревкому Київська губерньська рада профспілок звертається за фінансовою допомогою, адже грошей на елементарні речі (навіть папір!) у профспілки немає. Якщо місячні витрати становлять 750 000 руб., то загальна сума грошей, які надходять у спілки, в кращому випадку становить лише 100 000 руб. [28].

На цей час безробіття охопило практично всі галузі й більшість міських профспілок залишилися без засобів на існування. В основному це відноситься до новостворених профспілок, таких як Спілка працівників комунального господарства, Спілка працівників освіти та соціалістичної культури та ін. Що стосується останньої, то архівні документи вказують на складне фінансове становище профспілки. У вказаній вище заяві зазначається: «Перереєстрація членів профспілки потребує також великих матеріальних затрат. Інформація з повітів одна – вимагають грошей, адже без фінансування – первинні організації перестають функціонувати. Складність ситуації полягає і у тому, що іде підготовка до чергового з'їзду... Для налагодження роботи Київська Губпрофрада потребує 2.500.000 руб., що відповідає звичайним потребам на півтора – два місяці роботи даної структури» [29].

Надалі фінансове та матеріальне становище працівників освітньої галузі ще більше погіршувалося. 1921 рік став трагічним для освітян Києва та інших населених пунктів України, про що засвідчує доповідна Т. Москаленко «Материальные условия культурно-просветительной работы в Киеве и положение работников просвещения». Вражає цитата цього документа: «Идет интенсивная работа по созданию советских очагов просвещения в Киеве на развалинах белой школы» [30]. Дійсно, в цей час повністю покинчено з гімназіями, які були гордістю Києва. Так, Перша київська гімназія була повністю зайнята Наросвітою, Друга – частково зайнята, Третя – наполовину зайнята, а Четверта – згоріла. П'ята – розбита, Шоста – реквізована, Сьома..., Восьма – спустошена, а Дев'ята – виселена. Приватні гімназії, як наприклад, Дучинської, були зайняті під військові заклади або розібрані на дрова. Нова влада ліквідувала реальні училища, знесла будівлю учительської семінарії, будівлі шкіл на Липках, що на Печерську. Водночас кількість нових закладів Губнаросвіти збільшувались шаленими темпами (їх було більше 550!). Трагізм полягав у тому, що ні старі, ні нові заклади

освіти не були належним чином забезпечені фінансами. Спроба перевести гроші в натурпродукт закінчилась трагедією для освітян. Борг у повітах ставав ще більшим, ніж у Києві. Академічним пайком користувалися 478 членів профспілки, що становило 7,7% загального числа працівників галузі [31].

У цій Доповідній є прохання отримати від Москви мануфактуру, одяг та взуття. При цьому тут звучали такі слова: «Ми – освітяни, не залишаємо роботу, бо ми – стара гвардія... Серед нас є такі, що мають робочий стаж 52 роки... Армія освітян вимирає, але не здається!» [32].

29 травня 1921 р. відбулася Конференція Київської Спілки Працівників освіти, де питання економічного характеру ставились надзвичайно гостро (Головою спілки у цей час був Н.В.Лукаш. – *Авт.*).

Влітку цього року відбувся Перший губернський з'їзд Київського профактиву працівників освіти, де особлива увага приділялась вищій школі та вказано, що «...становище вищої школи найгірше з економічного боку» [33].

Виступи учасників з'їзду мали політичний окрас, адже у них наголошувалось, що професура на даний час є «кастове об'єднання». Щодо студентів, то «...восени була проведена їх фільтрація, а надалі ми зможемо ще більше перебрати їх» [34]. Протоколи губернської комісії з перереєстрації студентів уже за 1922 р. є переконливим свідченням обіцяного вище [35].

У «Доповідній записці про матеріальне становище працівників освіти м. Києва» вказувалось таке: «Правление Киевского Губиспроса доводит до сведения властей, что вследствие длительной голодовки доведены до полного истощения и физической невозможности продолжать свою работу» [36]. Дороговизна, пайки, якщо і видаються, то із запізненням на два місяці. Бібліотекарі пайка не мають, працівникам дошкільних закладів пайок замінили на похльобку... Оплата праці становить 1/7 прожиткового мінімуму.

Київське Правління надзвичайно стривожене ситуацією і переконливо просить виплачувати зарплату відповідно до прожиткового мінімуму, вираховуючи його на момент видачі за курсом довоєнного карбованця. Просить налагодити систему забезпечення всіх працівників освіти, не допускати виплату заробітної плати у відсотках – від 5 до 40. Важливим пунктом, на думку автора, є пункт 6 вказаного вище документа, в якому наголошується: «Указать Харьков на недопустимость положения просвещения в Киеве и его губернии и требовать, чтобы Харьков нажимал на Москву с целью снабжения средствами просвещение Украины.» (В Харкові знаходився вищий керівний профспілковий орган. – *Авт.*) [37]. Документ переконує в тому, що освітян турбує проблема вчасного перерахування грошей, адже їх економічне становище – набагато тяжче, ніж це було восени 1921 р., коли не виплати зарплати призвели працівників освіти та культури до страйків.

Аналіз наведених вище архівних документів щодо перебудови та функціонування освітянських профспілок в Україні переконує в тому, що, незважаючи на величезні матеріальні труднощі, профспілки включились в активну роботу по створенню єдиної школи, яка мала віддано служити радянській владі [38]. Освітянські профспілки стали об'єктом ідеологічного протистояння, боротьби двох напрямів у профспілковому русі – незалежного та політизованого, яскравим свідченням поетапного утвердження радянської моделі профспілок.

Отже, профспілкова перебудова на Київщині у переломний період національно-визвольних змагань в Україні у 1919–1920-х роках обумовлена об'єктивними причинами, перш за все більшовицькою політикою «воєнного комунізму» та утвердженням єдиної освітянської трудової школи. Цей період розвитку профспілкового руху на Київщині віддзеркалював загальні тенденції, що були притаманні більшості профспілок України – залежність профспілок від Південбюро ВЦРПС, Всеросійської профспілки працівників освіти та культури, рішень та інструкцій партії більшовиків. Для української інтелігенції, що переживала етап перебудови в освіті, а також у профспілках, – це був період страшних випробувань, кадрових змін, апробації нових форм та методів діяльності, насадження ідеологічних догм, що надалі призвело до політизації профспілкового руху в цілому. Централізація профспілкових осередків та «правильна» кадрова політика давали можливість правлячій партії успішно ліквідувати опозиційні елементи та утвердити у громадських об'єднаннях компартійні ідеологічні засади.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, (далі (ЦДАВО), – ф. 2717, оп. 2, спр. 7, арк 164.
2. Державний Архів Київської області, (далі ДАКО) ф. 708, оп. 1, спр. 79, с. 158–177.
3. ЦДАВО, ф. 2717, оп. 2, спр. 7, арк. 164.
4. Там само, арк. 19–20.
5. Там само, арк. 60.
6. ДАКО, ф. 708, оп. 1, спр. 85, арк. 1–3.
7. Там само, арк. 4.
8. Там само, арк. 18.
9. Там само, арк. 18.
10. Там само, арк. 25.
11. Там само, арк. 27.
12. ДАКО, ф. 142, оп. 1, спр. 189, арк. 5.
13. ЦДАВО, ф. 2717, оп.2, спр. 1, арк. 29.
14. Там само, ф. 2717, оп. 2, спр. 7, арк. 1–4.
15. Там само, арк. 5.
16. Там само, арк. 6.
17. Там само, арк. 7–11.
18. ДАКО, ф. 708, оп.1, спр. 28, арк. 183.
19. Там само, спр. 81, арк. 5.
20. Там само, спр. 101.
21. ЦДАВО, ф. 2717, оп. 2, спр. 7, арк. 50.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само, арк. 37.
25. Там само.
26. Там само, арк. 38.
27. ДАКО, ф.708, оп.1, спр. 92, арк. 8, 10.
28. Там само, спр.79, арк. 389–390.
29. Там само, арк. 390.
30. ЦДАВО, ф.2717, оп.2, спр.7, арк. 40.
31. Там само, арк. 44.
32. Там само, арк. 44–45.
33. ЦДАВО, ф.2717, оп.2, спр.8, арк. 18.
34. Там само, арк.18.
35. ДАКО, ф. 708, оп.1, спр.349, арк. 164.
36. ЦДАВО, ф.2717, оп.2, спр.8, арк. 35–36.
37. Там само, арк. 35–36.
38. ЦДАВО, ф.2717, оп.2, спр.7, арк. 52.

Двирна К.П. «Перестройка» в профсоюзах просвещения Киевщины: 1919–1920 гг. В статье на основе архивных документов раскрываются вопросы перестройки организационного строения, кадрового обеспечения и функциональной деятельности профсоюзов образования на Киевщине в 1919–1920 гг. Прослеживается взаимосвязь партия – политика – профсоюзы, раскрываются проблемы зависимости и политизации профсоюзов образования, а также негативные последствия «политики военного коммунизма», которые привели к голоду 1921–1922 гг.

Ключевые слова: профсоюз, перестройка, организационное строение, деятельность профсоюзов, политизация.

Dvirna K.P. “Perestroika” in educational trade unions in Kyiv region:1919-1920. The main issues of perestroika of organizational structure, personnel provision and functioning activity of the educational trade unions in Kyiv region in 1919-1920’s are considered in the article on the basis of archive documents. The interaction between party, policy and trade unions are pointed out. The problems of educational trade union politization and dependence, the negative consequences of the “policy of military communism” that led to the hunger in 1921-1922’s are revealed.

Key words: trade union, “perestroika”, organizational structure, trade unions activity, politization.

УДК 338.2(439)"1949"

Луцай В.І.,

канд. істор. наук, доцент кафедри етнології
Інституту історичної освіти

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Економічна політика режиму М. Ракоші в Угорщині у 1949 р.

У статті досліджується економічна політика тоталітарного режиму М. Ракоші в Угорщині у 1949 р. і планувальні показники першого п'ятирічного плану.

Ключові слова: економічна політика, планова економіка, план, соціалістична індустріалізація, колективізація, диспропорції, Угорщина.

1949 рік став поворотним в історії Угорщини. На цей час остаточно окреслилася перевага політичних сил, які прагнули продовжувати розбудову Угорщини на засадах планової економіки та безумовного панування соціалістичного сектора, над прибічниками діаметрально протилежного концептуального шляху економічного та суспільного розвитку країни.

Окремі аспекти проблеми, що досліджується у цій статті, певною мірою висвітлювалися у наукових розробках вітчизняних та зарубіжних істориків. У працях радянської доби, що були заідеологізовані і мали суто пропагандистський характер, економічна політика режиму М. Ракоші висвітлюється упереджено і необ'єктивно, наприклад, праці Л.Н. Нежинського[3], Т.І. Беренда[8], Д. Ранки[13], А. Жілака[18]. У новітній українській історіографії останнім часом з'являються ґрунтовні дослідження комплексу проблем Угорської революції 1956 р. та її передумов, зокрема, фундаментальне дослідження українських вчених[1]. Серед праць, що з'явилися з 1989 р. в Угорщині, насамперед слід виділити колективну працю угорських вчених[12], фахові розвідки Я. Гергея та Л. Іжака[10], І. Ромшича[14] та ін.

У грудні 1949 р. закінчувався скорочений трирічний план, який, за попередніми даними мав закінчитися в липні 1950 р. Рішення про виконання трирічного плану за два роки і п'ять місяців було прийнято угорським урядом весною 1948 р. насамперед через тиск членів уряду – представників комуністичної партії. За кілька місяців перед прийняттям цього рішення у пресі було проведено кампанію, на зразок ідеологічних кампаній СРСР, з традиційними «волевиявленнями трудового народу» достроково виконати планові завдання трирічного плану. У результаті уряд підтримав «народну ініціативу» і дав вказівки плановим органам переглянути планові намітки для того, аби виконати план достроково у грудні 1949 р.

Причина скорочення трирічного планового періоду полягала у намірах підготувати угорську економіку до майбутніх форсованих планових завдань, адже виконання попередніх планових завдань за більш короткий термін вимагало докладання чималих зусиль економікою країни. Дострокове виконання трирічного плану стало початком інтенсивної сталінізації угорської економіки.

Згідно з новими розрахунками, у грудні 1949 р. завершився трирічний план. Промислове виробництво (без урахування кустарної промисловості) в 1949 р. порівняно з показниками 1938 р. зросло на 37% [7с., 41]. За даними офіційного звіту Держплану про виконання трирічного плану, зростання промислового виробництва становило 53,4% від рівня 1938 р. [4, с. 26], хоча ця цифра, на думку автора, суттєво завищена і є результатом фальсифікації підсумкових результатів трирічного плану.

Офіційно проголошувалося, що планові завдання промисловості по трирічному плану були перевиконані на 20,6%, а виробництво важкої промисловості у порівнянні з 1938 р. зросло на 74,1% [16]. Найбільшою мірою зросло виробництво продукції таких галузей важкої індустрії як машинобудівельна (212,1% від рівня 1938 р.), металообробна (181,9%), хімічна (174%), електроенергетична (168,5%). Будівельна промисловість виконала план на 120%. На 38,5% від рівня 1938 р. зросла легка промисловість [4, с. 27]. Доля промисловості в утворенні національного доходу зросла з 39% у 1939 р. до 42% у 1949 р. [14, с. 346].

У сільському господарстві виробництво зросло більше як у 1,5 раза і, таким чином, наблизилося до довоєнного рівня [3, с. 101]. Але зростання досягалося завдяки скотарству, яке стабільно перевищувало планові показники. Проте і в цій галузі сільського господарства план перевиконувався за рахунок зростання поголів'я великої рогатої худоби, що було наслідком прагнення селян, які отримали земельні наділи, придбати корову, яку часто використовували як тяглову силу. Під час доповіді в Політичній Академії УПТ Е. Герьо наголошував на використанні у ролі тягової сили у 1949 р. 250 тис. корів [12, с. 508]. Свинарство не тільки не досягло довоєнного рівня, а й планових наміток. Поголів'я коней та овець також відставало від довоєнного рівня. Низькими були також якісні показники. Так, наприклад, середній надій молока становив 1409 л., у 1949 р., тоді як у 1938 р. дорівнював 1586 л. [15, с. 196].

Невтішними виявилися показники виконання плану і у рослинництві, яке за офіційними даними у середньому на 10% за звітний період не довиконувало план [16]. Валовий збір продукції сільського господарства в рільництві, за винятком цукрового буряка та тютюну, відставав від довоєнного рівня.

У 1949 р. на кожного жителя країни припадало хліба у середньому на 13% менше, як у довоєнні роки [6, с. 174].

Така ситуація в сільському господарстві була обумовлена насамперед непродуманою економічною політикою тоталітарного режиму М. Ракоші. За розпорядженням уряду, який складався з прибічників М. Ракоші, капіталовкладення, попередньо заплановані для сільського господарства, неодноразово переводилися на потреби промисловості. Через це сільське господарство отримало тільки 15% від загальної суми капіталовкладень [13, с. 214]. Низькі державні закупівельні ціни на продукти, які входили до переліку сільськогосподарської продукції, що підлягала обов'язковому постачанню, часто були у кілька разів нижчими за ринкові, зокрема, на хліб – у 5 разів [14, с. 348]. Це призвело до того, що селяни не були матеріально зацікавлені у зростанні виробництва хлібного зерна, і всупереч рекомендаціям плануючих та господарських відомств, які часто вказували що і де сіяти, всіма можливими засобами намагалися скорочувати посівні площі під зернові культури. Постійні зміни системи заготовок сільськогосподарської продукції, втручання у виробничий процес, часті розмежування землі, які проводилися в інтересах об'єднання малих кооперативних господарств у великі сільськогосподарські підприємства, посилювали відчуття невпевненості у селян і заважали йому планувати своє господарство навіть на кілька років вперед.

Потребує більш детального висвітлення система так званих державних поставок, впроваджена у сільському господарстві ще у 1945 р. як своєрідний натуральний податок. З самого початку його впровадження обов'язковому постачанню підлягали хлібне, кормове зерно та соняшникове насіння.

До 1950/51 господарського року список обов'язкових поставок було значно розширено за рахунок картоплі, домашніх тварин та птиці, грубих кормів, сіна, молока, яєць, жирів і навіть вина. Відтоді обов'язковому постачанню підлягала майже вся продукція сільськогосподарського виробництва. На 1948/49 господарський рік на одного господаря з 25 хольдами землі втричі, а з 50 хольдами – вчетверо більше, ніж на господаря з п'ятьма хольдами, припадало зобов'язань за поставками [10, с. 338]. З кожним роком обсяг поставок суттєво зростав: у 1952 р. частка поставок у загальному обсязі державних ресурсів становила 73%, у той час як у 1950 р. лише 22% [14, с. 348].

Однією з причин низького сільськогосподарського виробництва виявилась слабка механізація аграрної сфери. Тільки третя частина всіх тракторів була придатна для експлуатації, інші 2/3 тракторів, переважна більшість з яких знаходилася у приватній власності, уже

застаріли або простоювали через нестачу запасних частин[13,с.215]. Тих 3489 тракторів, які знаходились у підпорядкуванні 221 машинно-тракторних станцій (МТС)[17,с.12], було недостатньо для обробки орної площі землі.

Таким чином, у грудні 1949 р. наприкінці трирічного плану було зрозуміло, що сільське господарство значно відстає від розвитку промисловості. Намагаючись приховати складне становище в аграрній сфері, органи планування та уряд, основу якого становили члени УПТ і союзних партій, пішли на очевидну фальсифікацію цифрових показників. Підтвердженням цієї думки є чималі розбіжності цифрових даних під час співставлення більш пізніх джерел з даними офіційних звітів про підсумки виконання трирічного плану. На фальсифікацію цифрових показників звернув увагу угорський дослідник Д. Ранкі [13,с.187].

За таких умов було очевидно, що збільшення диспропорції між розвитком сільського господарства та промисловості неодмінно призведе до ускладнень в економіці країни.

Під час складання нового плану строком на п'ять років лідери УПТ, уряд та державне планове управління на чолі з З. Вашем не врахували помилок минулого планового періоду. Не сприяла врахуванню попередньо зроблених помилок і позиція УПТ на чолі з її Генеральним Секретарем М. Ракоші, яка в дусі комуністичної ідеології, примітивно копіюючи економічну політику СРСР, проголосила про початок форсованої індустріалізації.

Слід зазначити, що керівництво УПТ, починаючи від самого початку своєї діяльності, постійно копіювало досвід СРСР. Як правило, під час такого сліпого копіювання не враховувалися економічні особливості країни. Проголошення форсованої індустріалізації в Угорщині, яка набула всіх ознак індустріалізації СРСР 1930-х років[1,с.546], було ще одним підтвердженням цього факту. Адже якщо для СРСР на початку соціалістичної розбудови необхідність у найкоротший термін створити всебічно розвинуту промисловість, спираючись на власні промислові та природні ресурси, була питанням життя чи смерті, то для Угорщини не було життєвої необхідності в індустріальній гонці.

Ф. Фейто в одній зі своїх монографій зазначає, що «надіндустріалізація» 1950–1953 рр. відповідала, перш за все, інтересам СРСР, а не вимогам внутрішньоекономічної ситуації Угорщини. Обґрунтовує свою позицію вчений тим, що економіка СРСР була слабкою порівняно з її господарськими та військовими потребами. Через це Радянський Союз заохочував Угорщину зробити ставку на важку промисловість, незважаючи на відсутність відповідної економічної бази[5,с.68].

Головною передумовою розгортання «індустріального фундаменту» соціалізму була націоналізація декретом від 28 грудня 1949 р. всіх промислових та транспортних підприємств, в яких чисельність робітників перевищувала десяти [13,с.200] Декрет про націоналізацію поширювався на 60 великих іноземних підприємств, яких не торкнулася постанова про націоналізацію від 25 березня 1948 р. Серед них такі великі підприємства як «Стандарт», «Вакуум ойл», «Шелл», Англо-угорський завод джутових виробів, Телефонний завод, Текстильний комбінат у Будапешті, угорський філіал «Філіпса», угорські філіали «Браун Бовері» та ін. Такий крок обґрунтовувався необхідністю зосередження в державній власності «...тих засобів виробництва та транспорту в галузі промисловості, гірської справи та чорної металургії, а також транспорту, які можуть бути використані в цілях розвитку великого заводського та фабричного виробництва...» задля якомога кращого виконання п'ятирічного народногосподарського плану[2,с.183].

Згідно з планами соціалістичної індустріалізації економіки Угорщини було складено п'ятирічний план, який 9 грудня 1949 р. формально затвердили Державні збори. За цим планом з 1 січня 1950 до 31 грудня 1954 р. з 50,9 млрд. форінтів капіталовкладень у народне господарство 21,3 млрд. форінтів передбачалося виділити на розвиток промисловості, з яких тільки 3 млрд. – легкій промисловості. На потреби сільського господарства виділялося тільки 8 млрд. форінтів. На розвиток транспорту планувалося виділити 7,5 млрд., на житлове будівництво, охорону здоров'я, соціально-побутові цілі – 7,4 млрд., на розвиток торгівлі – 0,9 млрд. форінтів. Планувалося, що на кінець п'ятирічки вартість всього промислового виробництва сягне 186,4% вартості промислового виробництва 1949 р., а вартість сільськогосподарського виробництва 142,2% у порівнянні з цим роком. Національний до-

ход за останній рік п'ятирічки повинен був СТАНОВИЛИ 163% національного доходу 1949 р. Доля промисловості в утворенні національного доходу мала зрости з 49,7 до 58,7% [3, с. 136-137].

Головною метою п'ятирічного плану проголошувалася прискорена соціалістична індустріалізація як головна передумова розвитку легкої промисловості, механізації сільськогосподарства та модернізації транспорту. Крім цього, на кінець п'ятирічного плану планувалося ліквідувати відсталість сільськогосподарства, підвищити його продуктивність задля забезпечення промисловості сировиною та населення продуктами харчування. Е. Герью вбачав головне завдання п'ятирічки в тому, щоб «...створити основи соціалізму у всьому... народному господарстві не тільки в місті, а й на селі; в тому, аби привести до перемоги соціалізму усе народне господарство Угорщини» [4, с. 66]. Слова Е. Герью означали, що наприкінці 1954 р. усе народне господарство, в тому числі промисловість, транспорт, сільське господарство і торгівля, повинно повністю перейти до соціалістичного сектора.

Одним із завдань п'ятирічки, про яке партійна верхівка намагалася не згадувати під час своїх промов, було укріплення армії та підвищення обороноздатності країни. За умов загострення міжнародної обстановки в 1949 р., впровадження США та іншими країнами НАТО так званої політики стримування світового комунізму шляхом введення стратегічного ембарго на торгівлю з країнами комуністичного табору та зростання ймовірності третьої світової війни, керівництво УПТ планувало зробити Угорщину своєрідним форпостом соціалізму з потужною, добре оснащеною армією. Ці амбіційні плани могли перетворитися на дійсність завдяки форсованій індустріалізації, яка мала створити потужний військово-промисловий комплекс. Слід зазначити, що плани угорського партійного керівництва відповідали інтересам СРСР, керівництво якого в Угорщині вбачало, насамперед, стратегічну буферну зону між капіталістичним світом і СРСР. У разі розв'язання Третьої світової війни Угорщина мала взяти на себе перший удар.

До кінця грудня 1954 р. керівництво УПТ мало наміри перетворити Угорщину з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну країну, тобто на таку країну, в якій вирішальну роль відігравала би промисловість із розвинутим сільським господарством. Угорщина мала стати «країною заліза та сталі», для досягнення чого, за словами Е. Герью, «...центральним питанням п'ятирічного плану має стати виробництво заліза та сталі, темпам зростання якого немає прикладів в історії угорської промисловості» [9, с. 247]. Верховенство важкої індустрії над іншими галузями промисловості не піддавалося сумніву: на її потреби з 21,3 млрд. форінтів капіталовкладень виділялося 18,3 млрд. [12, с. 476]. Головним напрямом важкої промисловості визнавалися виробництво й переробка сировини та машинобудування.

Одним з головних завдань п'ятирічного плану ставилась повна колективізація села. М. Ракоші ще наприкінці листопада 1948 р. на одному із засідань Центрального Комітету (ЦК) УПТ заявив, що питання кооперації займає центральне місце в аграрній політиці партії і, що треба зробити все можливе, аби «...впродовж 3–4 років 90% угорського селянства обробляло землю на соціалістичній основі» [18, с. 176]. Наприкінці 1949 р. після зміцнення позицій УПТ остаточну колективізацію села планувалося провести вже до закінчення першої п'ятирічки. Зважаючи на той факт, що у грудні 1948 р. налічувалось 468 кооперативів, кожному з яких належало у середньому 150 хольдів, а разом це становило приблизно 70 тис. хольдів (0,75% усієї орної землі країни), а у грудні наступного року – 1367 кооперативів з середньою територією 232 хольда, що дорівнювало майже 317 тис. хольдів (3,25%) [11, с. 45], можна сміливо говорити про нереальність планів керівництва УПТ щодо запланованих темпів кооперації. До того ж новоутворені кооперативи мали обмаль землі, засобів обробки та збору врожаю, а їх члени (98,5%) здебільшого були аграрними пролетарями.

Таким чином, першим п'ятирічним народногосподарським планом ставились високі завдання. Їх виконання мало привести до економічного зростання Угорщини як країни та суттєвого підвищення життєвого рівня населення. Але вже на початку першої п'ятирічки в економіці країни проявилися гострі суперечності, причини яких полягали у догматичній

економічній політиці тоталітарного режиму М. Ракоші. Розуміючи індустріалізацію як інтенсивний розвиток лише важкої промисловості, керівництво країни неодноразово давало накази Плановому управлінню підвищити суму капіталовкладень у важку промисловість за рахунок скорочення капіталовкладень у легку промисловість [8,с.77-87]. Це призвело до того, що на початку 50-х років у країні гостро відчувалася нестача продукції легкої промисловості.

Нераціональне планування призвело до диспропорційного розвитку як економіки загалом, так і окремих галузей промисловості. З проголошенням, за зразком СРСР, форсованої індустріалізації, розвиток промисловості став пріоритетним напрямом економічного розвитку країни. На потреби промисловості виділялися значні кошти, у той час як фінансування сільського господарства було вкрай недостатнім. Через це промисловість розвивалася швидкими темпами, а сільське господарство без належного фінансового забезпечення не могло повноцінно розвиватися.

Одностороннім підходом характеризувалася політика режиму М. Ракоші і стосовно розвитку самої промисловості. Розуміючи індустріалізацію як інтенсивний розвиток лише важкої промисловості, керівництво країни зосередило увагу на розвитку саме її галузей. Внаслідок цього, за умов обмеженого фінансування, легка промисловість значно відставала від темпів розвитку важкої промисловості і не забезпечувала достатньою мірою країну своєю продукцією.

Внаслідок нераціонального планування чітко окреслилися диспропорції у розвитку різних галузей промисловості зокрема, між переробною промисловістю і виробництвом електроенергії, палива та первинних матеріалів.

Високі темпи розвитку важкої промисловості за відсутності відповідної сировинної бази диктували підвищений попит на імпорт сировини та палива. Зростаючий імпорт компенсувався за рахунок збільшення експорту продукції сільського господарства, що призвело до її гострої нестачі на внутрішньому ринку.

Література

1. Історія Центрально-Східної Європи в ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. – 660 с.
2. Конституция и основные законодательные акты ВНР. – М.: Госполитиздат, 1954. – 286 с.
3. Нежинский Л.Н. Очерки истории народной Венгрии. 1948–1962. /Л.Н. Нежинский. – М.: Наука, 1969. – 448 с.
4. Планирование народного хозяйства Венгрии: сб. матер. / Пер. с венг. – М.: Изд-во. иностр. лит-ры, 1950. – 121 с.
5. Фейто Ф. Венгерская трагедия или антисоветская социалистическая революция / Пер. с франц. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1957. – 220 с.
6. Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949-1955. – Бр.: Központi Statisztikai Hivatal, 1957. – 384 о.
7. A magyar ipar statisztikai adatgyűjtemény. – Бр.: KSH, 1961. – 310 о.
8. Berend T. I. Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948-1950. – Бр.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. – 247 о.
9. Berend T. I., Ránki Gy. A magyar gazdaság száz éve. – Бр.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. – 562 о.
10. Gergely J. Izsák L. A huszadik század története. – Бр.: Pannonica Kiadó, 2000. – 532 о.
11. Gyenis J. A magyarországi szövetkezeti mozgalmak története (1945–1990). – Бр.: Szabad Tér, 1994. – 420 о.
12. Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepeig. Szerk. Honvári J. – Бр.: Akadémiai Kiadó, 1997. – 589 о.
13. Ránki Gy. Magyarország gazdasága az első 3-éves terv időszakában (1947-1949). – Бр.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. – 224 о.
14. Romsics I. Magyarország története a XX században. – Бр.: Századvég Kiadó, 1999. – 534 о.
15. Statisztikai Évkönyv 1949-1955. – Бр.: KSH, 1957. – 278 о.
16. Szabad Nép. 5. II. 1950.

17. Szőke M. A gépállomások szerepe a mezőgazdaság szocialista átszervezésében és a mezőgazdasági termelés fejlesztésében. – Bp.: Szikra, 1955. –137 o.
18. Zsilák A. A Magyar társadalom osztályszerkezetének alakulása a szocializmus építésének kezdeti időszakában és a Magyar Dolgozók Pártja főbb vonásai (1949–1956) // A kommunista párt szövetségi politikája 1936-1962. – Bp.: Kossuth Könyvkiadó, 1966. – 144 o-214 o.

Луцкай В.И. Экономическая политика режима М. Ракоши в Венгрии в 1949 г. В статье исследуется экономическая политика тоталитарного режима М. Ракоши в Венгрии в 1949 г. и плановые показатели первого пятилетнего плана.

Ключевые слова: экономическая политика, плановая экономика, план, социалистическая индустриализация, коллективизация, диспропорции, Венгрия.

Lushchay V.I. Economic policy of M. Rakoshi regime in Hungary in 1949. The author of the article studies the economic policy of the totalitarian regime of M. Rakoshi in Hungary in 1949. The planned indicators of the first five year plan are given.

Key words: economic policy, planned economy, plan, socialistic industrialization, collectivization, disproportion, Hungary.

УДК 329.3:271/279](477)"198"

Ніколаєць К.М.,

докторант кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Релігійні рухи в УРСР другої половини 80-х років XX ст.: історіографія

У статті аналізуються публікації, присвячені висвітленню релігійних рухів в УРСР другої половини 80-х років XX ст.

Ключові слова: суспільно-політичні процеси, суспільно-політичні рухи, історіографічні дослідження, релігійні організації, Українська автокефальна православна церква, Українська греко-католицька церква.

Розпочатий перебудовою у СРСР релігійний ренесанс отримав новий імпульс зі здобуттям Україною державної незалежності. Зростання релігійності населення, кількості діючих храмів, монастирів, релігійних громад, масових публічних церковних обрядів і церемоній, присутність та участь представників церков майже в усіх важливих державних заходах, висвітлення засобами масової інформації значущих подій релігійного життя – усе це стало звичайними атрибутами сучасності.

Входження України до світового релігійного простору, до того ж, відкрило шлях до поширення нових та нетрадиційних для нашої країни релігійних течій та напрямів, що суттєво змінило українську конфесійну карту. З кінця 80-х років у країні, по суті, розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій. За умов переслідування віруючих в СРСР подібні дії людей можна розглядати як вияв суспільно-політичної активності і зрештою громадянської позиції.

У дослідженнях пострадянських вчених розкриваються основні аспекти участі населення УРСР в різного роду релігійних рухах та об'єднаннях. Однак подібні наукові праці до

останнього часу ще не були предметом історіографічних студій. Тому наша стаття присвячується визначенню стану дослідження релігійних рухів в УРСР другої половини 80-х років.

Вивченню місця релігійного руху в національному житті приділено увагу в наукових доробках Я. Стоцького [1] О. Бажана та Ю. Данилюка [2]. Ця проблема також певною мірою висвітлена у праці А.Каппелера, який однією з перших маніфестацій українського національного руху називав боротьбу за легалізацію у Галичині Греко-католицької церкви [3].

У дослідженні Т. Батенка проаналізовано громадсько-політичну діяльність І. Геля, де автор зупинився особливо на його роботі в Комітеті по відродженню УАПЦ та участі в русі за легалізацію УГКЦ [4].

Відповідно до твердження О. Любащенко, у 1980–1990-х років аналіз української преси фіксував одіозність публікацій про протестантів; сьогодні ситуація суттєво змінилась. У засобах масової інформації обговорюють питання заборони громад – філіалів зарубіжних церков. А ними є чимало протестантських спільнот. Деякі публікації спрямовані проти відкриття ними місій і семінарій, проведення евангелізаційних кампаній і фестивалів, що не суперечить законодавству і цілком природно за умов відкритого суспільства. Все це консервує психологічний стереотип «гнаности» та обережності протестантів у деяких аспектах релігійного життя [5].

Великий інтерес викликає праця О. Шуби, присвячена дослідженню теоретико-методологічних та політологічних аспектів взаємодії етносу і релігії у процесі їх історичної трансформації та за умов сучасних суспільно-політичних реалій України. Висвітлюється роль і значення конфесійних чинників у національному бутті українського народу. Розкривається процес еволюції та особливості українського православ'я як національно самобутнього релігійного й етнокультурного феномена, аналізуються причини його розколу, проблеми об'єднання та здобуття автокефалії. З'ясовується місце інших релігій у етнонаціональному розвитку України. Виявляються тенденції розвитку етнонаціональних і релігійних процесів, причини та сутність міжцерковного конфлікту, ступінь його загрози суспільно-політичній стабільності українського суспільства. Автор доходить важливого висновку, що, незважаючи на окремі кризові моменти наприкінці 80-х – на початку 90-х років, у релігійно-церковному житті переважали відроджувальні процеси [6].

У кандидатській дисертації Н.Ю.Белікової дана загальна оцінка релігійній ситуації в Україні наприкінці 80-х – у 90-х роках ХХ ст. На основі аналізу джерел, літератури та фактичного матеріалу з'ясовано, що у цей період швидко розгортався процес релігійно-церковного відродження, яке характеризувалося як поглибленням рівня релігійності населення, так і зростанням конфесійної мережі, відновленням традиційних конфесій та створенням новітніх, розбудовою релігійних структур, розвитком евангелізаційно-місіонерської й видавничої діяльності, культового будівництва, духовних навчальних закладів та соціального служіння релігійних організацій різних конфесій. Н.Ю. Белікова проаналізувала динаміку приросту релігійних організацій різних конфесій протягом досліджуваного періоду, а також регіональні відмінності у конфесійній конфігурації та насиченості релігійними організаціями. Дослідниця довела, що на початковому етапі мережа релігійних громад у західних районах зростала набагато швидше, ніж в інших районах, але наприкінці 90-х років темпи приросту поступово вирівнялися. Нею підраховано, що з кінця 80-х років загальна кількість релігійних організацій в Україні зросла у 4 рази. Важливою рисою церковного ренесансу країни було відродження релігійних напрямів, заснованих національними меншинами. Найбільш впливовими з них були організації іудеїв та мусульман. Для кожної з цих конфесій було характерно орієнтування на кілька різних релігійних центрів за кордоном і тому єдиної церковної структури в Україні вони не набули, що, однак, не заважало їм здійснювати активну культову та позакультову діяльність [7].

У дослідженні С.Й. Кобути міститься аналіз діяльності церковних організацій України наприкінці 80-х – на початку 90-х років. Автор відзначив, що широкого розмаху в регіоні у 1988–1989 рр. набув суспільний рух за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка сприймалася віруючими як виразник національно-релігійних традицій, духовне осердя багатьох західних українців. Протидія офіційної влади відродженню УГКЦ політи-

зувала цей рух, зближувала позиції віруючих з неформалами. На думку вченого, публічні акції прихильників УГКЦ, як, наприклад, 150-тисячна демонстрація греко-католиків у Львові, 40-тисячна в Івано-Франківську, вказували на зростання авторитету гнаної у радянські часи церкви, відновлення національно-релігійних традицій, що примусило комуністичну владу в листопаді 1989 р. частково визнати право УГКЦ на існування [8].

Розгляд окремих аспектів руху за легалізацію УГКЦ містився у праці І.М.Стасюка. Вважаючи неправомірним рішення щодо юридичної ліквідації Української греко-католицької церкви, прийнятого у середині 1940-х років, греко-католики розгорнули й продовжували вести протягом 50–80-х років боротьбу за її легалізацію. Зусилля віруючих, підтримувані у Ватикані чи то главою УГКЦ, чи то самим Папою Римським врешті-решт призвели до того, що церква отримала можливість офіційного відновлення своїх структур [9]. Автор стверджує, що домагаючись справедливого вирішення питання легального функціонування Українська греко-католицька церква проводила активну діяльність, спрямовану не лише на задоволення релігійних потреб населення. Значну увагу приділяли їй священнослужителі патріотичному вихованню віруючих, плекаючи таким чином ідейних продовжувачів боротьби за незалежну Українську державу. Аналіз діяльності УГКЦ дозволив вченому дійти висновку, що рух за легалізацію УГКЦ був невід'ємною складовою визвольних змагань української нації [10].

У дослідженні Л.В.Прокопчук доведено, що наприкінці 80-х – на початку 90-х років відбулися докорінні зміни у релігійній політиці та релігійному житті України. На зміну радянській атеїстичній політиці прийшла демократична релігійна політика. Демократизація релігійної сфери зумовила зміни в релігійній карті України. Нововідродженні УГКЦ та УАПЦ стали серйозними суперниками РПЦ в західному регіоні. Релігійне життя характеризувалося високим ступенем конфліктності та політизованості. Дослідниця дійшла висновку, що на початку 90-х років спостерігався ріст числа віруючих та чисельності конфесій. Однак зростання релігійності мало переважно екстенсивний характер. Для багатьох віруючих релігійність означала лише участь в обрядах, а не поглиблення релігійних переживань. Аналіз, проведений Л.В.Прокопчук, дозволив їй стверджувати, що стосунки між православними конфесіями в Україні характеризувалися напруженістю. Особливістю релігійного життя був конфлікт, спричинений зіткненням різних релігійних груп з приводу автокефалії та церковного майна, питань побудови релігійної структури. До виникнення конфлікту призвела непродумана політика держави, некомпетентність чиновників, намагання різних політичних сил використати його у своїх цілях, амбіції та непоступливість духовних осіб [11].

Один із підрозділів дисертаційного дослідження С.С.Яремчука присвячений висвітленню змін, що відбулися у державно-церковних стосунках під час «перебудови». На думку автора вони стали відчутними з 1988 р. Священники отримали право очолювати парафіяльні ради, а віруючі – реєструвати в органах влади свої громади. Результатом збільшення кількості учасників релігійних рухів в Україні дослідник називав те, що протягом 1988–1990 рр. у Чернівецькій області було зареєстровано понад 100 православних громад. Ним здійснено аналіз Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», в якому юридично закріплено дозвіл на релігійну пропаганду. У дослідженні охарактеризовано позицію духовенства та мирян щодо політики влади стосовно церкви та розкрито роль церковних дисидентів. Висвітлено зміни, які відбулися у державно-церковних взаєминах наприкінці 80-х років. Доведено причинно-наслідковий взаємозв'язок між рецидивами негативного ставлення влади до релігії та церкви у радянський час і певними явищами релігійного життя України. Науковець відзначив, що наприкінці 1980-х років церква зіткнулася з новими проблемами, які фактично являли собою рецидиви антицерковної політики тоталітарної системи. Одним із таких питань, яке не вирішене й донині, залишається розкол українського православ'я. В результаті проведеного дослідження науковець дійшов висновку, що протягом 1988–1991 рр. радянське керівництво пішло назустріч більшості побажань церкви, внаслідок чого припинилася релігійна дискримінація, а церква стала повноправним соціальним інститутом [12].

Участь представників української діаспори у лобюванні інтересів УГКЦ за кордоном певною мірою висвітлював П.Р.Магочій. На жаль, успішність руху за відновлення офіційної діяльності УГКЦ дослідник поспішно пов'язував насамперед із зусиллями представників діаспори, що лобювали її інтереси в урядах США та інших західних країн. На думку вченого, саме це лобювання примусило радянське керівництво у грудні 1989 р. дозволити УГКЦ реєструвати свої парафії. Дослідник торкався питання боротьби між різними релігійними напрямками, засуджуючи протистояння УГКЦ, УАПЦ, УПЦ на українських землях, яке точилося навколо контролю за церковною власністю та використанням церковних споруд [13].

Відродження церковно-релігійного життя, яке проявлялося у відновленні діяльності переслідуваних раніше конфесій, В.Литвин пов'язував із національним відродженням. Він відзначав загострення конфлікту між Російською православною церквою та УГКЦ за рахунок того, що державні органи захищали інтереси першої. Науковець дослідив розгортання руху за відродження діяльності УГКЦ, проаналізував причини підтримки її домагань окремими радянськими керівниками, які були пов'язані із зовнішнім світом. В.Литвин вказував, що успішна боротьба УГКЦ за легалізацію надихнула на подальші дії представників УАПЦ, які домоглися визнання радянським урядом. У праці науковця викладено зростання впливу релігійних організацій в Україні та наростання протистояння між деякими з них. В.Литвин вбачає корені цього протистояння у сталінській добі, коли влада зіштовхувала між собою представників різних віровизнань, щоб послабити всіх [14].

Загалом варто вказати, що у той час, коли релігійне питання викликає великий інтерес українського суспільства, у науковій сфері не вистачає фундаментальних досліджень з проблем історії вітчизняної духовної культури. Зокрема, практично відсутні узагальнюючі наукові праці, в яких питання розвитку конфесій в Україні наприкінці 80-х – у 90-х роках ХХ ст. розглядалося б комплексно. Наслідки старих ідеологічних парадигм, відсутність об'єктивних загальнодоступних відомостей щодо розвитку конфесій зумовлюють не завжди правильне орієнтування навколо релігійно-церковних питань як теоретичного, так і практичного характеру, породжують упередженість та непорозуміння.

Література

1. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Я. Стоцький. – Тернопіль, 2003. – 432 с.
2. Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк – К., 2000. – 329 с.
3. Каппелер А. Мала історія України / А. Каппелер. – К., 2007. – 264 с. – С. 213.
4. Батенко Т. «Я повстаю, отже я існую...» Політичний портрет І.Геля / Т. Батенко. – Львів, 1999. – 222 с.
5. Любашенко В. Протестантизм в Україні: творення стереотипів триває / В. Любашенко // режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/lubasch.htm>.
6. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) / О.В. Шуба. – Автореф. дис... доктора політ. наук. – Л., 1999. – 30 с.
7. Белікова Н. Ю. Релігійні конфесії України (кінець 80-х – 90-і роки ХХ століття) / Н.Ю. Белікова: автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2001. – 19 с.
8. Кобута С. Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988 – 1999 рр.) / С.Й. Кобута. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 2001. – 19 с. – С. 11–13.
9. Стасюк І. М. Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років) / І. М. Стасюк: автореф. дис... канд. іст. наук. – Л., 2002. – 18 с.
10. Стасюк І. М. Діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі в 1950-1960-х роках / І.М. Стасюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 431. Держава та армія. – Львів, 2001. – С. 97–101.
11. Прокопчук Л. В. Трансформаційні процеси в православних конфесіях України в 90-ті роки ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук / Л. В. Прокопчук. – К., 2005. – 17 с.

12. Яремчук С. С. Православна церква на Буковині у 1944 – 1991 рр. (державно-церковні взаємини). автореф. дис... канд. іст. наук / С.С. Яремчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
13. Магочій П. Р. Історія України / П. Р. Магочій. – К., 2007. – 640 с. – С. 574.
14. Литвин В. Історія України / В. М. Литвин. – К., 2009. – 822 с. – С. 742.

Ніколаєць К.М. Религиозные движения в СССР второй половины 80-х годов XX ст.: историография/ В статье анализируются публикации, посвященные освещению религиозных движений в СССР во второй половине 80-х годов XX ст.

Ключевые слова: общественно-политические процессы, общественно-политические движения, историографические исследования, религиозные организации, Украинская автокефальная православная церковь, Украинская греко-католическая церковь.

Nikolaets K.N. Religious movements in the USSR in the second part of 80's in the XXth century.: Historiography. *The main publications devoted to the religious movement in Ukraine in the second part of 80's of the XXth century are analysed in the article. The author describes the most important problems of this movement.*

Key words: socio- political processes, socio-political movement, historiographic research, religious organizations, Ukrainian Greek Catholic Church, Ukrainian Autokephal Orthodox Church.

УДК 94:338.43.02–058.232.6(477.5/6) "18/19"

Приймак О.М.,

канд. істор. наук, доцент, докторант кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних дисциплін
Запорізького національного університету

Вплив інтенсивної складової імперської аграрної політики на повсякденні практики південноукраїнського селянства

У статті розглядається питання впливу інтенсивного напряму імперської аграрної політики на повсякденні практики південноукраїнського селянства наприкінці XIX – на початку XX ст. Дається аналіз соціальних передумов та процесу приватизації надільної землі й землепорядкування на Півдні України. Особлива увага приділяється соціальній рефлексії різних страт місцевого селянства на означені складові аграрної політики.

Ключові слова: селянство, сільська община, землепорядкування, соціальна рефлексія, підприємницька свідомість, Південь України.

Наявність кризових явищ у сільському господарстві є однією з головних перепон у розвитку ринкової економічної системи сучасної України. Такий стан речей робить актуальним пошук історичного досвіду виведення аграрного сектора на більш високий, у порівнянні з попереднім часом, рівень ефективності. Найцікавішим у цьому контексті – це період ринково-капіталістичної трансформації, за роки якого аграрна політика в Російській імперії отримала якісно новий вектор. Спрямування останнього на індивідуалізацію та інтенсифікацію господарства мало значний вплив на повсякдення сільського населення українських, у тому числі й південних, губерній.

Мета цієї статті полягає у дослідженні впливу інтенсивної складової імперської аграрної політики на повсякденні практики південноукраїнського селянства кінця XIX – початку XX ст.

Слід зазначити, що найбільш загальні питання з теми публікації отримали достатнє розкриття в імперській, радянській та сучасній історичній науці. Вони висвітлені в працях М.П. Качаровського, С.К. Огановського, К.М. Тарнавського, А.М. Анфімова, С.М. Дубровського, В.С. Дякіна, М.О. Рубача, М.А. Якименка, П.П. Панченка, О.М. Краснікової та ін. При цьому, у дослідженнях згаданих науковців аграрна політика в Росії розглядалася з двох позицій. З одного боку, вона розкривалася як система заходів, спрямованих на підтримку еволюційного характеру розвитку сільського господарства зокрема та держави в цілому. З іншого, аналіз аграрних перетворень досліджуваного періоду здійснювався в контексті пошуку закономірностей падіння Російської імперії та спалаху революції. Лише деякі історики в цьому контексті здійснювали спробу пошуку регіональних особливостей реалізації важелів аграрної політики. Серед останніх Південь України обрали територіальним об'єктом дослідження А.Є. Аріна, Г.Г. Котов, К.В. Лосева, І.А. Сабадирев, Є.В. Сизоненко, Н.Р. Темірова, А.І. Карагодін та ін. Але, аграрна політика імперських урядів розглядалася істориками не як динамічний процес, а як статичне явище. Елементи та важелі останньої поєднувалися в єдину цілісність без виокремлення підсистем. Не враховувався транзитарний характер суспільства в цілому та селянства зокрема. Крім того, поза увагою залишилися питання соціальної рефлексії щодо змін у напрямі аграрної політики, а також щодо пошуку державною правлінською елітою нової соціальної опори на селі. Внаслідок такого стану речей тема впливу інтенсивної складової імперської аграрної політики на повсякденні практики південноукраїнського селянства наприкінці XIX – на початку XX ст. потребує окремого розкриття [11].

Виходячи з інтересів дворянства, імперська влада у цей період відмовилася від ідеї часткового примусового відшкодування їх земель на користь селянства та генерувала тезу про інтенсифікацію землеробства останніх [4, с. 42]. На фазі зростання актуальності аграрного питання цей інтенсивний напрям був реалізований за допомогою відмови від підтримки сільської общини, впровадження індивідуальної приватної власності на надільні землі та розповсюдження ділянкової системи господарювання. Важливу роль мало відіграти й підвищення агрокультури.

На відміну від інших регіонів держави на Півдні України означені складові знайшли сприятливе підґрунтя, оскільки рівень аграрного капіталізму тут був порівняно вищим, а сільське населення втягнулося в сферу товарних відносин та мало виразні риси дрібно-підприємницької свідомості. До того ж, впроваджена Уложенням 1861 р. сільська община стала в регіоні штучним соціальним організмом [1, с. 38].

Наприкінці XIX ст. Південь України являв собою регіон переважно общинного селянського землеволодіння. Втім, у колишніх державних селян цей корпоративний тип територіальної спільності створювався протягом 30–60-х років шляхом руйнування місцевою адміністрацією чисельних хуторів та заснування з їх господарів великих селищ. Колишні поміщицькі селяни також не мали типової, на момент впровадження общинного ладу, стійкої кланової структури та традиції корпоративного господарювання. Взагалі, на Півдні України у досліджуваний період мешканці окремого населеного пункту ототожнювали себе з поняттям не «сільська община», а «громада» [12, с. 129].

Община в регіоні була адміністративним організмом патримоніального характеру. З метою підсилення повноважень та дієвості останньої, для упередження подальшої диференціації селянства влада в законодавстві 60-х років інституціоналізувала принципи кругової поруки під час сплати податків, практику земельних переділів та зрівняльного надання надільних полос.

Відхід від патримоніальної підтримки общини до раціонально-капіталістичної індивідуалізації селянського господарювання відбувся з виходом у світ Указу від 9 листопада 1906 р. Згідно з його положенням кожен общинник отримував право на закріплення наділу у приватну власність. Члени безпередільних общин могли закріпити не лише орні площі, а й присадибні ділянки. При цьому, у разі наявності лишків при виході з общини селянин мав сплатити їх вартість, яка визначалася початковою викупною ціною. Відтак, Указом від 9. 11. 1906 р. на все общинне селянство поширилися норми соціального інституту земельної

приватної власності. У повсякденній практиці, відповідно до останніх, бідняки повинні були визначитися з питанням продажу наділів, а заможні селяни – залучитися до конкурентної боротьби за цей головний сільськогосподарський ресурс.

Крім того, один із принципів цього соціального інституту полягав у необхідності збереження спокою під час перерозподілу земельної власності. Останній, у вигляді заборони продажу закріплених у власність общинних земель особам неселянського походження та концентрації в одних руках більш ніж 6 наділів, знайшов відображення в Правилах від 6 серпня 1907 р. [2, с.3].

Інтенсифікація індивідуалізації селянського господарювання мала продовження в нормах Закону від 14 червня 1910 р. Цілерациональність останнього полягала в автоматичному переведенні безпередільних общин на індивідуально-приватне або подвірне право володіння. Але внаслідок початку Першої світової війни та необхідності збереження в її ході соціальної стабільності на селі курс на індивідуалізацію селянського господарювання був припинений Законом від 29 травня 1915 р.

Соціальна рефлексія на трансформацію курсу аграрної політики мала найбільш потужні ознаки в тих регіонах Російської імперії, де рівень розвитку ринкових відносин був порівняно вищим. На етапі домінування патримоніальних та зародження раціональних чинників у заходах по розв'язанню селянського питання, штучне впровадження общини у досліджуваний період викликало на Півдні України масове поширення її безпередільного різновиду. Це явище фактично зводило нанівець функціонування принципів зрівняльного землекористування. Паралельно з такою соціальною блокадою широке розповсюдження отримали асоціативні форми самоорганізації селянства. До того ж, наприкінці століття в одноосібному володінні селян знаходилося 23% приватновласницьких орних площ [17, с.64].

Разом з цим, раціоналізація аграрної політики та курс на індивідуалізацію селянського господарювання викликали позитивну соціальну реакцію у регіонах товарного землеробства. На Півдні, Лівобережжі України та Поволжі мешкало 57% від кількості тих общинників, хто скористувався правом закріплення наділів. З них на територію Катеринославської, Херсонської, Таврійської, Саратовської та Самарської губерній припадало 52% господарств. Специфіка Степової України полягала в тому, що приватизація селянами наділів була на її території у 2,5 рази більш інтенсивною [13, с. 81].

Протягом 1906–1915 рр. 255 тис. (41,3%) селян-общинників Півдня України закріпили в індивідуальну приватну власність 2 157 500 (36,6%) десятин надільної землі. При врахуванні факту закріплення 49456 наділів шляхом отримання посвідчувальних актів можемо відзначити, що частка відокремлених від общини господарств зростала на 1915 р. до 54,3% [9, с.94].

Політика розповсюдження приватної власності на надільні землі мала найбільш потужні результати в тих повітах регіону, де показники диференціації селянства були найвищими. Такими на Півдні України стали Бердянський та Мелітопольський повіти Таврійської губернії. На території першого у власності 24172 (54,7%) селян опинилося 215103 (49,8%) десятин колишньої общинної землі. У сільській місцевості другого 31354 (63%) общинників закріпили в приватну власність 301197 (52%) десятин наділів. При цьому, в Бердянському повіті вихід з общин відбувся у 162 (80%) селах. Найбільш повільними темпи приватизації общинної землі були в Катеринославському та Олександрівському повітах Катеринославської губернії, де з общин вийшло 39% селян з 32% надільної землі [13, с.87].

Курс на індивідуалізацію господарювання надав право виходу з общини всім соціальним верствам села. Втім, на Півдні України, як і у цілому в Російській імперії, останнім скористалися переважно дві групи – заможні та бідняки. Регіональна відмінність у цьому контексті полягала лише у співвідношенні страт, а також середньому розмірі закріплених їх представниками наділів. Щодо першого показника, то заможних вихідців на Півдні було вдвічі більше як у середньому по Росії, а бідняків – на третину менше. У той самий час, другий показник дорівнював 8,4 десятин землі й перевищував середній по державі в 1,2 рази [5, с.78].

Разом з цим, саме по собі закріплення наділу не призводило до інтенсифікації окремого селянського господарства. Розповсюдженням на общинні землі норм соціального інституту приватної власності було вимогою часу. За умов ринково-капіталістичної транс-

формації влада, відмовляючись від патримоніальної підтримки общини та ідеологемі соціальної рівності селянства, скидала з себе значну частку відповідальності та опіки над останнім. Зафіксований в Указі від 9.11.1906 р. дозвіл продажу закріплених у приватну власність общинних наділів стимулював, таким чином, формування закритого внутрішньостанового сегменту земельного ринку. Тобто, цілераціональність зазначеного Указу полягала ще й у створенні на селі умов для довготривалого процесу внутрішньостанової соціальної селекції. Слід підкреслити, що протягом 1906–1917 рр. остання знаходилася лише на стадії розгортання.

Південь України був одним із регіонів, де темпи мобілізації надільної землі мали найвищі показники. За роки Столипінських аграрних перетворень загальна площа проданої сільським населенням регіону закріпленої землі становила 199796 (15%) десятин, що перевищувало середні показники у 1,5 раза. Кількість продавців при цьому дорівнювала 46932, або чверті господарів, які вийшли зі складу общин [15, с.38].

У процесі мобілізації надільної землі представники окремих страт південноукраїнського селянства використовували кілька різновидів соціально-господарської поведінки.

Заможне селянство вдалося до реалізації стратагеми диверсифікаційного типу. Першим кроком на цьому шляху був продаж частки (13,5%), або всього (20%) отриманого під час виходу з общини наділу. Наслідком такої фінансової операції стало отримання заможними селянами коштів, цільове використання яких проходило на другому кроці. У ході останнього сільська буржуазія в регіоні діяла за двома варіантами – чверть її розривала зв'язок з общиною та переїжджала на придбані банківські хутори, але три чверті залишалися в рідному селі й скуповували наділи середняцтва та бідноти [8].

Дуже схожою була й поведінка середняцтва. Останнє діяло також за двокроковою схемою. Але спочатку вони спродували весь наділ, або навіть все майно. Отриманої суми, як правило, вистачало на переселення до областей колонізації. Випадки переїзду на банківські землі серед представників цієї страти були нечисельними.

Відтак, представники верхньої та середньої соціальних страт південноукраїнського селянства скористалися зміною курсу аграрної політики для покращення власного майнового стану та соціального статусу. Схильність до концентрації землі з метою розширення господарства вказувала також на раціоналізацію їх поведінки та формування дрібно-підприємницької свідомості.

Дозвіл продажу надільної землі став причиною використання представниками селянських низів іншого типу поведінки, який умовно можна назвати стратагемою ліквідації. Останні діяли в межах одного кроку – спродували закріплену землю та остаточно розривали зв'язок із землеробським стилем життя. Формальним аргументом при цьому слугувала нестача худоби, робочих рук та реманенту. Але з усієї кількості селян-продавців Півдня України такий тип поведінки реалізували лише 6690 (15%) осіб [3, с.62].

Слід додати, що на території південноукраїнських губерній найвищих показників мобілізації надільної землі досягла в Херсонському та материкових повітах Таврійської губернії. За 175–200 крб. за десятину колишні общинники, як правило, спродували віддалені від населеного пункту ділянки. При цьому на 10 продавців землі припадало 4–6 покупців. Але, внаслідок широкого розповсюдження в регіоні капіталізованої земельної оренди, значна частина селян, які вели неземлеробський стиль життя й були потенційними продавцями, не поспішала з продажем наділу. Останні, у вигляді стратагеми, обрали поведінку прагматичного очікування [16, с.71].

Другою складовою інтенсивного напрямку аграрної політики в досліджуваній період стало розповсюдження покращеної ділянкової системи селянського господарювання. Але на рівні селянської самоорганізації широка практика життя на хуторах існувала на території південноукраїнських губерній ще з початку XIX ст.

Інтенсивне розповсюдження ділянкової системи господарювання мало місце протягом 1906–1915 рр. До 1909 р. аграрна політика в цьому напрямі визначалася третім розділом Указу від 9 листопада 1906 р. та Тимчасовими Правилами про землевпорядкування від 15 жовтня 1908 р. У змісті цих нормативно-правових актів детальну регламентацію

отримали процедури створення хуторів та відрубів лише на казенних та банківських землях. Землевпорядні роботи на общинних землях в цей період урядом стримувалися штучно. На це вказувала норма про дозвіл виділу тільки за згодою 2/3 односельців й виключно тих наділів, що були закріплені господарем в індивідуальну приватну власність. До того ж, розмір ділянкових господарств був обмежений на надільних землях шістьма нормами, а на банківських та казенних – трьома. Відтак, користуючись досвідом спостереження функціонування міцних хуторських господарств міжреформеного періоду, уряд П.А. Столипіна в основу концепції землевпорядкування в 1906–1909 рр. вклав ідею впровадження середняцьких покращених ділянок [7].

Біфуркаційного максимуму практика розповсюдження відрубної та хуторської системи досягла після 1910 р. Зміст останньої визначили Правила про землевпорядкування від 10 жовтня 1910 р., Закони від 14 червня 1910 р. та від 29 травня 1911 р. Згідно із нормами останніх акцент у роботі землевпорядних комісій був перенесений на внутрішньонадільне розверстання. Згода 2/3 односельців на одноосібний чи груповий виділ стала вже не потрібною. При цьому, створені на общинних землях ділянки автоматично переходили в індивідуальну приватну власність господарів. До того ж, землевпорядкуванню підлягали землі, що у попередній час були придбані общинами від казни чи Селянського банку. В 1910–1911 рр., таким чином, мала місце радикальна зміна концепції землевпорядних робіт – уряд відмовився від підтримки сприятливих умов для заснування ділянкових господарств середняцького типу й перейшов до реалізації ідеї масовості хуторів та відрубів. Така парцеляризація значно прискорювала концентрацію надільних земель у руках заможного селянства. Відтак, ця експериментальна складова інтенсивного напряму аграрної політики мала з самого початку цілераціональний характер [14, с.142].

Рефлексія південноукраїнського селянства на початок та розгортання землевпорядних робіт мала високий рівень потужності, що було пов'язано з кількома чинниками. Головні серед них, на нашу думку, полягали не лише в порівняно вищій капіталізації аграрного сектора економіки регіону, а й у співпадінні рівня раціональності інтересів влади та місцевого селянства. Крім того, важливу роль відіграла й соціальна пам'ять сільського населення, що припускала тотожність вільного заможного життя на хуторах доби господарського освоєння регіону з покращенням майнового стану та соціального статусу у повсякденні початку ХХ ст. Вона підкріплювалася ще й існуванням у міжреформений період чисельних хуторів на казенних чи приватновласницьких, у тому числі й селянських землях. Слід також додати, що з кінця ХІХ ст. у сільській місцевості Півдня України розгорнулися межові роботи, які, певною мірою, можна вважати прототипом землевпорядкування. Тому соціальне неприйняття останнього не мав міцного світоглядного підґрунтя.

Протягом 1906–1917 рр. від південноукраїнських селян до землевпорядних комісій надійшло 451212 заяв з проханням допомоги у створенні хуторів та відрубів [18, с.93]. Тобто, бажання господарювати в покращених умовах охопило 3/5 общинників регіону. Втім задовільне воно було лише на 50%. Головна причина такого стану речей полягала в тому, що попит селян значно перевищував можливості місцевих землевпорядних комісій. Зростання кількості ділянкових господарств гальмувалося на території південноукраїнській губернії недостатньо високим рівнем професійної підготовки та малочисельністю штату членів цих державних організацій. Важливу роль відіграли також недостатність обсягів меліоративної позики та агрономічної допомоги з боку земств [13, с.104].

Внаслідок наявності позитивної соціальної рефлексії селянства, Південь України, за роки Столипінських аграрних перетворень, увійшов до складу регіонів інтенсивного землевпорядкування [10, с.12]. Хутори та відруби на його території були створені на 2 154 594 десятинах [18, с.79], що дорівнювало четвертій частині загальної площі селянського землеволодіння. Темпи землевпорядних робіт на території південноукраїнських губерній перевищували середні показники по Російській імперії в 1,7 раза.

Протягом фази актуалізації аграрного питання створення хуторів та відрубів у регіоні мало три стадії розвитку. Близько 40 тис. таких господарств виникло на Півдні на першій стадії – у міжреформений період. Вони належали заможним селянам й функціонували при

опосередкованій підтримці держави. Протягом Столипінської аграрної реформи з'явилося ще 227 877 ділянкових господарств. З них у 1906–1909 рр., тобто протягом другої стадії, було засновано лише 14%. Разом з цим, основна маса хуторів та відрубів – 195 974 (86%) – виникла на третій стадії, або в 1910–1918 рр. [19, с. 41]. Відтак, зміни в динаміці розповсюдження хуторів та відрубів на Півдні України відбулися внаслідок впливу трьох головних факторів – високого рівня капіталістичних відносин у регіоні, переосмислення урядом загальної концепції аграрної політики й специфіки діяльності місцевих відділень Селянського банку та Департаменту держмайна.

На відміну від губерній Лівобережжя та Поволжя, де переважна більшість ділянкових господарств була створена на банківських й казенних землях, Південь України став центром інтенсивного внутрішньонадільного землевпорядкування. На общинних землях у регіоні виникло 204 055 (89,5%) відрубів та хуторів. При цьому, 80% з них були створені на закріплених в індивідуальну приватну власність наділах. Лише п'ята частина з них виникла на землях подвірних громад.

Як на Півдні, так і на Лівобережжі України, розверстання стало головним напрямом внутрішньонадільного землевпорядкування. За цією технологією на землях південноукраїнських общин було створено 172 858 (82,2%) хуторів та відрубів [6, с.17]. Втім, особливість внутрішньонадільного розверстання в регіоні полягала в тому, що у 15% випадків був проведений попередній виділ.

Слід звернути увагу на наявність розбіжностей у сутності впровадження ділянкової системи в общинах колишніх поміщицьких та державних селян. У межах наділу перших, землевпорядні роботи спрямовувались тільки на знищення черезсмужжя та багатосмужжя. В селищах другої категорії землевпорядкування стимулювало ще й створення нових хуторів-виселків та дрібнення великих общин.

Таким чином, поширення ділянкової системи господарювання, як і впровадження індивідуальної приватної власності на общинні землі, спрямовувалося імперською владою на створення для існуючої форми державного правління чисельної міцної соціальної опори на селі. Уряд при цьому не виключав того, що визначений процес мав бути довготривалим та міг коригуватися. Разом з тим, внаслідок реалізації цього напрямку аграрної політики у більшості регіонів Російської імперії власниками покращених ділянок стали виключно малоземельні селяни та середняки. Але на території південноукраїнських губерній порівняно високою, а саме 26%, серед хуторян та відрубників була частка представників заможного прошарку. Господарство останніх мало товарний вигляд й спрямовувалося, переважно, на виробництво збіжжя. Втім, внаслідок існування в регіоні стійкої традиції екстенсивного землеробства, прибутки заможних хуторян та відрубників зросли лише завдяки збільшенню розмірів посівів. Слід також додати, що третина ділянкових господарств на Півдні України була поліпродуктивною, оскільки вагому роль в останніх відігравали допоміжні сільськогосподарські промисли.

Публікація розкриває лише один з аспектів соціальної історії південноукраїнського селянства доби ринково-капіталістичної трансформації. Подальші перспективи пошуку можуть бути пов'язані з розкриттям питань інституціоналізації різносутнісних соціальних регуляторів селянського повсякдення, еволюції організаційних форм поведінки сільського населення, кризи патріархальної селянської родини, що мали місце на зламі XIX – XX ст. та відбувалися під впливом аграрної політики.

Література

1. Бойко А. В. Історія степової України середини XVIII – XIX століття і її селянська візія / Бойко Анатолій Васильович. – Мемуари та щоденники. Ч.1: Джерела з історії Південної України. – Т.5. – Кн.1. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – С. 33–46.
2. Будущее мелкого землевладения в степях // Южно-русская сельскохозяйственная газета. – 1917.– 18 марта. – С. 3.
3. Гришков Д. Продажа надельной земли / Д. Гришков // Сельскохозяйственная хроника Херсонского уезда. – 1909. – Апрель. – С. 104.

4. Дубровский С.М. Сельское хозяйство и крестьянство в России в эпоху империализма / Сергей Михайлович Дубровский. – М.: Наука, 1969. – 308 с.
5. Земледельческий Центр и Юг Европейской России. – СПб., 1911. – 227 с.
6. Землеустроенные хозяйства. Сводные данные сплошного по 12 уездам подворного обследования хозяйственных изменений в первые годы после землеустройства. – Пг., 1915. – 138 с.
7. Известия Земского отдела МВД. – СПб.: Типография "Содружество", 1910. – №3. – 123 с.
8. Известия Земского отдела МВД. – СПб.: Типография "Содружество", 1915. – №12. – 418 с.
9. Известия Земского отдела МВД. – СПб.: Типография "Содружество", 1915. – №13. – 191 с.
10. Обследование землеустроенных хозяйств, произведённое в 1913 году в 12 уездах Европейской России. Сводные поездные данные. – Пг., 1915. – 143 с.
11. Підсумки вибіркового аналізу Всеросійського сільськогосподарського та поземельного перепису 1917 року. – Харків: Держвидав «Господарство України», 1931. – 135 с.
12. Постников В. Е. Южно-Русское крестьянское хозяйство /В.Е. Постников. – М.: Типолитография Высочайше утверждённого Товарищества И. И. Кушнарёва и К°, 1891. – 437 с.
13. Приймак О. Столипінська аграрна реформа на Півдні України (1906–1917 рр.) / Приймак Олег Миколайович. – Запоріжжя: РА«Тандем-У», 2002. – 188с.
14. Сборник законов и распоряжений по землеустройству. – СПб.: Изд-во Главного Управления Землеустройства и Земледелия, 1911. – 986 с.
15. Сборник статических и материалов Министерства Юстиции за 1914 год. – СПб.: Типография «Сената», 1916. – Вып. 30. – 448 с.
16. Соседка Н. Продажа наделов /Н.Соседка// Сельскохозяйственная хроника Херсонского уезда. – 1909. – Апрель. –С. 94.
17. Статистика землевладения. 1905 год. Свод данных по 50 губерниям Европейской России. – СПб.: Центральная типография Н. Я. Манкова, 1907. – 267 с.
18. Статический ежегодник России. 1915 год. Год XII. – Пг.: Печатка С.П. Яковлева, 1916. – 247 с.
19. Статистический справочник по землевладению и землепользованию Екатеринославской губернии. – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – 287с.

Приймак О.Н. Влияние интенсивной составляющей имперской аграрной политики на повседневные практики южноукраинского крестьянства. В статье рассматривается вопрос влияния интенсивного направления имперской аграрной политики на повседневные практики южноукраинского крестьянства конца XIX – начала XX в. Дается анализ социальных предпосылок и процесса приватизации надельной земли и землеустройства на Юге Украины. Особое внимание уделяется социальной рефлексии разных страт местного крестьянства на упомянутые составляющие аграрной политики.

Ключеві слова: *крестьянство, сельская община, землеустройство, социальная рефлексия, предпринимательское сознание, Юг Украины.*

Pryimak O.M. The influence of imperial intensive agrarian policy on daily practice of south Ukrainian peasantry. The issues of the influence of imperial intensive agrarian policy on south Ukrainian peasants' daily practice in the late 19th – early 20th centuries are considered in the article. The analysis of social pre-conditions and the process of common land privatization as well as the land utilization in the south of Ukraine is given. The special attention is paid to the social reflection of different strats of the local peasantry on the mentioned constituents of agrarian policy.

Key words: *peasantry, rural community, land utilization, social reflection, enterprising (business) consciousness, the south of Ukraine.*

УДК 331.105.44(477)"196/201"

Сапелкіна З.П.,

канд. істор. наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
та профспілкового руху АПСВ ФПУ

Альтернативний профспілковий рух в Україні

У даній статті простежується стан профспілкового руху в Україні, починаючи з радянських часів (60-ті рр. XX ст.) до сьогодення; визначаються його найбільш суттєві проблеми; з'ясовується роль і значення незалежних профспілок у суспільно-політичному та соціально-економічному житті держави.

Ключові слова: профспілковий рух, альтернативні профспілки, держава, правляча партія, соціально-економічний захист, соціальне забезпечення.

Профспілки – надзвичайно важливий інститут громадянського суспільства, покликаний відстоювати права і свободи громадян у галузі трудових відносин. Проте, тривалий час в тоталітарній радянській державі профспілкові комітети не могли належною мірою виконувати захисні функції, піддаючись ідеологічному впливу правлячої партії. Тому з часів незалежності профспілковий рух в Україні перебуває на складному етапі становлення, пошуку свого місця в системі нових соціально-економічних та політичних відносин. Відтак, відбувається процес трансформації форми та змісту традиційних профспілок та створюються професійні об'єднання нового типу (вільні, незалежні, альтернативні профспілки). Тенденції розвитку профспілкового руху, складний процес налагодження взаємодії профспілок, держави та роботодавців часто неоднозначні та суперечливі, а тому потребують науково-теоретичного вивчення та широкого громадського обговорення.

У цій статті зроблена спроба аналізу діяльності вітчизняних альтернативних профспілок у різні періоди розвитку – від часів хрущовської відлиги і до сьогодення. Під час роботи використовувались різнопланові джерела, але найбільшим підспір'ям стало фундаментальне дослідження «Нариси історії професійних спілок України», видане на основі архівних матеріалів та ряду офіційних документів. Тому варто відзначити авторів видання, які плідно розглядали різні проблемні аспекти профспілкового руху в Україні (О.П. Реєнт, К.П. Двірна, О.М. Стоян та ін.).

У радянський час профспілки розглядалися як школа управління, господарювання та комунізму. Основними напрямками їх діяльності були: комуністичне виховання мас; примноження народного багатства; зміцнення трудової дисципліни та розвиток соціалістичного самоврядування народу; організація соціалістичного змагання для пропаганди передового виробничого досвіду; сприяння покращенню умов праці, побуту й відпочинку трудящих; залучення останніх до управління виробництвом і громадськими справами; опікування принципами соціальної справедливості; розподіл профспілкових путівок тощо. Виконуючи соціально-економічну, виховну, міжнародну та ідеологічну функції, профспілки, вступаючи у відносини з комуністичною партією та радянською державою, були фактично повністю підпорядковані їм, а не інтересам своїх членів.

Разом з тим, ще у 60 – 70-х роках XX ст. у надрах дисидентського і робітничого рухів визрівали паростки альтернативного профспілкового руху. Так, досить активну діяльність розгорнули об'єднання, що ставили за мету дотримання норм трудового законодавства, техніки безпеки, охорони праці та поліпшення умов життя трудящих шляхом страйків. Це такі організації як «Вісники свободи України» (1963 р., Херсон); «Партія народних комуністів» (1968 р., Донецьк); «Ідеальна комуністична партія Радянського Союзу» (1981 р., Донецьк) [7, с. 563].

Об'єднання соціал-демократичного спрямування діяли передусім у східному та південному регіонах України переважно в молодіжному середовищі. Вони, залишаючись на марксистських позиціях, критикували соціалізм радянського зразка та виступали за демократичні перетворення в СРСР. У Донецьку ще у другій половині 50-х років ХХ ст. існувала підпільна група «Реалістичний робітничий гурток демократів», який об'єднав навколо себе активну робітничу молодь. Серед загальнодемократичних об'єднань слід згадати молодіжну організацію «Підпільний центр «Свобода» (1962 р., Костянтинівка Донецької області). У 1969 р. за спробу створення підпільного угруповання «Боротьба за громадську справедливість» був засуджений на три роки ув'язнення студент Миколаївського технікуму сільського господарства Микола Богач [12].

Як бачимо, інакомислення в радянській Україні швидко придушувалося, а тому суттєво не вплинуло на ступінь організації робітників і не привело до масового зародження альтернативних профспілок.

Але атмосфера правозахисного руху другої половини 70-х років активізувала появу незалежних професійних об'єднань. За підрахунками Л. Алексеевої, серед засуджених правозахисників робітники становили 40%. Виникнення незалежних профспілок сприяло створенню умов для легальної правозахисної діяльності, формально не забороненої жодними законами, адже радянське законодавство не вимагало реєстрації професійних організацій у будь-яких державних органах [7, с. 564].

З точки зору сучасних дослідників профруху в Україні, роком створення незалежних профспілкових організацій можна вважати 1977 р., коли група донбасівських робітників та інженерно-технічних працівників (В.А.Клебанов, В.Т. Поплавський та ін.) створила Комітет вільних профспілок СРСР [11]. Ця незалежна професійна організація виникла з числа незаконно звільнених з роботи людей, позбавлених прав, житла тощо. Один із лідерів шахтарської профспілки – Володимир Клебанов (м. Макіївка) викривав зловживання адміністрації свого підприємства, що призвело до його арешту, звинувачення у розповсюдженні наклепів на радянську дійсність та примусового лікування у психіатричній лікарні.

Так звана Вільна профспілка СРСР у момент створення у 1978 р. налічувала 156 осіб. Серед них майже половина проживали в Україні, переважно це були робітники з Донбасу, міст Миколаєва, Одеси, Києва, Чернігова та Львова. Статут, який було розроблено цією організацією, дав їй офіційну назву «Асоціація вільних профспілок трудящих у Радянському Союзі». Завдання цієї організації зводилися до виконання зобов'язань за колективними договорами; залучення робітників і службовців до членства в Асоціації вільних профспілок; захисту прав членів Асоціації; виховання їх у дусі непримиренного ставлення до проявів бюрократизму та безгосподарності.

Ця Асоціація прагнула увійти до МОП, куди було направлено спеціальне звернення з проханням моральної й фінансової підтримки з боку західних профспілок. Проте, Міжнародна організація праці зволікала з розглядом питання. Подібною була й реакція західно-європейських профспілкових об'єднань за винятком Франції, де солідарність з Асоціацією виявили три загальнонаціональних профспілкових центри, що засудили порушення прав профспілок у СРСР.

За цих умов під тиском радянського уряду Всесвітня конфедерація профспілок (Східна Європа), що представляла собою прокомуністичні профспілки, запевнила західних колег, що жодного альтернативного профспілкового руху в СРСР не існує, а особи з Асоціації є «ренегатами та дисидентами».

Незважаючи на те, що час дії Асоціації був дуже коротким, важливість її створення полягала в тому, що дане об'єднання стало альтернативою офіційним профспілковим організаціям, що перебували під комуністичним контролем. Разом з тим, слід визнати, що Асоціація вільних профспілок трудящих була не лише профспілковою структурою, а поєднувала в собі риси правозахисної групи лише із зачатками профспілкової організації, що зароджувалася на ґрунті порушень трудового законодавства [7, с. 566].

Подібні спроби створення незалежних профспілок наприкінці 70-х – на початку 80-х років були непоодинокими в Україні. Так, Є. Криницький намагався створити на гірничо-

збагачувальному комбінаті у Кривому Розі професійний осередок із 40 осіб, але спроба була невдалою через арешт організатора. У жовтні 1978 р. виникло Вільне міжспілкове об'єднання трудящих (ВМОТ), що за своєю структурою було федерацією автономних робітничих груп. Незважаючи на репресії (уже наприкінці березня було заарештовано її членів, зокрема одного із засновників Л. Волохонського), ВМОТ вдалось проіснувати кілька років, поєднуючи у собі діяльність професійної організації та правозахисної групи.

У цілому ж виступи трудящих в Україні 60-х – початку 80-х років зазнали невдачі через відсутність демократичних засад суспільства, а саме – заборону страйків, що були однією з найвпливовіших форм діяльності профспілок.

У середині 80-х років ХХ ст. в основу перебудовних процесів було покладено компартійну доктрину, яку ухвалили на квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС [8]. Проте, компартія була відірваною від реалій життя, тому її стратегія «прискорення» не передбачала серйозних політичних змін, тим більше відмови від керівництва усіма ланками суспільного життя, у тому числі й профспілками.

У новій редакції програми КПРС стосовно завдань профспілкових організацій та їх ролі у суспільстві теж не було реальної новизни: незмінним залишився принцип взаємовідносин між профспілками й партією, основою якого був демократичний централізм; не зазнали суттєвих змін функції професійних організацій і розстановка реальних пріоритетів у них. Звісно, що за такого становища жодні зусилля щодо посилення авторитету профспілок та підвищення їх ролі у суспільстві не мало місця, вони не могли виробити власної стратегії перебудови через залежність від компартії.

Досить швидко стало очевидним, що наявна політична система не справляється із завданням перебудови в суспільстві, вона ставала гальмом подальшого розвитку. Тому 12 травня 1989 р. на пленумі Укрпрофради було заслухано питання «Про посилення захисних функцій профспілок республіки у світлі вимог ХІХ всесоюзної конференції КПРС і ІІІ пленуму ВЦПРС». На перший план об'єктивно висувалося завдання розробки принципово нової концепції профруху. Таке розуміння ситуації було обумовлене масовими шахтарськими страйками, що різко загострили відносини між партійними структурами і профкомами, оскільки в багатьох випадках профспілковий актив підтримував або й очолював їх.

На невідворотність процесу змін вказує той факт, що лютневий (1990 р.) пленум ЦК КПРС, обговорюючи платформу ЦК КПРС до ХХVІІІ з'їзду партії, розкривав нове бачення місця та ролі професійних організацій: «Партія бачить у профспілках самодіяльну, самостійну громадську організацію, підтримує її прагнення діяти в інтересах трудящих для захисту їх трудових і соціально-економічних прав» [9].

Проте, на діяльність професійних організацій і надалі впливали причини, що не давали можливості втілювати в життя їх соціальну функцію. Вищезазначені партійні документи не містили достатніх гарантій реалізації прав профспілок, а самим професійним організаціям не вистачало наполегливості у відстоюванні цих прав. Відтак, у відносинах КПРС і професійних організацій назрів конфлікт. Зовсім скоро комуністична партія під тиском демократичних сил втратила монополію на владу, відкривши тим самим дорогу легальному розвитку багатопартійності. Саме багатопартійність стала однією з об'єктивних передумов виникнення вітчизняного альтернативного профспілкового руху.

Альтернативні профспілки в Україні виникли після перших хвиль страйкового руху наприкінці 80-х років. Першими страйки розпочали гірники, що зумовлювалось найнебезпечнішими умовами праці [6]. У ході цих подій сформувалися та зміцніли нові форми організації робітників – страйками, багато з яких і започаткували нові альтернативні профспілкові структури. Так, у лютому 1990 р. за їх участю було створено Спілку трудівників Донбасу. 22–26 жовтня 1990 р. у Донецьку відбувся ІІ з'їзд шахтарів СРСР, на якому проголошено про створення Незалежної профспілки гірників.

Фактично в той самий час — 6 жовтня 1990 р. було створено Федерацію незалежних профспілок України, що стала правонаступницею Української республіканської ради профспілок (республіканського підрозділу всесоюзної профспілки ВЦРПС). У листопаді 1992 р. її було перейменовано на Федерацію профспілок України. На той час ФПУ ще залишалася

єдиною монопольною структурою, але відрив офіційних профспілок від мас та падіння ефективності їх дій привела до суттєвого скорочення чисельності їх членів. Буремні 90-ті, коли сотнями закривались підприємства і масово зростало безробіття, призводили до щорічного відтоку з лав Федерації профспілок України близько мільйона її членів.

Після розвалу СРСР офіційні профспілки, будучи тривалий час невід'ємною складовою командно-адміністративної системи, вичерпали свої можливості і за нових умов потребували інших концепцій розвитку. Нові принципи застосовувалися при виборах комітетів галузевих профспілок, використовувались можливості висунення альтернативних кандидатур та прямі вибори голів профкомів. Разом з цим, представники неформальних організацій нерідко намагались політизувати профспілки.

У цілому ж в Україні створювалися умови для зміни характеру стосунків між найманими працівниками й роботодавцями. Особливий поштовх цьому процесу надала поява «незалежних» профспілок, які не допускали членства в своїх лавах представників адміністрації та відстоювали інтереси лише найманих працівників. З огляду на це їх діяльність мала радикальний характер, вимоги були жорсткими, а інколи – ультимативними. Так, у Харкові виникла неформальна організація під назвою «Незалежний робітничий союз». На Львівському заводі «Алмазінструмент» робітникам пропонувалось створення «Комітету робітничого захисту» замість профкому [10, с. 13].

До об'єктивних передумов створення альтернативних профспілкових організацій слід віднести факт, що змінилися відносини керівної ще на той час КПРС і профспілок. Проте, більшість трудящих не довіряла ні партії, ні традиційним профспілкам. Ще однією об'єктивною передумовою виникнення альтернативного профспілкового руху в Україні стала діяльність кількох неформальних об'єднань громадян – історико-просвітницької організації «Меморіал», Товариства української мови імені Т.Г.Шевченка, Студентського братства, правозахисної організації Українська Гельсінська спілка, «Народного руху України за перебудову» (Рух). Мета, завдання і діяльність цих неформальних об'єднань були співзвучними інтересам профспілкових організацій і торкалися сфери соціально-економічного захисту найманих працівників. Неформали критично ставилися до діючої на той час офіційної профспілкової структури і альтернативу їй вбачали у створенні нових, «вільних», «незалежних», «самостійних» профспілкових об'єднань.

До суб'єктивних факторів створення альтернативних профспілок слід віднести людський фактор: по-перше, нереалізований потенціал окремих профлідерів та їх готовність самостійно вести справу, керуючи своєю професійною організацією; по-друге, можливість використання профспілок для задоволення меркантильних інтересів окремих «діячів», які намагались привласнити кошти соціального страхування та профспілкові внески для особистого збагачення; по-третє, прагнення деяких підприємницьких кіл мати залежні від них, так звані кишенькові профспілки, що стало суттєвою причиною їх появи та участі у профрусі; нарешті, бажання окремих політичних сил впливати на робітничий рух, використовуючи новоутворені профспілки у власних цілях. Для прикладу, партія правого крила: Українська національна партія (УНП), Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Всеукраїнське об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ) і Українська народно-демократична партія (УНДП), що у загальнополітичному плані стояли на позиціях зламу тоталітарної системи, своє ставлення до профспілок висловлювали з досить високим рівнем обережності, але безсумнівним залишається факт, що всі вони були не проти використання профспілок у політичній боротьбі. Наприклад, УХДП виголошувала право на вільні профспілки разом з правом на політичні та економічні страйки. Понятійний взаємозв'язок програмних вимог – очевидний. У широкому сенсі він означав, що профспілкам, по суті, відводилась участь тих же «привідних пасів», що не могло влаштувати профспілки, які щойно їх позбавились у інтерпретації КПРС – КПУ. Приблизно таку саму позицію займали партії лівого крила: соціал-демократична партія України (СДПУ), об'єднана соціал-демократична партія України (ОСДПУ) і Компартія України [3].

У період з 1997 до 2002 р. профспілки України постійно коригували стратегію й тактику своєї діяльності відповідно до політичних та соціально-економічних змін, що

відбувалися в державі. Результатом цього стало визнання їх як організації захисту соціально-економічних інтересів найманих працівників; розвиток соціального партнерства; конструктивна та жорстка опозиція до структур влади і роботодавців; нове політичне самовизначення їх у суспільстві; співробітництво з політичними партіями, рухами, об'єднаннями та організаціями з питань соціально-економічного захисту інтересів людини праці, або блокування з ними на період виборчих кампаній; визнання плюралізму у профспілковому русі України, пошук спільних форм роботи різних профспілкових об'єднань. На думку Г.О.Добровольської, той факт, що профспілки постійно коригували власну стратегію й тактику діяльності відповідно до змін у країні, сприяло тому, що держава визнала їх повноважними представниками найманих працівників, головними захисниками їх соціально-економічних прав та інтересів [2].

У цілому, за роки незалежності утворилося багато незалежних, альтернативних профспілок, які порушили монополію ФПУ. Одночасно розпочався процес встановлення рівноправних партнерських відносин з державними органами управління у формі підписання колективних договорів, тарифних і генеральних угод, з'явилася реальна можливість вирішувати проблеми через систему соціального партнерства.

Новий профспілковий рух в Україні почав формуватися з середини 1994 р. створенням нових типів профспілкових об'єднань, що бачили себе як альтернативу ФПУ (Незалежна профспілка гірників України (НПГУ); Вільна профспілка машиністів України (ВПМУ); Профспілка-асоціація льотного складу цивільної авіації (ПАЛС ЦА); Федерація профспілок авіадиспетчерів (ФПАД); Профспілка працівників текстильної промисловості (ППТП); Профспілка інженерно-технічних працівників авіапідприємств (ПІТП) та ін.).

Гарантом розвитку альтернативного руху є Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», у ст. 6 якого наголошується, що «...без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок». У статті 10 закону констатується, що усі профспілки рівні перед законом і мають рівні права щодо захисту прав та інтересів членів профспілки, у статті ж 12 йдеться про те, що «професійні спілки, їх об'єднання у своїй діяльності незалежні від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, їм не підзвітні і не підконтрольні» [4].

Сьогодні профспілкові організації наявні в усіх сферах економіки, вони діють на підприємствах усіх форм власності та господарювання. Причому, в деяких галузях діють кілька профспілок, наприклад, у вугільній галузі діють чотири профспілки, у гірничодобувній – дві. Частина галузевих профспілок входить до складу найбільшого всеукраїнського профоб'єднання – Федерації профспілок України, «альтернативні» – діють автономно, або входять до складу інших об'єднань профспілок.

Нові профспілкові структури виникають різними шляхами:

- через організацію на новостворених підприємствах, установах, організаціях. Так, розвиток підприємництва зумовив появу профспілкових об'єднань підприємців (Всеукраїнська профспілка промисловців і підприємців України, Профспілка працівників вільного підприємництва України та ін.);
- через поділ вже існуючих профспілок;
- через вихід членських організацій зі складу профоб'єднань. Зокрема, через вихід частини членів Профспілки працівників АПК зі складу ФПУ утворилися незалежні профспілки фермерів та приватних землевласників України і профспілки фермерів і селян-пайовиків України;
- шляхом виділення з галузевої профспілки працівників певної підгалузі (так виникли профспілки авіадиспетчерів, профспілки льотного складу).

Спостерігається тенденція до утворення молодіжних профспілок, що переважно діють у студентському середовищі (наприклад, Перша студентська Українська профспілка – ПоСтУП, студентська профспілка «Пряма дія»).

За ознакою членства в Україні представлені як профспілки, до складу яких входять водночас і роботодавці, і наймані працівники, так і об'єднання виключно найманих працівників. До першого типу належать усі традиційні профспілки (членські організації ФПУ) та частина нових профспілок, створених як на державних підприємствах, так і у приватному секторі. Оскільки традиційні профспілки об'єднують у своїх лавах і роботодавців, і найманих працівників, то не можуть мати статусу сторони соціально-трудова відносин і вимушені відігравати роль посередника між найманими працівниками і роботодавцями, інтереси яких часто вступають у суперечності.

До профспілок, що об'єднують виключно найманих працівників, належать так звані вільні профспілки (наприклад, Вільна профспілка працівників метрополітенів України). Ці незалежні профспілки ідентифікують себе як цілком визначену, окрему і самостійну сторону соціально-трудова відносин. Головною метою і напрямом діяльності профспілки цього типу визнають захист лише головних інтересів і прав найманих працівників виключно у сфері соціально-трудова відносин. Тому в їх діяльності переважають такі форми як захист права на працю; контроль за виконанням роботодавцями і державою чинного законодавства про працю; примус роботодавців до встановлення адекватної ціни робочої сили. Проте, пенсійним забезпеченням, захистом соціально-побутових, оздоровчих та інших інтересів найманих працівників профспілки цього типу, як правило, не займаються, або надають їм другорядного значення, вважаючи, що забезпечення цих важливих функцій є прямим і винятковим обов'язком держави.

Загалом, показники розвитку мережі профспілок вказують на становлення в Україні децентралізованої системи профспілкових організацій [13].

Сьогодні нараховується 118 всеукраїнських профспілок, хоча половина з них реально не функціонує, оскільки багато з них створювалися як політичні проекти під конкретних осіб, або ж бізнес-структурами для того, щоб гроші не виходили з підприємств.

Більшість профспілкових організацій формуються навколо чотирьох найбільших об'єднань: Федерації профспілок, Національного форуму профспілок, Конфедерації вільних профспілок та Національної конфедерації профспілок.

Найчисельнішими галузями, представленими у профспілковому русі є освітня та медична. Потужне та розгалужене представництво мають також металургія, гірничо-видобувна та вугільна галузь, активно поповнюються профспілкові лави в середовищі аграріїв [5]. Є також профспілки працівників банків, журналістів, таксистів, працівників Пенсійного Фонду, тих, хто працює за кордоном та ін. Проте, наявність великої кількості профспілкових організацій не обов'язково є гарантом ефективності їх боротьби, інколи вони навіть заважають одна одній. Попри обмежену діяльність радянських профспілок, часто вони на порядок більше піклувалася про інтереси працівників, ніж багато з українських профспілок, що упродовж останніх років демонструють сталу тенденцію переорієнтації з використання жорстких і радикальних заходів (бойкот, пікет, страйк) на застосування поміркованих форм діяльності (переговори, укладання угод, лобіювання інтересів профспілок в органах законодавчої і виконавчої влади, сприяння вдосконаленню законодавства, представлення і захист інтересів профспілок і їх членів у судах тощо). Більшість профспілок не усвідомлюють тієї закономірності, що м'які форми тиску на державу і роботодавців є ефективними лише за умов зрілої правової держави, сталої державної політики та розвинутого громадянського суспільства. Слід усвідомити, що сьогодні профспілки живуть за умов капіталістичного світу, а тому не можуть уникнути його законів, у тому числі – конкуренції, вони мусять бути активними і навіть агресивними у захисті інтересів своїх членів [1].

Отже, профспілкам належить забезпечити розробку і реалізацію законодавчих актів, спрямованих на перенесення акценту із заходів, спрямованих на врегулювання стосунків із державою шляхом укладання компромісних угод на радикальні та дієві програми, пов'язані з захистом інтересів трудящих, а також на поєднання м'яких (компромісних) та радикальних (жорстких, протестних) форм впливу профспілок та їх об'єднань на державу і роботодавців, спрямованих проти державних і бізнесових структур, винних у загальнонаціональному, регіональному або місцевому порушенні інтересів і прав найманих працівників.

Прикладом ефективності радикальних рішень можуть стати акції протесту проти Податкового кодексу (листопад 2010 р.), коли підприємці у Києві та інших регіонах країни довели, що сьогодні включаються механізми самоорганізації суспільства для захисту своїх законних прав. Малий і середній бізнес, що у багатьох випадках очолювався лідерами незалежних профспілок, активно доносив свої вимоги до Верховної Ради, уряду та президента. І це не перший за останній час прояв здатності українців захищати свої інтереси. Нещодавно студенти у 14 областях виступили проти спроб міністра Д.В.Табачника комерціалізувати навчання в університетах.

Отже, щоб відповісти на заклики часу, профспілки в найкоротший час мають кардинально змінитися і повною мірою відновити й реалізувати свої суспільні функції реальними діями із захисту найманих працівників. Головне завдання такої трансформації – це консолідація профспілкового руху через звільнення від прорадянського профспілкового баласту з його відсталого і реакційною філософією та корінна зміна форми і змісту діяльності профспілок, спрямована на утвердження в країні принципів справедливості і морально-етичних суспільних відносин.

Література

1. Данилюк І. Українські профспілки: суцільна капітуляція перед роботодавцем // Українська правда. – 2007. – 08 берез.
2. Добровольська Г.О. Професійні спілки України (1997-2002 рр.). – Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Г.О. Добровольська: – Донецьк: Донецьк. нац. ун-т. 2008. – 55 с.
3. Докашенко В.М. Профспілки України в умовах тоталітарної системи (70-ті – 80-ті рр.): автореф. дис... доктора іст. наук: 07.00.01 / В.М. Докашенко. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. – 1999. – 31 с.
4. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». – К., 1999.
5. Інтерв'ю з головою Національного форуму профспілок України Мирославом Якібчуком // День. 2007 – 19 трав.
6. Колот А. М. Мотивація, стимулювання і оцінка персоналу / А. М.Колот – К.: КНЕУ, 1998. – С. 70–78.
7. Нариси історії професійних спілок України. – К., 2002. – 732 с.
8. Пленум ЦК КПСС (апрель, 1985). – М., 1985.
9. Пленум ЦК КПСС 5– 7 февраля 1990 г. Стенограф. отчет // Известия ЦК КПСС. Информационный ежемесячный журнал. – 1990. – № 3. – С.112.
10. Профсоюзы Харьковщины в условиях становления рыночных отношений / М.Л. Дубровский, Н.П. Неклюдов, Л.С. Чернявский и др. – Харьков: Торнадо, 2000. – 176 с.
11. Русанченко А. Приспана сила. Робітники, робітничий рух і незалежні профспілки в Україні від кінця 40-х до початку 90-х років / А.Русанченко. – К., 2000. – С. 38.
12. Сорока С.В. Неформальні об'єднання: місце та роль у тоталітарній державі (на прикладі УРСР). – <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m>
13. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. – <http://razumkov.org.ua/ukr>

Сапелкина З.П. Альтернативное профсоюзное движение в Украине. В статье прослеживается состояние профсоюзного движения в Украине, начиная с советских времен (60-е годы XX ст.) до нынешнего времени; определяются его наиболее существенные проблемы; выясняется роль и значение независимых профсоюзов в общественно-политической и социально-экономической жизни государства.

Ключевые слова: профсоюзное движение, альтернативные профсоюзы, государство, правящая партия, социально-экономическая защита, социальное обеспечение.

Sapelkina Z.P. Alternative trade union movement in Ukraine. The current state and the main problems of trade union movement in Ukraine from soviet time (60's of the XXth century) up to now are defined in the article. The role and the importance of independent trade unions in socio-political and socio-economical life of the state are revealed.

Key words: trade union movement, alternative trade unions, the state, ruling party, socio-economic protection, public welfare.

УДК 061.2-057.85(477)"192/193"

Свистович С.М.,

*докт. істор. наук, професор кафедри історії і археології слов'ян
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

Діяльність громадських об'єднань інтелігенції УРСР у 20 – 30-х роках ХХ ст.

У статті висвітлюється процес зародження та основні етапи розвитку громадських об'єднань інтелігенції в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. Характеризується їх участь у соціалістичній модернізації економіки України у досліджуваній період.

Ключові слова: *інтелігенція, громадські об'єднання, компартійна влада, громадянське суспільство, науково-технічний прогрес, індустріалізація.*

За сучасних умов становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні досить актуальним є вивчення і врахування досвіду громадської ініціативи інтелігенції у період становлення державності Української РСР у 20-х – 30-х роках ХХ ст. Інтелігенція завжди була соціальним прошарком, який сприяв науково-технічному прогресу і займався вирішенням гуманітарних проблем суспільства. Становлення державності вимагає адаптації суспільства до нових суспільних відносин. У досліджуваній період вирішенням цієї проблеми опікувалися громадські об'єднання української інтелігенції. Дослідженням громадянської активності інтелігенції цих років присвятили свої наукові доробки серед інших Ю. Неженцев, Г. Касьянов.

Однією з провідних ідей визначали забезпечення науково-технічного прогресу як обов'язкової умови побудови ідеального суспільства. Радянський уряд не мав необхідних організаційних можливостей і матеріальних ресурсів, а тому для реалізації компартійної парадигми у питаннях розвитку науки і техніки у цю стежу спрямували громадську активність, яка б виявлялася у створенні наукових та науково-технічних громадських організацій. Громадські об'єднання наукового і науково-технічного спрямування згуртовували б інтелігенцію, що спрощувало б налагодження діяльності наукових і технічних працівників, а також контроль за їх діяльністю з боку компартійної влади.

Інженерні секції (ІС) почали з'являтися на українських теренах ще у 1920 р. До їх складу входили лише інженери, тобто представники технічної інтелігенції.

У 1924 р. на Всесоюзному з'їзді інженерів і техніків було обрано Всесоюзне міжсекційне бюро інженерів і техніків (ВМБІТ). З'їзд ухвалив рішення приймати до секцій не тільки інженерів, а й техніків, що спричинило зміну назви секцій – вони почали називатися інженерно-технічними (ІТС). На з'їзді визначили освітній ценз членів секцій. Отже, ІТС стали справді об'єднаннями технічної інтелігенції, які діяли безпосередньо на підприємствах і вирішували конкретні виробничі проблеми на громадських засадах [1, с. 130].

У листопаді 1924 р. II Всеукраїнський з'їзд профспілок прийняв рішення про необхідність створення Всеукраїнського центрального керівного органу українських ІТС для координації та керівництва роботою секцій різних галузевих профспілок. А у червні 1925 р. на I республіканському з'їзді інженерно-технічних працівників було обрано Всеукраїнське міжсекційне бюро інженерів та техніків (ВУМБІТ). Таким чином відбувалася централізація управління цими громадськими організаціями, що спрощувало координацію і контроль за їх функціонуванням з боку профспілок і компартійного керівництва як на республіканському, так і на всесоюзному рівні [2, с.14].

Кінець 20-х років був доленосним для діяльності інженерно-технічних секцій. У цей час відбувається повне підпорядкування секцій профспілковим організаціям. Згідно з рішенням президії ВЦРПС від 8 липня 1930 р. всі органи ІТС ставали підзвітними відповід-

ним профспілковим органам, підпорядковувалися їм і фінансувалися ними. Цим рішенням скасували окремі посвідчення для членів інженерно-технічних секцій і спеціальні членські внески. По суті, інженерно-технічні секції після цього втратили навіть подобу самостійності. Їх діяльність почала суворо регламентуватися профспілками. Рішення, які приймалися інженерно-технічними секціями, набували чинності лише після їх затвердження профспілками [3, арк. 90; 4, арк. 44].

Наприкінці 20-х років ІТС інтегрувалися на структуру командно-адміністративної системи, виконуючи функції адміністративних органів. Відбувається перетворення інженерно-технічних секцій на провідників політики адміністративно-бюрократичного диктату відносно виробничо-технічної інтелігенції. Ці функції секції виконували протягом 1929–1939 рр., коли вони ставали інструментом перетворення технічної інтелігенції на активний елемент соціальної і виробничої структури радянського суспільства, а фактично, потрапивши під вплив структур влади, виступали інструментом компартійної влади. Ці секції сприяли встановленню максимального контролю держави за діяльністю виробничо-технічної інтелігенції. У цей період втрачають свою самостійність ІТС, перетворюючись на філіали політизованих і партизованих профспілок, на інструмент політико-ідеологічних маніпуляцій у середовищі інтелігенції. У 1937 р. інженерно-технічні секції (ІТС) фактично зникають, а через два роки ліквідовуються й формально [5, с. 9; 6, с. 30 – 32; 7, с. 36 – 39].

У 1923 р. утворилася Всеукраїнська асоціація інженерів (ВУКАІ). Як і ІТС, це громадське об'єднання мало на меті радянизацію технічної інтелігенції шляхом залучення її представників до реалізації комуністичних програм модернізації країни, а також ідеологічної обробки членів ВУКАІ. Відчуття причетності людини до великої справи, яка робиться у співпраці з колегами, значно змінює погляди на життя у бік усупільнення інтересів і цінностей. Утворюється система внутрішнього контролю за особистістю інтелігента, і насадження комуністичної ідеології проходить у більш простій і зручній формі. Це сприяє виявленню інакодумців та їх перевихованню, і лише найзакореніліші противники диктатури пролетаріату підлягали репресуванню [8, арк. 8].

У 1927 р. з метою сприяння соціалістичному будівництву було організовано «Всесоюзну асоціацію робітників науки і техніки» (ВАРНІТСО). Українське товариство робітників науки і техніки для таких самих цілей (УТОРНІТСО) виникло у 1928 р. під егідою агітпропвідділу ЦК КП(б)У. Статут ВАРНІТСО затвердив РНК СРСР у лютому цього самого року, за яким членство у цьому громадському об'єднанні передбачалось на засадах «ідейної переконаності», повне підпорядкування ВАРНІТСО компартії. Українська організація УТОРНІТСО організаційно оформилася в березні, коли затвердили статут товариства, обрали керівний орган громадського об'єднання – Центральне бюро. Наприкінці цього року відділення УТОРНІТСО діяли вже у великих містах – Полтаві, Сталіно, Луганську. На III Всесоюзному з'їзді наукових працівників – членів спілки наукових працівників – була декларована необхідність політизації роботи ВАРНІТСО, використання «класового підходу» під час підбору кадрів до апарату товариства та під час прийому нових членів до лав ВАРНІТСО [9, с. 26 – 30, 43].

У 1930-1931 рр. УТОРНІТСО суттєво постраждала від репресій: переслідування діячів товариства проходили у руслі репресій проти інтелігенції, особливо проти тієї, яка брала участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. У 1931 р. фактично припинився прийом нових членів до УТОРНІТСО. У жовтні цього року ліквідувалися київське та одеське відділення товариства, тобто організація зникла. Щоправда, у 1934 р. більшість з них було знову відновлено. Остаточо перестало діяти згадане вище громадське об'єднання в 1937 р. саме у розпал репресій проти радянської еліти 20-х років [10, с. 146; 11, с. 36 – 40; 12, с. 48].

Радянський режим у процесі свого перетворення на тоталітарний, знищував сили, які не сприймали його або виступали проти нього передусім з огляду на те, що вони могли повторити свій виступ ще раз. При цьому компартійна влада мала серйозну потребу в наукових кадрах, які добровільно працювали б над розвитком науки і техніки в СРСР, особливо військового спрямування. Не слід забувати і про ненависть диктатури пролетаріату до інтелігенції як до буржуазного соціального прошарку. Саме тому репресії проти

інтелігенції знищували товариства науковців, режим їх відновлював, а наступна хвиля репресій ставила остаточну крапку в існуванні товариств наукової інтелігенції.

Із початком більшовицької індустріалізації з'являються громадські об'єднання, що мали обслуговувати її потреби, – технічні товариства. Діяльність Української асоціації робітників-винахідників (УАРВИН) розпочинається навесні 1926 р.: у березні відкриваються відділення цього громадського об'єднання у Харкові, Запоріжжі, Дніпропетровську. У червні наступного року було організовано відділення УАРВИНу в Києві. У липні 1928 р. розпочало свою роботу щойно створене Всесоюзне товариство винахідників. Українську асоціацію робітників-винахідників (УАРВИН) було засновано на першому Всеукраїнському з'їзді винахідників у січні 1929 р. [13, с. 79 – 80; 14, с. 60; 15, с. 103 – 105].

Згадане вище товариство було започатковане за пропозицією ВЦРПС. На з'їзді визначили провідні завдання УАРВИНу, які полягали у сприянні винахідництву та діяльності винахідників і раціоналізаторів виробничих процесів безпосередньо на виробництві. З'їзд ухвалив рішення про об'єднання УАРВИНу та Одеського товариства робітничої ініціативи в єдину організацію, а також проголосив відмову УАРВИН від виконання адміністративно-виробничих функцій (наприклад, розпорядження фондами преміювання). У 1930 р. УАРВИН перейменовано на Всеукраїнське товариство робітників-винахідників (ВУТОРВИН). Проект статуту нового громадського об'єднання винахідників – ВУТОРВИНу було затверджено пленумом ради УАРВИНу 30 квітня 1930 р. [16, с. 60 – 61; 17, с. 20; 18, с. 23, 25].

З початком форсованої індустріалізації зростає потреба в раціоналізації виробничих процесів та розвиткові промислових технологій. Саме через це відбувається стрімке зростання чисельності членів товариства винахідників. Так, станом на 1 січня 1931 р. ВУТОРВИН налічував у своїх лавах 12,2 тис. осіб, а через рік – уже 78 тис., а на 1 червня цього ж року – вже більше 120 тис. Талановиті люди прагнули самовираження і визнання своїх винаходів, а тому досить активно представляли їх на суд громадськості за допомогою членства у товаристві винахідників. Брак наукових установ, які б займалися розробкою способів полегшення праці зумовлювало громадську активність у винахідництві серед робітників [19, с. 1].

У квітні 1934 р. згідно з постановами IV Пленуму Центральної ради ВУТОРВИН відбулася значна реорганізація товариства. Так, були ліквідовані цехові осередки винахідників та створені раціоналізаторські групи у виробничих бригадах. Також перестали збиратися пленуми заводських рад винахідників, і на підприємстві керівництво зосереджувалося в руках голови місцевого виробничого осередку товариства, який безпосередньо відповідав за його роботу. Це мало наблизити товариство до виробництва, винахідницьку роботу – до верстата, до робочого місця, до виробничої бригади. Відділи облради замінили на інструкторів, які мали безпосередній зв'язок із підприємствами [20, с. 7, 14].

У виробничих бригадах почали діяти раціоналізаторські групи, що мали впроваджувати на виробництві технічні інновації. Керівництво ВУТОРВИНу у першому півріччі 1935 р. основним завданням згаданого вище громадського об'єднання оголосило перенесення основної роботи до його низових організацій – раціоналізаторських груп та цехових осередків. Також у 1935 р. виникли галузеві ради – органи товариства, які керували його роботою у певних галузях промисловості. ВУТОРВИН було ліквідоване у 1938 р., оскільки ця громадська організація виконала поставлені компартійною владою завдання – створила раціоналізаторські центри на підприємствах, підпорядкованих керівництву підприємств [21, с. 36; 22, с. 25; 23, с. 36; 24, с. 93]. Секції наукових працівників (СНП) як організації радянських діячів науки на українських теренах почали з'являтися у вересні 1921 р., коли науковці, які входили до складу Комісії вищих навчальних закладів при РНК УСРР, декларували свій намір організувати окрему секцію у профспілці працівників освіти (РОБОС). У цьому самому році було організовано Одеську секцію наукових працівників. У жовтні 1922 р. з'явилась Київська секція. Протягом 1921 – 1923 рр. СНП не проводили активної діяльності, це був організаційний етап їх діяльності. Активізація діяльності цього громадського об'єднання розпочалася в 1923 р. У листопаді 1923 р. ЦК ВКП(б) зобов'язав комуністів-науковців долучатися до місцевих СНП [25, с. 300; 26, с. 72; 27, арк. 3; 28, арк. 107; 29, с. 164].

У лютому 1925 р. відбувся I Всеукраїнський з'їзд СНП, на якому виникла республіканська секція наукових працівників України. На з'їзді було затверджено статут товариства, остаточно сформовано керівні органи – обрано Центральне бюро СНП, яке очолив Д.І. Багалій. На цьому з'їзді делегати визначили основні завдання громадського об'єднання, наголосили на необхідності підпорядкування секцій профспілкам. Йшлося про налагодження співпраці між різними громадськими об'єднаннями для збільшення ефективності їх функціонування та відповідності діяльності конкретним потребам компартійної влади [30, арк. 251].

З 1927 р. розпочинається політизація секцій наукових працівників. Згідно з Положенням «Про секції наукових працівників профспілки працівників освіти», що було ухвалено в 1930 р., СНП мали підпорядковуватися профспілкам. Унаслідок репресій, організованих компартійною владою проти представників інтелігенції у 1933 р., це громадське об'єднання втратило більшу частину свого керівного складу. Через рік секції наукових працівників СНП зникають. Варто звернути увагу на динаміку чисельності громадського об'єднання: в 1929 р. – 4559 членів, а у 1930 р. – 4588 осіб, у 1931 р. – 10 691 член, а у 1933 р. членами української СНП було понад 14,5 тис. осіб. У 1934 р. у лавах цієї громадської організації нараховувалося 5792 членів [31, с. 38; 32, с. 62; 33, с. 36 – 39; 34, с. 39, 41 – 42].

Згідно з постановою РНК ррФСР від 27 січня 1921 р. у країні мала розпочатися масштабна радіофікація, зокрема акцентувалося на тому, що вона мала охопити провідні міста України. Слід відзначити діяльність товариства «Друзів радіо», яке діяло у тісній співпраці з профспілками, навіть під їх керівництвом. Головним завданням товариства проголошувалася організація радіофікації країни та залучення до цього процесу якомога ширших кіл громадськості, поширення знань з питань радіосправи, підготовка фахівців з питань радіофікації. Товариство «Друзі радіо» у листопаді 1924 року виявилось практично бездіяльним, мало свою філію лише в Харкові. У грудні цього самого року виникла філія товариства в Києві, у січні 1925 р. – у Катеринославі, Вінниці та Одесі [35, с. 94; 36, с. 192; 37, с. 55; 38, с. 64; 39, с. 58, 60].

1 березня 1926 р. в Москві відбувся I Всесоюзний з'їзд товариства «Друзів радіо» СРСР, на якому конкретизувались завдання товариства. У 1928 р. на II з'їзді цього громадського об'єднання попередні завдання були підтверджені. У 1929 р. компартійне керівництво декларувало необхідність перебудови роботи товариства «Друзі радіо» з тим, щоб воно включалося до виконання нових завдань соціалістичного будівництва, тобто в індустріалізацію та колективізацію. У 1931 р. компартійна влада, визнавши діяльність товариства «Друзі радіо» не досить активною, визначила за необхідність перетворити товариство на масову громадську організацію завдяки співпраці товариства з іншими громадськими об'єднаннями, включити його роботу до загальнокультурної та популяризаційної діяльності товариства партійними організаціями [40, с. 4; 41, арк. 60; 42, арк. 33, с. 1; 43, с. 3 – 4].

Осередки добровільного товариства «Техніка масам» на території Української СРР починають створюватися вже у серпні 1928 р., хоча ЦК КП(б)У ухвалив резолюцію про утворення товариства «Техніка масам» лише 1 жовтня 1928 р. Головним завданням згідно зі статутом цього громадського об'єднання було ознайомлення населення із сучасною технікою. Таким чином громадська активність у сфері організації технічної освіти населення схвалювалася і регламентувалася компартійною владою УСРР. При цьому регламентація діяльності громадських організацій здійснювалася не загалом для всіх на рівні закону, а стосовно кожного об'єднання громадян окремо [44, с. 5; 45, арк. 61].

У жовтні 1930 р. у товаристві почала працювати методична секція, яка опікувалася розробленням програм технічної освіти робітників. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 19 листопада 1931 р. товариство «Техніка масам» реорганізувалося на товариство «За оволодіння технікою», що мало подібні завдання. Власне, це була система товариств, що утворювалися за галузевим принципом, тобто за кожною з галузей промисловості відповідало окреме товариство, що вирішувало специфічні завдання цієї промисловості. Відбувається

спеціалізація технічно-просвітницьких товариств, які фактично виконували функції закладів професійно-технічної освіти безпосередньо на підприємствах [46, арк. 73, 81; 47, с. 3].

У цих товариствах основна робота відбувалася в низовій ланці – в осередках, які діяли у цехах великих промислових підприємств та інших виробничих організацій. Товариства «За оволодіння технікою» з 1932 р. виникають на підприємствах технічні гуртки, в яких зосереджується технічне навчання робітників. На основі технічних гуртків почали формуватися виробничі осередки. За умов тоталітарного режиму вони нарівні зі своїми просвітницькими завданнями виконували функції ідеологічної обробки і контролю за робітниками, а з іншого боку, ці осередки контролювалися керівництвом підприємств і компартійними органами [48, с. 4; 49, с. 3; 50, с. 22].

Загальносоюзне товариство із сприяння автомобільному та шляховому будівництву – Автодор було створене у 1927 р. Навесні 1928 р. відбувається організаційне оформлення українського товариства – Укравтодору: були сформовані керівні органи товариства, розгортається мережа осередків. У цей час уже були чітко визначені основні завдання товариства, які полягали у налагодженні будівництва та ремонту автошляхів силами та за кошти громадськості, а також організація навчання населення автомобільної та тракторної справи. Ця громадська активність знаходила схвалення і підтримку компартійної влади, оскільки забезпечувала вирішення однієї з найгостріших проблем УСРР (УРСР) досліджуваної доби [51, с. 71; 52, с. 5; 53, с. 11].

1 лютого 1929 р. відбувся I Всеукраїнський з'їзд товариства Укравтодор. Делегати окреслили основні проблеми, що постали перед цим громадським об'єднанням: слабкість місцевих осередків, брак коштів тощо. Також було обрано новий склад ради Укравтодору. У вересні 1930 р. у товаристві з'явилась організація Укрпостачавтодор, яка опікувалася питаннями постачання Укравтодору матеріалами, необхідними для його діяльності. Укрпостачавтодору у вересні 1932 р. підпорядковувались всі підприємства Укравтодору, для того, щоб останній мав змогу займатися лише організаційною роботою. У період, коли Укравтодор налагодив систему транспортної інфраструктури, його функції та майно передали державним установам, які займалися автошляховим господарством (вересень 1936 р.) [54, с. 43; 55, с. 39; 56, арк. 29; 57, арк. 15, 27].

Координацію діяльності технічних товариств із 1932 р. здійснювала «Рада товариств», що складалася із постійних виборних представників зазначених громадських об'єднань. Однак згаданий вище координаційний орган не мав повноважень суворо контролювати діяльність технічних товариств, навпаки, компартійна влада вимагала дотримання «...максимальної автономії кожного товариства в опрацюванні й розв'язанні проблем, що його цікавлять, і в застосуванні цих рішень у процесі самого виробництва». Загальна координація діяльності і налагодження співпраці між об'єднаннями громадян було головною метою створення «Ради товариств» [58, с. 3].

Такий підхід створював ілюзію самоврядності технічних товариств. Доречно підтвердити, що в такий спосіб спрацьовував принцип «розділяй та володарюй», оскільки не було співпраці між технічними товариствами. Рада товариств не мала реальних важелів впливу на ці товариства, а з іншого боку, автономія не означає самостійності товариств, що також забезпечувалась цією радою. Саме так закладалася внутрішня суперечність у координацію діяльності технічних товариств, яка створювала умови для забезпечення ефективного контролю за їх діяльністю з боку компартії та ще й руками членів самих товариств.

У 1922 р. було засновано науково-медичні товариства у найбільших містах України, які об'єднували у своїх лавах науковців-медиків за спеціальностями кардіологів, педіатрів, офтальмологів та ін. У 30-х роках більшість із них було ліквідовано компартійною владою у рамках боротьби з «буржуазною» інтелігенцією. У липні 1920 р. починає діяти Київське соціологічне товариство. З 1922 р. поновило свою роботу Історичне товариство Нестора-Літописця, яке функціонувало з 1873 р. У 1920 р. виникає товариство економістів при ВУАН. Починаючи з дореволюційних часів і до 1930 р., у Харкові існувало товариство дослідників природи. На початку 20-х років створюється товариство дослідників української історії

письменства та мови, науково-педагогічне, Українське бібліографічне товариство [59, арк. 180; 60, арк. 16].

У січні 1925 р. було засноване етнографічне товариство в Києві, яке через три роки реорганізувалося на Всеукраїнське етнографічне товариство, а також у 1924 р. починає функціонувати Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК) і Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС). У другій половині 20-х років організовувалися наукові товариства, головною метою яких стало поширення марксистсько-ленінської методології: товариство марксистів-філософів, марксистів-сходознавців, марксистів-педагогів, марксистів-філологів та ін.

У березні 1925 р. у Харкові почало діяти математичне товариство. Поширення марксистської ідеології серед науковців вилилося у розробку марксистської методології [61, с. 74, 76, 79; 62, арк. 130].

Нова економічна політика українізації створюють умови для виявлення громадської активності наукової інтелігенції гуманітарного та природознавчого профілю, але фахова особливість, притаманна науковцям, любов до вільної думки призводить до їх ідейного протистояння з владою, а тому більшість цих організацій досить швидко припиняють своє існування. Так, у 1925 р. на I Всеукраїнській краєзнавчій конференції, що відбулася в Харкові, було задекларовано створення громадського об'єднання, яке мало перейматися краєзнавчими дослідженнями – Українського комітету краєзнавства. На 1929 р. це товариство стало вже досить розгалуженим – воно мало філії у 32 округах. На початку 30-х років Український комітет краєзнавства припинив свою роботу, оскільки краєзнавчі дослідження, що проводилися комітетом, часто суперечили «офіційній» історичній концепції [63, с. 27].

20 грудня 1928 р. на установчій конференції істориків-марксистів, скликаній з ініціативи історичного відділу Українського інституту марксизму-ленінізму, було проголошено утворення Українського товариства «Історик-марксист», яке мало на меті об'єднання науковців-істориків підрадянської України для розроблення радянської наукової системи історичних досліджень і навчання цій системі радянських істориків, що забезпечувало умови для репресій проти істориків не марксистів з боку радянських правоохоронних органів. Під цією громадською ініціативою приховувалось прагнення компартійної влади підпорядкувати собі науку історію і за допомогою історичних досліджень поширювати у наукові кола і широкі верстви українського суспільства комуністичну ідеологію [64, с. 122].

У 20–30-і роки перестають функціонувати більшість інших громадських організацій, що об'єднували у своїх лавах інтелігенцію, зокрема: Науково-педагогічне товариство при ВУАН, Харківське наукове товариство Нестора-літописця, Всеукраїнська асоціація сходознавців, наукові товариства у Дніпропетровську, Одесі, Херсоні, Кам'янці-Подільському, Луганську, Полтаві, Лубнах та ін. Компартійний режим використав можливості самоорганізації суспільства для задоволення своїх потреб і знищив громадські об'єднання інтелігенції, які сприяли незначній самостійності інтелігентів від компартійної влади. Таким чином встановлюється тоталітаризм у громадській сфері суспільного життя України [65, с. 38].

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що громадські об'єднання радянської інтелігенції здійснювали компартійну політику у сфері інтелектуальної діяльності. Компартійна влада контролювала інтелігенцію через громадські організації і використовувала громадянську активність для вирішення найгостріших суспільних проблем, імітуючи таким чином демократичність компартійного режиму у сфері інтелектуальної діяльності і розвитку соціального прошарку інтелігенції, який повинен підпорядковуватись пролетаріату, а точніше – диктатурі пролетаріату. Репресії проти інтелігенції здійснювалися через громадські організації, які брали активну участь у індустріалізації. До кінця 30-х років XX ст. громадські об'єднання інтелігенції були ліквідовані компартійною владою як суспільні утворення, які виконали свою функцію.

Література

1. Мовчан О.М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки / Мовчан Ольга Миколаївна. – К, 1999. – 278 с.

2. Неженцев Ю. И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920 – 1930-е годы. – Киев, 1992. – 55 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – ф. 2605, оп. 3, спр. 272.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 2242.
5. Касьянов Г.В. Инженерно-технические секции профсоюзов Украины в социалистическом строительстве. 1926–1937 гг.: автореф. дисс... канд. истор. наук. – Киев, 1987. – 18 с.
6. Неженцев Ю. И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920 – 1930-е годы. – Киев, – 1992. – 55 с.
7. Неженцев Ю.И. Громадські організації інтелігенції 20-30-х років: трагедія долі /Ю.И. Неженцев //Рідна школа. – 1991. – № 11.
8. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 1,спр. 2261.
9. Неженцев Ю. И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920–1930-е годы /Ю.И. Неженцев – 55 с.
10. Хроника // Фронт науки и техники. – 1931. – № 7–8.
11. Касьянов Г.В. УТОРНІТСО – епізод з історії «політичного виховання» інтелігенції /Г.В. Касьянов, Л.І. Ткачова // Держава і українська інтелігенція (деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – на початку 30-х років): Препринт / Інститут історії АН УРСР. – К., 1990.
12. Неженцев Ю. И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920–1930-е годы / Ю.И. Неженцев. – 55 с.
13. О деятельности Украинской Ассоциации Рабочих Изобретателей (УАРИЗ) // За изобретательство. – 1928. – №1.
14. Краткие сведения о деятельности Киевского окротделения Ассоциации Рабочих Изобретателей (УАРИЗ) // За изобретательство. – 1929. – №2.
15. О создании Всесоюзного общества изобретателей // За изобретательство. – 1928. – №1.
16. Резолюція першого Всеукраїнського з'їзду винахідників // За изобретательство. – 1929. – №2-3.
17. Тихонов Е. Що треба знати винахіднику – будівнику соціалізму / Е. Тихонов. – Харків, 1930. – 150 с.
18. Раттур В. Підсумки роботи Пленуму Ради УАРВІНУ // За винахідництво. – 1930. – № 4 – 5.
19. За винахідництво. – 1932. – №6.
20. Шапіро Л.Я. Про винахідницьку роботу на підприємствах Харківської області. – Харків, 1932. – 80 с.
21. Поширена президія ЦР Всеукраїнського товариства винахідників 21 березня 1935 р. // За винахідництво. – 1935. – №3.
22. Там само.
23. Там само.
24. Костецька М.С. Деякі питання історії становлення добровільних товариств України / М.С. Костецька // Укр. іст. журн. – 1988. – №9.
25. Иванова Л.И. Формирование советской научной интеллигенции (1917–1927 гг.) / Л.И.Иванова. – М.:Политиздат, 1980. – 220 с.
26. Багалеї Д.И. Профессиональное объединение научных работников на Украине / Д.И. Багалеї // Науч. работник. – 1926. – №9.
27. Ф. 2717, оп. 1, спр. 140.
28. ЦДАВО України, спр. 166.
29. Справочник партийного работника. – М., 1924. – Вип. IV.
30. ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, спр. 166.
31. Неженцев Ю.И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920–1930-е годы...
32. Касьянов Г.В. Украина. 1933-й / Г.В. Касьянов // Под знаменем ленинизма. – 1990. – №5.
33. Неженцев Ю.И. Громадські організації інтелігенції 20–30-х років: трагедія долі...
34. Неженцев Ю.И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920–1930-е годы / Ю.И. Неженцев. – Киев, 1992.
35. Артеменко В.О. З історії розвитку радіомовлення на Україні /В.О. Артеменко, Проценко В.Й // Укр. іст. журн. – 1975. – № 5.
36. По линии организации ОДР // Руководящие материалы по работе профсоюзов. – М., 1933.
37. Хроника радиолобительской жизни // Друг радио. – 1924. – №1.
38. Хроника радиолобительской жизни // Там само. – №2.
39. Хроника радиолобительской жизни // Там само. – 1925. – №3.
40. Первый Всесоюзный съезд общества друзей радио // Там само. – 1926. – №2 – 3.

41. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2078.
42. ЦК КП(б)У про роботу добровільних товариств // Червоний Хрест. – 1929. – № 2. – С. 1; ЦДАВО України, ф. 791, оп. 3, спр. 11.
43. Постанова ЦК КП(б)У від 18 листопада 1931 р. «Про стан товариства Друзів радіо» // Комуніст. – № 317. – 1931 – 18 листоп.
44. Витязь І. Техніка масам. – Харків, 1930.
45. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2078.
46. ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 3, спр. 60.
47. Постанова ЦК ВКП(б) від 19.11. 1931 р. «Про реорганізацію НТТ та «Техніка масам» // В боротьбу за опанування техніки: зб. матер. до проведення техестафети. – Рикове, 1932.
48. Про реорганізацію НТТ та тов. «Техніка масам» // В боротьбу за опанування техніки: зб. матер. до проведення техестафети. – Рикове, 1932.
49. Постанова ЦК ВКП(б) від 19.11. 1931 р. // КПРС в резолюціях...
50. Маршрут техестафети // В боротьбу за опанування техніки...
51. Пиха Д.Д. Деятельность Коммунистической партии по подготовке трудящихся к защите СССР. 1929-1941 гг. На материалах Украины. – Киев: Вища школа, 1979.
52. Сербиченко О. Чергові завдання організації Укравтодор / О. Сербиченко // Авто та шляхи. – 1928. – №2.
53. Скудінов С. Перспективи Укравтодору і шляхове будівництво на Україні / С. Скудінов // Авто та шляхи. – 1928. – №2.
54. Праця Президії Укравтодору // Авто та шляхи. – 1929. – № 1.
55. 1-й з'їзд Укравтодору // Авто та шляхи. – 1929. – № 2.
56. ЦДАВО України, ф. 587, оп. 1, спр. 18.
57. Там само, спр. 5 4, арк. 15; спр. 208.
58. Постанова ЦК ВКП(б) від 19.11. 1931 р.
59. ЦДАВО України, ф. 587, оп. 2, спр. 311.
60. Там само, оп. 1, спр. 512.
61. Брега Г. С. Науково-громадські організації України 20 – 30-і роки / Г.С. Брега // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Ін-т історії України НАН України
62. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 311.
63. Тронько П.Т. З історії Всеукраїнської спілки краєзнавців / П.Т. Тронько // Укр. іст. журн. – 2002. – №4.
64. Більшовик України. – 1929. – №6.
65. Неженцев Ю.І. Громадські організації інтелігенції 20–30-х років: трагедія долі... – С. 27.

Свистович С.М. Деятельность общественных организаций интеллигенции советской Украины в 20 – 30-е годы XX века. В статье освещается процесс зарождения и основные этапы развития общественных объединений интеллигенции в Украине в 20-е – 30-е годы XX ст. Характеризуется их участие в социалистической модернизации экономики Украины в исследуемый период.

Ключевые слова: интеллигенция, общественные организации, компартийная власть, гражданское общество, научно-технический прогресс, индустриализация.

Svystovich S.M. Activity of public organizations of intelligentsia in Soviet Ukraine within 20's– 30's of the XXth century. The article deals with the process of public organizations of intelligentsia establishment and development in Soviet Ukraine within 20's– 30's of the XXth century.

Key words: intelligentsia, public organizations, party power, civil society, scientific and technical progress, industrialization.

УДК 378.4-057.875(477-25)Св.Володимир:34](091)

Чигирик І.І.,

аспірантка кафедри давньої та нової історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Студентство Університету Св. Володимира: історико-правовий аспект (історіографія проблеми)

У статті аналізується історія дослідження правового статусу студентів Університету Св. Володимира. Систематизуються праці вчених ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, студенти, Університет Св. Володимира.

Правовий статус студентства Університету Св. Володимира як самостійний сюжет для дослідження досі посідає незначне місце у вітчизняній історіографії. Студентство здебільшого вивчалось науковцями у контексті тем більш широкого формату – «История Императорского Университета Св. Владимира» [1], «Формирование системы университетского образования в России» [2], «Интеллигенция в России во II половине XIX века» [3] та ін.

Метою та завданням цієї статті є висвітлення рівня наукового доробку вчених у дослідженні правового статусу студентства Університету Св. Володимира, визначення його місця та ролі у творчій спадщині вітчизняної вищої школи.

Для того, щоб детальніше ознайомитися з науковими розвідками, що тією чи іншою мірою торкаються теми обраної нами, ми визнали за доцільне класифікувати їх за періодами: дореволюційний (ХІХ ст. – 1917 р.), радянський (1917–1991 рр.), історіографія періоду незалежності України. Такий поділ зумовлений тим, що протягом кожного з цих відрізків часу зміст, постановка проблеми, ступінь наукового підходу до вивчення та аналізу проблем студентства визначалися різноманітними факторами. Крім цього, у кожному із зазначених періодів варто виокремити праці, пов'язані з історією Університету Св. Володимира та його вихованцями, а також загальні праці з вивчення історії університетів Російської імперії та становища студентства. Такий підхід до аналізу проблеми пояснюється тим, що нормативні документи, якими визначався та регулювався правовий статус студентів Університету Св. Володимира мали не лише внутрішньоуніверситетське походження, а й видавалися урядом як загальний формат для всіх студентів університетів Російської імперії.

Дореволюційна історіографія – це час виникнення та становлення історіографії досліджуваної теми. Початкові спроби аналізу правового статусу студентів Університету Св. Володимира розглядалися у контексті вивчення загальної історії навчального закладу. Це праці В.Я. Шульгина [4], М.Ф. Владимирського-Буданова [1], В.С. Іконникова [5; 6].

Так, у 1859 р. Рада Університету Св. Володимира доручила ад'юнкту В.Я. Шульгину підготувати та видати до 25-річчя існування навчального закладу «Историю Университета Св. Владимира» [7]. Характеризуючи діяльність університету у перші роки його функціонування історик присвятив один із розділів своєї книги побуту студентів. Для зручності та кращого сприйняття інформації читачем всі статистичні дані були оформлені автором у вигляді таблиць.

Варто відзначити, що правовий статус студентів, як і нормативні документи, які його визначали, майже не згадуються В.Я. Шульгиним. Так, у одному з наступних розділів книги «Университетская администрация» історик торкнувся питання нагляду університетського керівництва за поведінкою студентів. Зокрема, наголошуючи на інструкції міністра народної освіти попечителям навчальних округів від 27 травня 1833 р., науковець виділив у

документі лише положення, в якому зазначалося, що «...дисципліна внутренняя между студентами составляет главное ручательство в благосостоянии университета и начальство онаго обязано принимать к водворению сей дисциплины все меры, законом предписанные» [4, с. 65]. У цьому самому розділі містилось і кілька речень про студентські правила, які залишилися без глибокого історичного аналізу, як і інші документи нормативного характеру. Варто підкреслити, що базовим матеріалом у дослідженнях автора стали дані з університетського архіву, справи з канцелярії попечителя Київського навчального округу та особисті враження. Тож і нині завдяки високому рівню інформованості автора, як очевидця, книга залишається однією з найавторитетніших публікацій, присвячених першим рокам діяльності Університету Св. Володимира.

Вдалою спробою наукового аналізу розвитку університетської освіти стала «История Императорского Университета Св. Владимира» М.Ф. Владимирського-Буданова [1]. Ця праця була написана з використанням досвіду свого попередника, однак, на відміну від В.Я. Шульгина, хронологічні рамки дослідження охоплюють більш широкий період, а саме – з 1834 до 1883 р. Серед різних аспектів університетського життя, як і автор першої історії Університету Св. Володимира, М.Ф. Владимирський-Буданов виділив у окремий розділ студентство. У ньому він проаналізував соціальний склад студентів, залежність вихованців від органів державного та університетського самоуправління, їх матеріальне становище. Автор не лише розглянув історію заснування інституту казеннокоштных студентів, його функціонування та закриття, а й визначив правові переваги казеннокоштных вихованців перед своекоштными, вирахував суму, яку держава витратила на утримання одного студента цього інституту [1, с. 638]. Одним із перших серед вітчизняних дослідників цього періоду, хто найбільш повно проаналізував правове становище студентів через призму нормативних документів був саме М.Ф. Владимирський-Буданов. Однак, слід зазначити, що правила для студентів перших років становлення університету, як і деякі інші документи нормативного характеру, що визначали правовий статус студентів, автором не досліджувалися.

В історії вивчення Університету Св. Володимира та його вихованців, вагоме місце посідають публікації дореволюційного періоду, серед яких слід виділити праці М.Х. Бунге [8, арк. 136 – 137, 137 зв.] та С.І. Пономарьова [9]. Об'єднуючим фактором загального доробку цих вчених при вивченні студентства стало використання нетрадиційних методів дослідження. Зокрема, С.І. Пономарьов провів статистичне дослідження вихованців Університету Св. Володимира за допомогою «Академічних списків». Ним були оприлюдненні статистичні дані щодо кількості випускників, вільних слухачів, студентів, які не закінчили університетський курс, число осіб, які отримали медалі та стипендії протягом навчання, здобули науковий ступінь тощо за 50 років функціонування навчального закладу.

На відміну від свого сучасника С.І. Пономарьова, видатний професор, ректор Університету Св. Володимира, майбутній міністр фінансів, голова Комітету міністрів Російської імперії М.Х. Бунге за допомогою анкетування студентів здійснив, за словами сучасного російського історика О.Є. Іванова, «матеріальную» перепись киевских университетов с целью выяснения их экономического положения» [10, с. 203]. Опрацьовані матеріали та підсумки праці М.Х. Бунге у 1872 р. були надруковані у змістовній публікації «О материальном положении студентов и о средствах для улучшения их быта» [8, арк. 136 – 137]. Незважаючи на те, що правове становище студентства не стало предметом дослідження цього науковця, його точка зору на проблеми студентства для нас особливо цікава. Зокрема, це анкетування стало однією із перших спроб на рівні Київського університету провести соціологічне опитування студентів, з'ясувати чинники впливу на їхнє матеріальне положення та засоби його подолання. Як зазначив О.Є. Іванов, «...эта перепись послужила прототипом последующих анкет, возобновившихся с 1892 г. и посвящённых социологическому исследованию проблемы студенческой бедности» [10, с. 203].

Вважаємо за доцільне виділити окремо дореволюційну студентську періодику, на сторінках якої широке висвітлення отримали різноманітні сторони життя вищої школи та університетської молоді. Як влучно висловився в одній зі своїх монографій російський істо-

рик О.Р. Марков: «Периодика – студенческая, вузовская, городская – иногда сообщает больше, чем архивные материалы. Во всяком случае, они корректируют друг друга» [11, с. 43].

Серед студентських періодичних видань, що побачили світ у дореволюційний період, можна виокремити щотижневий журнал «Студенческая мысль», щотижневу позапартійну, літературно-художню газету «Студенческая жизнь», двотижневий політичний журнал «Студенческие годы», щотижневу газету «Студенческая мысль» та ін. Як правило, авторами публікацій, надрукованих у цих журналах, були здебільшого викладачі та студенти вищих навчальних закладів. Крім цього, зазначена періодика розкривала одну з найцікавіших та недоступних на той час для більшої частини громадськості інформацію про життя студентів за кордоном. На сторінках цих вісників широко публікувались відомості, які дозволяють широкому загалу читачів ознайомитися із системою викладання в університетах, з деякими фактами роботи вищої школи, матеріалами діяльності студентських організацій тощо [12 – 15].

Зокрема, кілька цікавих статей, надрукованих у одному із журналів студентської періодики, дають змогу дізнатися більше про одне з малодосліджених на сьогоднішній день питань із життя студентства – студентський «самоперепис» [16 – 17], в якому у свою чергу висвітлюються такі аспекти життя тогочасного студентства як: національний та соціальний його склад, матеріально-побутові умови тощо. Також варто зазначити, що у журналах «Студенческая мысль» та «Студенческая жизнь» друкувалася «Местная академическая хроника» та «Общая хроника» в яких для загального відома читачів публікувалася інформація про зміст різноманітних циркулярів, указів, офіційних повідомлень, міністерських та університетських постанов, розпоряджень та нововведень, що запроваджувалися щодо студентів вищих навчальних закладів, у тому числі Університету Св. Володимира [18 – 21].

Тією чи іншою мірою отримали висвітлення питання університетської освіти та становища студентів університетів Російської імперії в узагальнюючих працях О.І. Георгієвського [22], П.І. Ферлюдіна [23], С.В. Рождественського [24], Б.Б. Фромета [25] та ін. Цінні матеріали з точки зору вивчення урядових заходів, спрямованих проти студентських виступів, містяться у публікації О.І. Георгієвського [22]. Зокрема, це різного роду інформація про діяльність комісій, комітетів, запити попечителів навчальних округів, нарад міністрів тощо, результатом яких став перегляд та впровадження до навчального процесу кількох нормативних документів, якими визначалось та регулювалось правове становище студентів.

Праці П.І. Ферлюдіна [23] та С.В. Рождественського [24] об'єднані здебільшого спільною тематикою у вивченні загальної історії розвитку дореволюційної вищої школи. Більше того, у деяких питаннях вони тотожні за змістом. Особливо це стосується порівняльної характеристики основних законодавчих та інших документів нормативного характеру. Так, авторами детально були проаналізовані положення університетських Статутів щодо питань нагляду за студентами, адміністративного устрою, організації навчальної роботи студентів тощо. Однак праця С.В. Рождественського, завдяки залученню джерельного матеріалу та використанню фактів з архіву Міністерства народної освіти, вирізняється дещо ширшим рівнем інформованості автора та глибиною свого дослідження. Зауважимо при цьому, що порушені у цих монографіях питання правового статусу, мали відношення, як правило, до студентської аудиторії всіх університетів Російської імперії. Лише у поодиноких випадках отримали висвітлення деякі аспекти аналізу правового статусу студентів по окремому університету та нормативні документи внутрішньо – університетського походження.

Із загальною картиною життя студентів університетів Російської імперії можна ознайомитися і у науковій праці Б.Б. Фромета «Очерки по истории студенчества в России» [25]. Як і більшість своїх попередників, автор приділив увагу здебільшого питанням соціального складу вихованців і лише побіжно торкнувся їх правового статусу.

Чимало матеріалу з історії університетської освіти та становища студентства, що носив загальноросійський характер, представлено і у цілому ряді публікацій. Це праці І.Н. Бороздіна [26], М.М. Покровського [27], Б.Б. Глінського [28], В.І. Розумовського [29] та ін. При цьому зазначимо, що лише окремі фрагменти із життя студентства університетів Російської імперії отримали висвітлення у цих статтях. Однак їхня короткометражність не дає змоги прослідкувати цілісної картини правового поля, в якому перебували вихованці.

Закінчуючи огляд дореволюційної історіографії, зазначимо, що характерним для окресленого хронологічного періоду є початок формування та накопичення історіографічної бази дослідження з історії вивчення Університету Св. Володимира та його вихованців, місця та ролі їх у суспільно-політичному житті країни. Важливо також підкреслити, що історія Університету Св. Володимира, студентство, його соціально-правовий статус, вивчалися у цей час як невід'ємна складова системи університетської освіти Російської імперії. У результаті, це позначилося на тому, що документи, якими регулювався внутрішній устрій у навчальному закладі та визначався правовий статус студентів Університету Св. Володимира, отримали висвітлення лише фрагментарно, без глибокого історичного аналізу. Авторами праць з історії вивчення університету та його вихованців були очевидці, здебільшого – викладачі університету. З огляду на ті чи інші обставини, матеріал, що видавався науковцями, не завжди вирізнявся об'єктивністю та виваженістю у поглядах. Як зазначив один із сучасників цього періоду: «...В нашей периодической печати было принято за правило или проходит полным молчанием бесчинства, совершаемые в университетах, или даже восхваляют их как отстаивание великого принципа свободы университетского преподавания» [30, с. 12]. Однак цінність цих наукових публікацій полягає у тому, що їх можна вважати важливим доробком для майбутніх поколінь у переосмисленні системи вітчизняної вищої школи ХІХ – початку ХХ ст.

Другий період історіографії теми дослідження з історії вивчення правового статусу студентства Університету Св. Володимира формують праці радянської доби.

У цей час утверджуються два основних напрями у дослідженні історії вищої школи – студентство як складова частина інтелігенції і революційного руху та реформи у системі вищої освіти. Сучасний харківський історик С.І. Посохов так охарактеризував історіографію радянського періоду у вивченні студентства: «...Особливістю періоду було те, що на студентство дивилися крізь призму розвитку революційного руху як такого, боротьби за «соціальне визволення», а не за свої корпоративні права» [31, с. 164]. Важливо відзначити, що протягом майже всієї першої половини ХХ ст. студентство Університету Св. Володимира, як і його статус, не отримали у науковому середовищі належного вивчення. Уже згаданий нами

С.І. Посохов, у своїй праці «Образы университетів Російської імперії II пол. ХІХ ст. у публіцистиці та історіографії» [31] так висловився з приводу вивчення правового статусу студентів в історіографії 20–40-х років: «...академічні права та обов'язки» студентів на цьому етапі вивчення проблеми виявилися не просто забутими, а відкинутими як другорядні» [31, с. 163].

Лише з другої половини ХХ ст. спостерігаються зрушення у вітчизняній історіографії та починається значний зріст у дослідженні університетської освіти та студентства. Зокрема це були публікації з історії Київського університету, представлені головним чином ювілейними виданнями [32 – 35]. За загальноприйнятою схемою, вони висвітлювали історію заснування, основні етапи діяльності, організаційну структуру навчального закладу. Як правило, головний зміст цих наукових праць зводився до вивчення ролі Київського університету у політичному житті країни, суспільно-політичній та революційній активності студентства. Означена проблематика була тоді актуальною, тож немає нічого дивного у тому, що у цих ювілейних виданнях правовий статус студентів, як і нормативні документи, які його визначали, не досліджувалися взагалі або вивчалися частково.

Так, у фундаментальній «Історії Київського університету» (до 125-річчя з дня заснування навчального закладу) [32], лише третя частина матеріалу присвячена науково-освітній діяльності університету, життю професорів та студентів, решта – участі студентської молоді у революційно-визвольному русі. Щодо статусу студентів Університету Св. Володимира, то це питання досліджувалося поверхово, без глибокого історичного аналізу. Серед нормативних документів, які вивчалися авторами даних праць, дещо більше зверталася увага на університетські Статуту. Правила для студентів розглядалися лише побіжно і стосувалися більш пізнього періоду.

Радянська історіографія характеризується також накопиченням та розміщенням значної кількості матеріалу з історії студентства на сторінках періодичних видань. Це

публікації як з історії Київського університету та його вихованців [36 – 38], так і періодичний друк загальноросійського характеру [39 – 42]. Більша частина таких видань присвячена історії студентського революційного руху [43 – 48].

Серед узагальнюючих праць радянського періоду, присвячених дослідженню правового статусу студентства, об'єктивністю при вивченні внутрішньої політики самодержавства щодо вищої школи кінця XIX ст. вирізняється дослідження П.О.Зайончковського «Кризис самодержавия на рубеже 1870 – 1880 годов» [49]. Зокрема автором частково були висвітлені такі питання як порядок управління та нагляду за студентами, проблеми взаємовідносин студентів з інспекцією, підготовка нового університетського Статуту 1884 р. тощо.

Безумовно, вагоме місце в історіографії періоду радянської доби займають змістовні монографії Г.І. Щетініної [50; 51] та Р.Г. Еймонтової [52]. Ці праці становлять значний інтерес як з точки зору вивчення соціального портрету студентства, так і при дослідженні нормативних документів, які визначали правовий статус вихованців. Проте варто відзначити, що у цих наукових працях знайшли відображення проблеми вивчення історії участі студентів у просвітницьких рухах та суспільно-політичному житті країни. Так, Г.І.Щетініною були порушені питання, що стосувалися правового статусу студентства. Зокрема дослідниця зазначила, що «...состояние студенчества, его движение и программные требования частично находят объяснение в их правовом положении» [51, с. 21]. Порівнюючи студентів з іншими верствами населення, авторка частково визначила права та переваги перших перед другими. Однак, порушена проблематика не дістала детальнішого розгляду, оскільки головна увага була сконцентрована на аналізі соціальної сфери вихованців та участі їх у революційних подіях.

З викладеного доходимо висновку, що радянська історіографія внесла суттєвий вклад у розробку проблем з історії вивчення вищої школи та студентства. Порівняно з дореволюційним періодом, у працях радянської доби, з одного боку, простежуються суттєві зміни щодо загальних критеріїв та оцінок вивчення різноманітних аспектів життя студентства, у тому числі його правового статусу. Відбувається накопичення чималої бази фактичного матеріалу. З іншого боку, зазначені публікації характеризуються заідеологізованістю, тенденційністю та однобічним баченням проблеми. Виклад фактів, як правило, носив більше пропагандистський, ніж науковий характер. Намагаючись з'ясувати характер студентського руху, історики перш за все звертали увагу на соціальний склад студентства, його матеріальні умови. При аналізі нормативних документів, якими визначався та регулювався правовий статус студентів, зацікавленість дослідників привертала, як і дореволюційних науковців, здебільшого університетські Статути та їх порівняльна характеристика. Правила для студентів та інші документи нормативного характеру, якими визначався правовий статус студентів або не стали об'єктом серйозної наукової розробки, або здебільшого розглядалося істориками цієї доби у вимірі загальноросійської історії.

Третій період в історіографії досліджуваної проблеми з історії вивчення правового статусу студентства Університету Св. Володимира – це роки незалежності України. З початку 90-х років починається якісно новий проміжок часу у дослідженні проблем формування системи університетської освіти XIX – XX ст. та історії вивчення студентства.

До наукового доробку праць з історії вивчення студентства та його статусу, виданих у роки незалежності, можна віднести праці Т.А. Стоян [53; 54]. Авторка у своїх дослідженнях досить глибоко підійшла до вивчення студентства та його правового статусу. Використавши велику джерельну базу та проаналізувавши наявну літературу, у публікації «Студентство університетів підросійської України в II пол. XIX ст.» [53] прослідкувала картину фінансування й самофінансування, грошової допомоги та пільг студентів університетів Російської імперії, динаміку зростання кількості студентів на факультетах. Крім цього, охарактеризувала студентів за віросповіданням, дослідила не лише загальну їх кількість, а й провела аналіз випускників університетів відповідно до видів їх спеціалізації.

Правовому статусу студентів трьох українських університетів, що входили на той час до складу Російської імперії, присвячена одна з публікацій Т.А. Стоян «Правове становище студентів університетів України в II пол. XIX ст.» [54]. Зокрема, досліджуючи питання

правового статусу студентства, науковець зазначає: «Що стосується правового статусу студентства українських університетів, то він визначався урядом, виходячи з того, що студентство являло собою найбільш активну і демократичну частину українського суспільства і було для царського режиму об'єктом неспокою і антиурядових акцій» [54, с. 256]. Серед нормативних документів, якими визначався правовий статус вихованців університетів, дослідниця аналізує і правила для студентів. Але, як бачимо із теми зазначеної публікації, дослідниця своїм завданням поставила прослідкувати закономірності правового становища студентів у цілому, через аналіз деяких положень університетських правил Харківського, Київського та Новоросійського університетів другої половини XIX ст. Це дає нам підстави звернути увагу на те, що нормативно-правова база по Університету Св. Володимира залишається сьогодні малодослідженою.

Висвітленню актуальних питань, пов'язаних з історією вивчення вищої школи у Російській імперії, у тому числі Київського університету та його вихованців, великою мірою сприяли дисертаційні праці Н.М. Левицької [55], Г.А. Перковської [56], П.В. Гришуніна [57], О.Д. Пташного [58], Е.А. Писаревої [59], М.А. Красножона [60], С.Г. Черняка [61]. Характерною рисою цих досліджень стала їх наукова новизна, використання новітніх методів дослідження, ретельний підбір та глибокий аналіз архівних документів. Це наукові праці не лише історичного, а й юридичного та педагогічного напрямів. Значна увага у цих наукових розробках приділена розгляду становища студентів, а також нормативним документам, які регламентували права й обов'язки вихованців. Однак зазначимо, що як і у працях Т.А. Стоян, ця проблематика розглядалася авторами дисертаційних досліджень (за винятком праці С.Г. Черняка) або у вимірі вивчення загальної історії університетів Російської імперії, або у контексті дослідження історії трьох українських університетів, що входили тоді до складу Російської імперії (Харківського, Київського та Новоросійського). Такий підхід, на нашу думку, призвів до розпорошення матеріалу та унеможливив повноцінно розкрити роль нормативної бази у регулюванні правового статусу студентів по якомусь окремому університету, у тому числі Університету Св. Володимира.

Однією із найцікавіших та найзмістовніших праць, присвячених проблемам відображення історії університетів Російської імперії в історіографії теми, слід назвати згадану вже нами книгу харківського історика С.І. Посохова «Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії» [31]. Так, у книзі можна знайти різноманітні та цікаві погляди дореволюційних, радянських та сучасних істориків на проблеми вивчення історії університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст.

У монографії висвітлюються точки зору авторів різних ідейних напрямів на питання визначення функцій університету, освітньої та наукової його діяльності, сутності університетських корпорацій, ролі університетських Статутів, правового статусу студентства тощо.

Розкриваючи проблеми правового статусу студентства в історіографії та публіцистиці, автором були порушені такі цікаві напрями як: студентське самоврядування, взаємовідносини викладачів та студентів, розширення студентських прав, їх групові інтереси, соціальний склад, права випускників. Крім цього, С.І. Посохов аналізує нормативні документи, якими керувалися у своїй діяльності університети Російської імперії, як-то: Статуту, проекти Статутів, циркуляри, правила для студентів тощо. Зокрема, висвітлюючи у монографії роль Статутів у житті університетів, автор зазначив, що: «...Протягом XIX ст. суттєво змінилося місце Статуту у правовому полі. Якщо на початку XIX ст. Статут фактично був основним законом університетського життя, то у подальшому він поступово ставав скоріше декларацією, яка знаходила своє пояснення в інших законах та численних циркулярах» [31, с. 303]. Незважаючи на те, що історіографія з історії Київського університету та його вихованців автором цієї праці висвітлена фрагментарно, це дослідження є надзвичайно цінним на сучасному етапі розвитку історичної науки.

За останнє десятиріччя спостерігається поживлений інтерес і інших молодих українських науковців до проблем вивчення різних аспектів із життя студентства. Зокрема, вплив університетських Статутів на правове регулювання освітньої діяльності університетів,

що функціонували на українських землях у складі Російської імперії певною мірою знайшли своє відображення на сторінках публікацій І.В. Половка [62], С.Г. Черняка [63]. Тема побуту та матеріального становища студентства активно вивчається В.Б. Молчановим [64], М.Е. Кругляк [65 – 67]. Цікавий сюжет про студентські обструкції в університетах Російської імперії та їх важливу роль у процесі консолідації молоді, розкрито у статті І. Посохова [68]. На широке коло читачів розраховані й інші журнальні публікації як українських [69 – 71], так і російських науковців [72 – 76], що висвітлюють різнобічні сторони життя студентства, у тому числі і його правовий статус.

З середини 90-х років ХХ ст. тема студентства університетів Російської імперії активно розробляється також відомими російськими вченими та науковцями, серед яких варто виділити М.Я.Олесіч [77], О.Р.Маркова [11], А.Ю.Андреева [78], О.Є.Іванова [79], Ф.О.Петрова [2]. Зокрема, серед перерахованих корифеїв науки хотілося б виділити одного з визначних російських вчених О.Є.Іванова, який багато років відтворює загальну картину студентського життя – правовий статус, національний та віковий склад, звичаї, матеріально-побутові умови, студентство за кордоном тощо. Так, з 1999 до 2007 р. автором було опубліковано три книги, присвячені студентству кінця ХІХ – початку ХХ ст. [10; 79; 80].

Однією з найкращих наукових праць сучасної історіографії, присвячених формуванню університетської освіти першої половини ХІХ ст., стала монографія російського історика Ф.О.Петрова «Формирование системы университетского образования в России» [81 – 84, 2]. Автором була зроблена спроба на основі комплексного аналізу багаточисельних джерел всебічно висвітлити складові системи університетської освіти Російської імперії, включаючи студентство, якому дослідник присвятив один із томів своєї монографії [2]. Варто відзначити, що цей науковець окремим питанням виділив особливості університетської освіти у західних губерніях Російської імперії. Окремий підрозділ у книзі присвячений Статуту Університету Св. Володимира 1833 р. як моделі загальноуніверситетського Статуту 1835 р. [83, с. 217 – 240]. Проте, оскільки провідною темою книги Ф.О.Петрова стало вивчення історії та діяльності Московського університету (як висловився сам автор, він не ставить перед собою завдання у деталях розглянути діяльність кожного із семи існуючих на той час університетів Російської імперії), то правова база інших вищих навчальних закладів Російської імперії досліджувалася автором лише дотично, без глибокого історичного аналізу. Тож на превеликий жаль, повної інформації про правовий статус студентів, у тому числі Університету Св. Володимира, у цій змістовній праці також немає.

Отже, можна констатувати, що характерним для сучасної історіографії є зростання зацікавленості до історії вивчення студентства та вищої школи ХІХ – початку ХХ ст. Спостерігається тенденція дослідників до більш глибокого аналізу та переосмислення усталених підходів без ухилу на політичні події. Зокрема це стосується як урядової політики у сфері вищої школи, так і різноманітних аспектів життя дореволюційного студентства. В українській історіографії перш за все помітне прагнення науковців з'ясувати чинники, що впливали на зародження та формування університетської освіти в Україні, визначити її місце та роль у загальній системі університетської освіти Російської імперії, виокремити та розглянути університети як осередки української державності.

Таким чином, докладно вивчивши та оцінивши у науковій літературі ступінь дослідження теми правового статусу студентства Університету Св. Володимира, можна дійти висновку, що незважаючи на наявність великого пласту праць з історії вивчення студентства університетів Російської імперії, у тому числі Університету Св. Володимира, рівень розробки цього питання наразі є недостатнім та потребує більш глибокого вивчення.

Літератури

1. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета Св. Владимира Т. 1: Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Киев.: Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1884. – 674 XLI, IV. [4] с.

2. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России: В 4 т. Т. 4: Российские университеты и люди 1840-х годов, ч. 2: Студенчество / Ф. А. Петров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 464 с.
3. Лейкина-Свирская В. Р. Интеллигенция в России во II половине XIX века / В. Р. Лейкина-Свирская. – М.: Мысль, 1971. – 368 с.
4. Шульгин В. Я. История Университета Св. Владимира / сочинение Виталия Шульгина ординарного проф. Ун-та Св. Владимира; [сост. Виктор Короткий]. – Репринтное изд. – Киев: Лыбидь, 2010. – 230, XXXVI с.: ил. – Репринт. изд. Санкт-Петербург, 1860.
5. Университет Св. Владимира в царствования императора Александра III. 1881 – 1894 / Под ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1900. – 35 с.
6. Историко-статистические записки об учёных и учебно-вспомогательных учреждениях императорского Университета Св. Владимира / Под ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Имп. Университета Св. Владимира, 1884. – III, 416, 68 с.
7. Дело Совета Императорского университета Св. Владимира о поручении Адъютанту Шульгину составить Историю Университета Св. Владимира // Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 16, оп. 295, спр. 129, 8 арк., 1856.
8. Циркулярные распоряжения попечителя Киевского учебного округа // ДАК, ф. 16, оп. 469, спр. 285, 147 арк., 1866.
9. Пономарёв С. И. До-юбилейные киевские студенты / С. И. Пономарёв // Киевлянин. – 1885. – № 22. – С. 1 – 2.
10. Иванов А. Е. Студенческая корпорация России конца XIX начала XX века: опыт культурной и политической самоорганизации / А. Е. Иванов. – М.: Новый хронограф, 2004. – 408 с.
11. Марков А. Р. Что значит быть студентом: работы 1995 – 2002 годов / А. Р. Марков; предисл. А. Дмитриева. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – 264 с.
12. М-ский М. Студенчество и профессура / М. М-ский // Студенческая мысль (еженедельная газета). – 1906. – № 1. – С. 2–3.
13. Ю. Х. Назад к Шварцу! / Ю. Х. // Студенческая мысль (еженедельный журнал). – 1911. – № 8. – С. 1–2.
14. Университетский устав // Студенческая мысль (еженедельный журнал). – 1911. – № 8. – С. 9.
15. Озёров И. Х. Обеспечение учащихся путём страхования (материальное положение студентов) / И. Х. Озёров // Студенческая жизнь. – 1910. – № 5. – С. 2 – 3.
16. Александров Д. Две анкеты. (К вопросу о пределах применения статистического метода) / Д. Александров // Студенческая мысль. – 1910. – № 3. – С. 9 – 10.
17. Бабин А. Анкета среди еврейского студенчества г. Киева / А. Бабин // Студенческая мысль. – 1910. – № 4. – С. 7–8.
18. Местная академическая хроника. Объявление Г. проректора // Студенческая мысль (еженедельный журнал). – 1911. – № 9. – С. 13 – 14.
19. Местная академическая хроника. Положение арестованных студентов и курсисток // Студенческая мысль (еженедельный журнал). – 1911. – № 6. – С. 12.
20. Местная академическая хроника. Обязательное постановление // Студенческая мысль (еженедельный журнал). – 1911. – № 8. – С. 12.
21. Общая хроника. Перемены в министерстве народного просвещения // Студенческая жизнь. – 1911. – № 46. – С. 8 – 9.
22. Материалы по истории студенческого движения в России: извлечение из книги А.И.Георгиевского «Краткий очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков». – Лондон; Санкт-Петербург: Электротпечатная Я. Левенштейн, 1906. – 135 с.
23. Ферлюдин П. И. Исторический обзор мер по высшему образованию в России. Вып. 1. Академия наук и университеты / П. И. Ферлюдин. – Саратов: Тип. П. С. Феокритова, 1893. – 184 с.
24. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения 1804 – 1902 / Сост. С. В. Рождественский. – Санкт – Петербург: Изд-во Министерства народного просвещения, 1902. – 785 с.
25. Фроммет Б. Б. Очерки по истории студенчества в России / Б. Б. Фроммет; с предисловием В.В.Водовозова. – Санкт-Петербург: Изд. Товарищества М. О. Вольф, 1912. – 134 с.
26. Бороздин И. Н. Университеты в России в первой половине XIX века / И. Н. Бороздин // История России в XIX веке. – Санкт-Петербург, 1903. – С. 349 – 374.

27. Покровский М. М. К университетскому вопросу / М. М. Покровский // Русская мысль. – 1906. – Кн. 12. – С. 23 – 38.
28. Глинский Б. Б. Университетские уставы (1755 – 1884). / Б. Б. Глинский // Исторический вестник. – Санкт-Петербург, 1900. – №1 – С. 324– 351; № 2. – С. 718 – 724.
29. Разумовский В. И. К истории университетов и медицинских факультетов / В.И. Разумовский. – Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1910. – 36 с.
30. Еленев Ф. Наше молодое поколение. В разъяснение причин студенческих волнений 1899 года / Ф. Еленев. – М.: Университетская типография, 1900. – 38 с.
31. Посохов С. І. Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії / С. І. Посохов. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – С. 368.
32. Історія Київського університету / Відп. ред. О. З. Жмудський. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 628 с.
33. Київський університет за 50 років Радянської влади / Ред. І. Т. Швець. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 189 с.
34. Киевский университет. 1834 – 1984 / Под ред. М. У. Белого. – Киев: Изд-во при КГУ, 1984. – 203 с.
35. Марахов Г. И. Киевский университет в революционно-демократическом движении / Г.И. Марахов. – Киев: Изд-во при КГУ, 1984. – 118 с.
36. Лавров П. Временные правила: (студенческое революционное движение в Киевском университете конца 1900 и 1901 гг.) / П. Лавров // Советское студенчество. – 1936. – № 1. – С. 78 – 80.
37. Шевченко Л. В. Соціальний склад студентів Київського університету в період першої революційної ситуації в Росії / Л.В. Шевченко // Вісник Київського університету. – 1986. – № 28. – С. 79 – 83.
38. Назаревський О. Ювілей Київського університету і студентські заклоти 1884 року / О. Назаревський // За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя в Україні ХІХ – початку ХХ ст. / За ред. М. Грушевського. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 225 – 230.
39. Орлов В. «Параграфы и правила» / В. Орлов // Советское студенчество. – 1937. – № 8. – С. 18 – 21.
40. Егоров Ю. Н. Реакционная политика царизма в вопросах университетского образования в 30 – 50-х гг. ХІХ в. / Ю. Н. Егоров // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 60 – 75.
41. Бочкарёв К. С. Об организации самостоятельной работы студентов в дореволюционной высшей школе / К. С. Бочкарёв // Учёные записки Омского государственного педагогического института имени А. М. Горького. – 1958. – Вып. 10. – С. 249 – 276.
42. Яковлев В. П. Самодержавие и российские университеты в годы реакции (1907 – 1911) / В.П. Яковлев // Вестник Ленинградского университета. – 1972. – № 8. – Вып. 2. – С. 42 – 49.
43. Ткаченко П. С. Студенческие волнения в России 1868 – 1869 годов / П. С. Ткаченко // Вопросы истории. – 1975. – № 12. – С. 192 – 197.
44. Пешников В. В. Книга о революционном студенчестве в России / В. В. Пешников // Вопросы истории КПСС. – 1973. – № 3. – С. 137 – 139.
45. Скрыпник Н. Революционное движение студенчества до Февральской революции / Н. Скрыпник // Студент революции. – 1923. – № 9/10. – С. 10 – 14.
46. Попов М. Студентство в революції / М. Попов // Студент революции. – 1928. – № 1/2. – С. 10 – 14.
47. Торгованов А. День 8-го февраля / А. Торгованов // Пролетарское студенчество. – 1923. – № 1. – С. 65 – 67.
48. Дёготь В. К вопросу о роли студенчества в революционном движении / В. Дёготь // Каторга и ссылка. – 1932. – № 2. – С. 155 – 182.
49. Зайончковский П. А. Кризис самодержавия на рубеже 1870 – 1880 годов / П. А. Зайончковский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 510 с.
50. Щетинина Г. И. Университеты в России и устав 1884 года / Г. И. Щетинина. – М.: Наука, 1976. – 229 с.
51. Щетинина Г. И. Студенчество и революционное движение в России. Последняя четверть ХІХ в. / Г. И. Щетинина. – М.: Наука, 1987. – 237 с.
52. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох: от России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – 345 с.
53. Стоян Т. А. Студентство університетів підросійської України в ІІ пол. ХІХ ст. / Т. А. Стоян. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 28 с.
54. Стоян Т. А. Правове становище студентів університетів України в ІІ пол. ХІХ ст. / Т. А. Стоян // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – 1998. – № 3. – С. 254 – 259.

55. Левицька Н. М. Студентство університетів під російської України в кінці XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Левицька – К., 1998. – 16 с.
56. Перковская Г. А. Развитие исторического образования в университетах России во второй половине XVIII – начале XX вв.: дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 / Перковская Галина Алексеевна. – Ставрополь, 2005. – 260 с.
57. Гришунин П. В. Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: 1820-е – 1880-е гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Гришунин Павел Владимирович. – Санкт-Петербург, 2005. – 223 с.
58. Пташний О. Д. Теорія і практика контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України у II пол. XIX ст.: автореф. дис. ... канд. педаг. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. Д. Пташний. – Харків, 2003. – 24 с.
59. Писарева Е. А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії II пол. XIX ст. (на матеріалах України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Е. А. Писарева. – Харків, 2001. – 20 с.
60. Красножён Н. А. Общественная мысль России о реформе высшего образования в начале XX в.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Красножён Никита Андреевич. – М., 2008. – 214 с.
61. Черняк С. Г. Організаційно-педагогічні засади діяльності Київського Імператорського Університету Св. Володимира (1833 – 1863): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.: 13. 00. 01 / С.Г. Черняк – К., 2008. – 20 с.
62. Половко І. В. Статути в системі правового регулювання діяльності навчальних закладів на українських землях у складі Російської імперії у XIX ст. / І. В. Половко // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 371 – 380.
63. Черняк С. Г. Освітня діяльність Київського університету в контексті правового регулювання (1838 – 1841) / С. Г. Черняк // Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Суми, 2008. – Ч. 3. – С. 93 – 103.
64. Молчанов В. Б. Добробут студентів України в другій половині XIX на початку XX ст. // УІЖ. – 2005. – № 5. – С. 39 – 53.
65. Кругряк М. Е. Місце інституту казеннокоштных студентів в історії університетів підросійської України середини XIX ст. / М. Е. Кругряк // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – Вип. 1 (48). – С. 82 – 88.
66. Кругряк М. Е. З історії Київських студентських гуртожитків (друга половина XIX початок XX ст.) / М. Е. Кругряк // Волинські історичні записки: зб. наук. праць. – Житомир, 2009. – Т. 3. – С. 125 – 131.
67. Кругряк М. Е. Побут студентства підросійської України другої половини XIX ст. (за матеріалами м. Києва) / М. Е. Кругряк // Історія. Філософія. Релігієзнавство. 2008. – № 2. – С. 25 – 30.
68. Посохов І. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – нач. XX вв.) / І. Посохов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. – Харків. – 2008. – Вип. 11. – С. 101 – 108.
69. Черняк С. Г. Освітня діяльність Київського університету крізь призму викладання наук (1834 – 1837) / С. Г. Черняк // Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. Серія педагогічна. – Львів, 2008. – Вип. 24. – С. 253 – 258.
70. Чортенко А. М. Якісні та кількісні зміни в складі студентства Наддніпрянської України (кінець XIX ст. – 1914 р.) / А. М. Чортенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 21. – С. 81 – 83.
71. Карацуба А. Студентство історико-філологічного факультету університету Св. Володимира періоду навчання М. Грушевського (1886 – 1890) / А. Карацуба // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 191 – 195.
72. Чичённый А. Студенчество российских университетов (XIX век) / А. Чичённый, Т. Стоян // Высшее образование в России. – 1999. – № 5. – С. 141 – 147.
73. Колесников В. И. Формирование системы управления университетами в России / В.И. Колесников, Ю. Г. Круглов, Е. В. Олесюк // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 48 – 55.
74. Змеев В. А. Высшая школа России: от реформ 60-х к реформе 80-х годов XIX века / В. А. Змеев // Социально-политический журнал: (социально-гуманитарные знания). – 1998. – № 5. – С. 164 – 179.
75. Иванов А. Е. Студенческие научные общества и кружки / А. Е. Иванов // Alma mater = Высшая школа, 2004. – № 4. – С. 21 – 27.
76. Иванов А. Е. Российское студенческое зарубежье. Конец XIX – начала XX вв. / А. Е. Иванов // Вопросы истории естествознания и техники. – 1998. – № 1. – С. 91 – 120.

77. Олесич Н. Я. Господин студент Императорского Санкт-Петербургского университета / Н.Я. Олесич. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1999. – 208 с.
78. Андреев А. Ю. Русские студенты в немецких университетах XVIII первой половине XIX века / А. Ю. Андреев. – М.: Знак, 2005. – 432 с.
79. Иванов А. Е. Студенчество России конца XIX – начала XX века. Социально-историческая судьба / А. Е. Иванов / РАН, Ин-т российской истории. – М.: РОСПЭН, 1999. – 414 с.
80. Иванов А. Е. Еврейское студенчество в высшей школе Российской империи начала XX века. Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования / А. Е. Иванов. – М.: Новый хронограф, 2007. – 436 с.
81. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России: В 4 т. Т. 1: Российские университеты и Устав 1804 года / Ф. А. Петров; предисл. В. А. Содовниченко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 416 с.
82. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России: В 4 т. Т. 2: Становление системы университетского образования в России в первые десятилетия XIX века / Ф. А. Петров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 816 с.
83. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России: в 4 т. Т. 3: Университетская профессура и подготовка Устава 1835 года / Ф. А. Петров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 480 с.
84. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России: В 4 т. Т. 4: Российские университеты и люди 1840-х годов, ч.1: Профессура / Ф. А. Петров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 584 с.

Чигирик И.И. Студенчество Университета Св. Владимира: историко-правовой аспект (историография проблемы). В статье анализируется история исследования правового положения студентов Университета Св. Владимира. Систематизируются работы учёных XIX – начала XX в.
Ключевые слова: историография, студенты, Университет Св. Владимира.

Chygyryk I.I. Student community of St. Vladimir University: historical-and legal aspect (historiography). The history of the legal status of St. Vladimir University students is analyzed in the article. The literary works of scientists of the XIX- XX-th centuries are systematized.

Key words: historiography, students, St. Vladimir University.

УДК 378.6:33](477-25)"185/190"

Чуткий А.І.,

канд. істор. наук, доцент кафедри історії господарства
Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

Заснування Київських Вищих комерційних курсів

У статті, в контексті соціально-економічної історії України початку XX ст. висвітлюється питання заснування Київських Вищих комерційних курсів. Наголошується на визначальній ролі М.В. Довнар-Запольського у заснуванні таких курсів та зумовленість цієї події загальним напрямом економічного поступу українських земель на межі XIX–XX ст.

Ключові слова: Київські Вищі комерційні курси, соціально-економічна історія, інтелектуальна історія, професорська корпорація.

Сучасний стан розвитку світової цивілізації, особливо ж за умов економічної кризи примушує всі науки працювати насамперед над виробленням рекомендацій щодо її подолання і розробки подальшого оптимального напрямку економічного розвитку. Історична наука з її методами роботи з історичними матеріалами теж може прислужитися цій справі, що, відповідно, особливо актуалізує дослідження подібного спрямування. Взаємозалежність між теорією і практикою в усіх сферах людської діяльності також логічно обґрунтовує те,

що тільки за умови активного розвитку економічної освіти можливий нормальний поступ і в економічній сфері життя того або іншого суспільства.

Відповідно, доцільним є вивчення питання про розвиток економічної освіти в Україні, аби використати досвід у цій справі для оптимізації розвитку економічної освіти на сучасному етапі, включаючи і найближчу перспективу. Саме тому об'єктом нашого дослідження було обрано вивчення процесу започаткування першого на українських теренах вузу економічного профілю та з'ясування впливу на цей процес зовнішніх чинників. Джерельна база дослідження представлена документами з архівів Київських Вищих комерційних курсів та Київського комерційного інституту, що відклялись у Державному архіві м. Києва [1], а також іншими блоками архівних матеріалів та новітніх наукових публікацій, що пов'язані з цією темою.

Прискорення економічного розвитку Російської імперії (включно із українськими землями, що входили до її складу) внаслідок буржуазних реформ 60–70-х років XIX ст. жорстко поставило питання про підготовку висококваліфікованих спеціалістів для різних галузей господарського комплексу. Актуальним це питання було і для Києва з огляду на традиційно важливу роль цього міста в економічному житті українських земель.

Станом на другу половину XIX ст. Київ був осередком значного числа купецьких сімей та сімей інших категорій підприємців й осіб, задіяних у різних сферах господарського життя загалом. Все це зумовлювало потребу не просто у збільшенні кількості навчальних закладів, а й змушувало започаткувати навчальні заклади профільного, як тоді говорили – комерційного спрямування, тобто такі, що готували б фахівців для різних сфер господарського комплексу.

І саме бізнесові кола Києва могли виділити на цю справу гроші, оскільки для їх бізнесу конче потрібними були фахівці з комерційною освітою, яких економічно вигідно готувати на місці, а не виписувати з-за кордону (як це робилось у першій половині XIX ст.) через докорінну трансформацію виробництва у бік масовості, а отже, і у зростанні попиту на подібних фахівців.

Потреба у заснуванні спеціалізованих навчальних закладів була зумовлена тим, що в існуючих станом на середину XIX ст. навчальних установах подавалась переважно класична (гімназії, університети) або духовна (духовні училища та академія) освіта.

В Університеті Св. Володимира діяла лише кафедра політекономії у складі юридичного факультету [2], як і в решті університетів Російської імперії (читання курсу політекономії – першої економічної дисципліни в університетах Російської імперії розпочалось 1803 р. з Московського університету, а у Київському університеті він почав повноцінно ще пізніше). Аналогічною ситуація була і в двох інших існуючих на той час на підвладних Російській імперії українських землях університетах [3]. Тож кафедри політекономії були в першу чергу осередком наукових кадрів, але не могли підготувати значної кількості фахівців-практиків.

Проте у зв'язку із завершенням у другій половині XIX ст. промислового перевороту в більшості країн Європи та утвердженням капіталістичного способу господарювання зростає потреба у фахівцях з економічною освітою, що й призводить до активізації заснування навчальних закладів економічного профілю різного рівня, оскільки лише подібні навчальні заклади могли підготовувати значну кількість фахівців для практичної діяльності у різних галузях господарства.

Закономірно, що цей процес почався із започаткування навчальних закладів економічного профілю середнього типу – комерційних училищ, які можуть розглядатись і як спадкоємиці ремісничих училищ, що діяли ще з XVIII ст. та цехових шкіл, що діяли з XVII ст. (проте ці навчальні заклади давали переважно навички робітничих професій і практично не приділяли уваги поширенню знань з комерційної діяльності). Окрім них, у першій половині XIX ст. на підвладних Російській імперії українських землях було засновано і ще ряд середніх навчальних закладів, що надавали освіту, необхідну саме у господарській сфері життя, а саме: училище торговельного мореплавства у Херсоні, садівниче училище в Одесі, землемірне училище у Кременці. І хоча саме у Російській імперії були засновані перші в Європі комерційні училища, але потім у цій справі настала тривала перерва, що призвела до того, що Російська імперія почала суттєво відставати від країн Заходу в цій справі. Аби

виправити цю ситуацію, до того ж за умов завершення промислового перевороту в самій Російській імперії, що актуалізувало вирішення цього питання з практичної сторони реального життя, 15 квітня 1896 р. видано урядове положення про комерційні навчальні заклади, яке було покликане їх впорядкувати, структурувати, поглибити навчальну програму в них та сприяти заснуванню нових навчальних закладів цього профілю.

Аналогічною виявилась ситуація і з вищою економічною освітою, причому в рамках західної цивілізації: «До последней четверти прошлого столетия (XIX ст. – *Авт.*) высшее коммерческое образование не пользовалось в Западной Европе вниманием ни со стороны правительства, ни со стороны обществ. Еще недавно среди купечества и промышленных классов преобладало мнение, что для успехов торговли нужна, главным образом, практическая школа жизни» [4].

Проте з останніх десятиліть XIX ст. в Європі розпочалось вирішення питання про заснування спеціалізованих, економічного профілю вузів. Кроки у вирішенні цього питання здійснювались і у Російській імперії. Так, ще на Педагогічній конференції у Москві у березні 1860 р. професор М.Я. Кітгара виступив з ідеєю створення Вищих комерційних курсів, під час обговорення якої було запропоновано поділити ці курси на два відділення (комерційне і технічне) та запровадити на них трьохрічний термін навчання.

Проте у той час реалізувати план заснування вищого економічного навчального закладу в Російській імперії не вдалось. Натомість вища економічна освіта активно розвивалась у інших країнах. Так, у Німецькій імперії за активного сприяння бізнесових кіл та професури (зокрема визначного представника історичної школи Зомбарта) в 1898 р. засновано перший економічний вуз (у Лейпцигу). Протягом наступного десятиліття в Німецькій імперії було засновано ще чотири економічних вузи. Вища економічна освіта почала активно розвиватися також у Англії та інших європейських державах, не говорячі вже про США, де їй традиційно приділяли значну увагу.

Однак необхідність у вищій освіті, зокрема й на українських землях, засвідчувалась фактами реального життя. Наприклад, у Лейпцігській Вищій торговій школі на початку XX ст. зі 720 студентів 217 були підданими Російської імперії, причому половина з них походила із західних губерній, тобто і з українських земель [5].

Тож влада Російської імперії змушена була розпочати вирішення цього питання. У 1895 р. Державна Рада розглянула проект заснування Київських Вищих комерційних курсів. Але вирішення цього питання знову було відкладене, хоча у пояснювальній записці до законопроекту зазначалось, що у зв'язку із значними успіхами вітчизняної торгівлі та економічним поступом країни загалом постає гостра потреба у фахівцях з відповідною освітою для цих видів діяльності. До того ж відсутність вищого навчального закладу комерційного профілю приводить до того, що вітчизняні купці направляють своїх дітей до наявних навчальних закладів, але внаслідок цього чимало таких студентів пере kwalіфіковувались на інші спеціальності «...и к коммерческому делу не возвращаются». А ті, які їдуть на навчання за кордон, втрачають зв'язок із реаліями своєї батьківщини [6].

У розвитку вищої економічної освіти особливо запозичувався німецький досвід, що зумовлювалось значною популярністю з-поміж вітчизняних істориків та економістів (включаючи і тих, що стояли біля витоків Київських вищих комерційних курсів) положень німецької історичної школи.

Зазначимо, що попри запозичення німецького досвіду, Україна не особливо відстала від Німеччини у заснуванні економічних вузів. Так, найбільш потужний із економічних вузів тогочасної Німеччини Вища торгова школа у Берліні була заснована одночасно із Київськими Вищими комерційними курсами. Ще однією спільною рисою перших німецьких вищих навчальних закладів економічного профілю та найстарішого українського економічного вузу був їх приватний характер, функціонування на пожертви місцевих підприємців та внесків від плати за навчання.

Ці, та інші паралелі (зокрема у структурі навчального процесу, принципах викладання тощо) дають підстави робити висновок про те, що засновник Київських вищих комерційних курсів М.В. Довнар-Запольський використав німецький досвід у справі організації

вищої економічної школи. Це є тим більш вірогідним, якщо згадати, що він мав особливий пієтет до німецької науки, зокрема й економічної (будучи послідовником саме німецької історичної школи з її увагою до національної специфіки, важливої ролі історичного та географічного фактора в розвитку економіки, зрештою відання переваги терміну «господарство» над терміном «економіка», що було характерною ознакою цього напрямку економічної думки).

Наголос на особливих успіхах економічної освіти в Німеччині та доцільність використання в цій справі саме німецького досвіду Довнар-Запольський висловлював і прямо під час обґрунтування необхідності розвитку вищої економічної освіти [7]. І поряд з цим, посилаючись на висновки академіка І.І. Янжули М.В. Довнар-Запольський постулює: «Огромные успехи немцев на мировом рынке – можно без преувеличения сказать – обязаны, именно, знанию ... И в этом привлечении знаний в торговое дело, несомненно сыграли крупную роль специальные школы, в виде торговых академий» [8].

Зрештою зусиллями бізнесових кіл та інтелігенції справа з розвитком вищої економічної освіти зрушила з мертвої точки і в Російській імперії.

У 1902 р. при Петербурзькому політехнічному інституті було відкрите економічне відділення, але, на думку Довнар-Запольського, подібне поєднання політехнічної та економічної освіти виявилось недоречним. Це розуміли й підприємницькі кола, для яких бажаним стало створення самостійного вищого економічного навчального закладу, що створило б найкращі можливості для здобуття економічної освіти з різних спеціальностей (банківська, біржова, торговельна та ін.). Тому вже у 1903 р. в Москві були засновані Комерційні курси для підготовки викладачів комерційних наук (при цьому зроблено це було знову ж таки на громадських засадах, зусиллями Товариства поширення комерційної освіти), які у 1905 р. трансформувалися на Московські Вищі комерційні курси, а з 1907 р. – на Московський комерційний інститут. Так виник найстаріший у Російській імперії вищий навчальний заклад економічного профілю.

Проте одразу ж було зрозумілим, що один вуз економічного профілю не здатен забезпечити потреби Російської імперії у фахівцях з економічною освітою. Тож справа заснування нових Вищих комерційних курсів не забарилась. Як і раніше, особливу активність у цьому питанні виявили бізнесові та освітянські кола Києва. Але, враховуючи русифікаторську та репресивну політику влади, що ставилась вороже до заснування нових вузів (які влада розглядала як головний розсадник революційних ідей) і до того ж – у «національній околиці» (що могло позначитись на розвитку національного питання у небажаному для влади руслі) її вирішення у Києві знову могло не відбутися. Але цього разу обставини склались сприятливо.

Цьому посприяли два фактори. По-перше, поступове подолання світової економічної кризи 1900–1903 рр. та подальшої економічної депресії, що знову збільшило попит на фахівців з вищою економічною освітою. І, по-друге, демократична революція 1905–1907 рр., під час якої уряд пішов на деякі поступки, зокрема полегшив можливості для створення приватних навчальних закладів. Саме останню обставину і використав М.В. Довнар-Запольський.

У 1905 р. професор Університету Св. Володимира М.В. Довнар-Запольський (що тривалий період був пов'язаний із Києвом, де здобув середню та вищу освіту і відбувся як науковець) виступив ініціатором заснування Київських Вищих комерційних курсів. Він вже тривалий період спеціалізувався на вивченні історії господарства українських і білоруських земель, а тому чудово розумівся і на питаннях економічної науки та усвідомлював потребу в розвитку економічної освіти.

Інтерес Довнар-Запольського до економічної освіти у Києві засвідчується і тим фактом, що навіть у період своєї роботи в Москві у 1894–1901 рр. він звертався до керівництва щойно створеного Першого київського комерційного училища з проханням про надання йому можливості викладати у цьому навчальному закладі «...истории и истории торговли или географии». При цьому його заява датована 23 січня 1895 р., тобто періодом,

коли тільки велась робота з організації цього комерційного училища у Києві [9], функціонування якого розпочалось лише з осені 1896 р. [10].

Попри відмову в цьому своєму клопотанні саме до Піклувальної ради Першого київського комерційного училища Довнар-Запольський звернувся у 1903/04 навчальному році [11] (за іншими даними – це відбулось у 1905 р.) [12] з пропозицією про заснування при училищі вечірніх Вищих комерційних курсів «...указывая на ту пользу, которую может принести распространение торговых и экономических знаний для города и целого края ... но попечительный совет отклонил эту мысль» [13] (у протоколах засідань Піклувальної ради училища ця інформація не виявлена).

Тоді, використовуючи особисті контакти Довнар-Запольський почав діяти через урядові кола. Восени 1905 р. за посередництва Міністерства народної освіти йому вдалось отримати «высочайший» дозвіл на відкриття у Києві приватних жіночих курсів, програма яких включала б і комерційне відділення. Проте це вирішення питання було не завжди бажаним через певні фактори.

По-перше, сам Довнар-Запольський (як він згадував) вважав за краще аби новостворений навчальний заклад підпорядковувався Міністерству торгівлі та промисловості. Питання про підпорядкування вочевидь зумовлювалось тим фактом, що він від самого початку прагнув створити навчальний заклад суто комерційного профілю, а подібні освітні заклади підпорядковувались не Міністерству народної освіти, а Міністерству торгівлі та промисловості (до 1906 р. вони перебували у віданні Міністерства фінансів – вочевидь саме зміна міністерства, у віданні якого перебували навчальні заклади комерційного профілю, до певної міри теж вплинула на затримання із вирішенням цього питання). Тут міг датися взнаки і особистісний мотив – Довнар-Запольський виступав засновником навчального закладу, а отже, мав претендувати і на керівництво ним. Але по Міністерству народної освіти він таким чином мав проходити за двома статтями: як професор Київського університету і як керівник іншого навчального закладу.

По-друге, на момент, коли Довнар-Запольський отримав дозвіл на заснування у Києві приватних жіночих курсів з комерційним відділенням, у місті вже повним ходом йшла робота з відновлення роботи Київських Вищих жіночих курсів, у яких також передбачалось комерційне відділення і які, окрім того, мали репутацію і традиції [14]. Тож новостворений навчальний заклад одразу опинявся у програшному становищі щодо відновлюваних Київських Вищих жіночих курсів.

Відповідно, враховуючи всі ці недоліки, задля уникнення поразки задуму на самому його початку М.В. Довнар-Запольський 19 лютого 1906 р. за посередництва київського генерал-губернатора, яким на той час був В.О. Сухомлинов, людина освічена і яка усвідомлювала необхідність розвитку системи освіти і мала відповідні доручення від центральної влади [15], звернувся з проханням про заснування у Києві Вищих комерційних курсів до Міністерства торгівлі та промисловості; а також – про допуск до навчання у них представників обох статей, хоча «...сначала предполагалось открыть эти курсы только для лиц женского пола и только в виде исключения допустить мужчин. Тогда сомневались в возможности поручить частному лицу разрешение на обучение совместно лиц обоего пола, да не ожидалось и большого прилива лиц мужского пола, особенно в виду открытия университетов для абитуриентов всех средних учебных заведений» [16].

У пояснювальній записці щодо заснування Київських Вищих комерційних курсів, поданій на ім'я міністра торгівлі та промисловості, М.В. Довнар-Запольський мотивував потребу у Вищих комерційних курсах у Києві тим, що, по-перше, південний регіон імперії буде забезпечений завдяки їм кваліфікованими кадрами для різних сфер господарської діяльності; і по-друге, що вони готуватимуть також і викладачів для комерційних училищ регіону, в яких відчувається гострий дефіцит. «...Предполагаемый проект положения о курсах первое условие гарантирует тем, что преподавательский персонал будет состоять из профессоров высших учебных заведений ... Объем преподавания ... по основным для коммерсантов предметам, должен явиться тождественным с университетским курсом» [17].

Поряд із цим у навчальній програмі планувалось «...особенно подробно знакомить учащихся с экономической стороной местного края» [18].

Ці положення, з одного боку, означали, що від самого початку Довнар-Запольський замірявся перетворити Київські Вищі комерційні курси на повноцінний вищий навчальний заклад економічного профілю, тобто не на вищі курси, а на інститут. Проте одразу ж сподіватися згоди влади на дозвіл заснувати навчальний заклад, що мав всі права вузу, не доводилось: як і раніше, вузи сприймали як розсадник опозиційних настроїв, а революція пішла на спад, що означало припинення курсу на загравання з опозицією і відновлення реакційних тенденцій у політиці. Тож Довнар-Запольський як людина досвідчена і обережна розраховував спочатку отримати дозвіл на заснування навчального закладу, що займав би проміжне становище між інститутом і училищем, а вже потім вирішувати питання про їх перетворення на інститут.

А з іншого, він прагнув готувати на заснованих курсах насамперед фахівців для українських губерній і детально вивчати економічну географію України. Саме останнім припущенням можна пояснити, що на засновані ним Вищі комерційні курси було запрошено чимало осіб, що мали проукраїнські симпатії (О.В. Корчак-Чепурковський, О.О. Русов), а також провідних вчених-аграріїв (зокрема, П.Р. Сльозкіна), що відповідало особливостям економічної ситуації в Україні, яка залишалась аграрно-індустріальною країною.

Отже, в лютому 1906 р. Довнар-Запольський отримав від влади дозвіл на створення у Києві приватних Вищих комерційних курсів, що перебували у віданні Міністерства торгівлі та промисловості. Як слідує з уставу Київських вищих комерційних курсів, вони були «...высшим учебным заведением социально-экономических и коммерческих наук» [19]. Приналежність новопосталого навчального закладу до розряду вищого засвідчувалась і тим, що його випускники отримували диплом «...об окончании ими высшего коммерческого образования» [20]. Проте це стосувалось тільки дійсних слухачів, тоді як вільнослухачі отримували лише свідоцтво про прослухані ними курси і виявлені у них результати. Статус вищого навчального закладу засвідчувався і тим, що викладати там могли лише ті особи, що працюють у вузах або відомі своїми науковими працями [21].

Завданням Курсів (як слідує із їх Статуту) було визначено «...сообщать слушателям познания по предметам коммерческой специальности, готовят к практической деятельности в торгово-промышленных учреждениях и к преподаванию специальных предметов в коммерческих учебных заведениях» [22].

Таким чином, було очевидним, що Київські вищі комерційні курси від самого моменту свого заснування де-факто були економічним вузом і лише питанням часу було визнання цього їх статусу юридично. Останнє зрештою відбулось у травні 1908 р., коли їх було дозволено реорганізувати на Київський комерційний інститут, який з 1912 р. отримав права вищого навчального закладу. Сама ж історія заснування Київських вищих комерційних курсів засвідчила, що їх започаткування було цілком на часі та могло відбутись ще й раніше, але внаслідок протидії імперської влади було затримано і навіть саме їх заснування відбулось у урізаній формі – тобто, будучи де-факто економічним вузом від моменту свого заснування у 1906 р., вони змогли домогтись офіційного визнання цього свого статусу аж через 6 років після заснування. Також ця тема дозволила прослідкувати залежність розвитку економічної освіти від загальних тенденцій у розвитку господарського комплексу українських земель та засвідчила важливу роль професорської корпорації у вирішенні питання створення нових навчальних закладів. Дані висновки можуть прислужитись для дослідження інших складових інтелектуальної і соціально-економічної історії України цього періоду.

Література

1. Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 229, 153.
2. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834 – 1920 / І.С. Грищенко, В.А. Короткий. – К.: Либідь, 2009 – 256 с.; Історія економічних учень / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 124–145.

3. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М.П. Чубинского, Д.И. Багалея. – Репринт. изд. – Х.: САГА, 2007. – С. XIII, 9–10, 73–75, 127–128.
4. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 4.
5. Довнар-Запольский М.В. Новый тип высшего образования / М.В. Довнар-Запольский // Речь, произнесенная в собрании киевского купеческого общества 23-мая 1907 г. – Киев, 1907. – С. 24.
6. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 8.
7. Довнар-Запольский М.В. Новый тип высшего образования / М.В. Довнар-Запольский // Речь, произнесенная в собрании киевского купеческого общества 23-мая 1907 г. – Киев, 1907. – С. 21–25.
8. Там само. – С. 25–26.
9. ДАК, ф. 94, оп. 4, спр. 1, арк. 59–60.
10. ДАК, ф. 94, оп. 5, спр. 31, арк. 7 зв.
11. Записка о Киевском коммерческом институте. – Киев: Тип. Чоколова, 1910. – С. 2–3.
12. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 17.
13. Записка о Киевском коммерческом институте. – Киев: Тип. Чоколова, 1910. – С. 3.
14. Кобченко К.А. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів / К.А. Кобченко. – К.: «МП Леся», 2007. – С. 93 – 102.
15. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ — початок ХХ століття / В.С. Шандра. – Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2005. – С. 331–332.
16. ДАК, ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 18–19; Записка о Киевском коммерческом институте. – Киев, 1910. – С. 3.
17. Записка о Киевском коммерческом институте. – Киев: Тип. Чоколова, 1910. – С. 4.
18. Там само.
19. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 936, арк. 71.
20. ДАК, ф. 229, оп. 1, спр. 8, арк. 3 зв.
21. Там само.
22. ДАК, ф. 153, оп. 7, спр. 936, арк. 71.

Чуткий А.И. Учреждение Киевских Высших коммерческих курсов. В статье в контексте социально-экономической истории Украины начала ХХ в. рассматривается вопрос основания Киевских Высших коммерческих курсов. Подчеркивается определяющая роль М.В. Довнар-Запольского в деле основания Киевских Высших коммерческих курсов и обусловленность этого события общим направлением экономического состояния украинских земель на рубеже ХІХ – ХХ вв.

Ключевые слова: Киевские Высшие коммерческие курсы, социально-экономическая история, интеллектуальная история, профессорская корпорация.

Chutkiy A.I. Foundation of higher commercial courses. The article enlightens the issues of the foundation of higher commercial courses in Kyiv. The problem is studied in the context of social-economic history of Ukraine at the beginning of the ХХth century. The attention is paid to the defining the role of M.V. Dovnar-Zapolskuy in the foundation of Kiev higher commercial courses, which were conditioned by the economic progress of Ukrainian lands within ХІХ — ХХth centuries.

Key word: Kiev higher commercial courses, socio-economic history, intellectual history, Corporation of professors.

УДК 323.22(477-22)"1917/1921"

Щербатюк В.М.,

канд. істор. наук, докторант кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри теорії та історії держави і права Національної академії внутрішніх справ

Селянство та селянсько-повстанський рух України 1917–1921 рр. у працях лідерів більшовицької партії до середини 20-х років

У статті на основі праць більшовицьких лідерів висвітлено ставлення більшовиків до селянства України та селянсько-повстанського руху в 1917–1921 рр.

Ключові слова: селяни, повстанський рух, більшовики, боротьба.

На формування праць радянських авторів в перші роки з часу проголошення в Україні радянської влади значною мірою впливали праці представників політичної еліти того часу. Їх праці переповнені інструкціями, рекомендаціями, вказівками, наказами тощо. Ці матеріали здебільшого, зобов'язували до першочергового їх застосування, використання і наслідування, що призводило до ідеологічних нашарувань у дослідженнях. З утвердженням більшовицької ідеології як офіційної, рамки досліджень почали все більше обмежуватись, що згодом викликало фальсифікації подій та історичних процесів.

З числа тогочасної політичної еліти виділяються праці керівника Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків РСДРП(б), а з березня 1918 р. – Російської комуністичної партії більшовиків (РКП(б) В. Леніна (Ульянова). З його творчого доробку сюди віднесемо статті, нариси, промови, звернення, доповіді, підсумки, листи, директиви, зауваження, розпорядження та ін. Подібні праці В. Леніна та інших лідерів більшовицької партії не підпадають під категорію наукових досліджень. Проте вони важливі тим, що дають уявлення про ідейно-політичні погляди авторів, окреслюють концептуальні підходи більшовицьких лідерів до складного процесу розробки комуністичної доктрини та особливості її практичної реалізації. Опираючись на ці праці, спробуємо висвітлити ставлення більшовиків до українського селянства, а також їх політику в українському селі, виявити причини повстансько-партизанського руху в Україні та тактику боротьби більшовиків з повстанством. Разом з тим, простежимо вплив даних праць на формування підходів радянських дослідників у дослідженні селянсько-повстанського руху.

З проголошенням незалежності України вчені отримали можливість вдаватись до аналізу праць лідерів та теоретиків більшовизму. В контексті досліджуваних ними тем це, зокрема, простежується в працях С. Білокона [1], М. Шитюка [2], З. Олійник [3], С. Кульчицького [4], О. Шановської [5], К. Познанської [6], В. Розумюка [7], Т. Орлової [8] та ін.

Визначаючи ставлення до селян, В. Ленін у доповіді ВЦВК і Раднаркому на VII Всеросійському з'їзді Рад від 5 грудня 1919 р. говорив: «Селянин, з одного боку, є трудівник... Але, з другого боку, селянин є власник. Він хоче... свободи торгівлі...» і тут же лідер більшовиків додає: «...на це ми не підемо ніколи, скоріше поляжемо усі кістями, ніж зробимо в цьому поступки» [9, с. 382]. У промові на I Всеросійській нараді по партійній роботі на селі 18 листопада 1919 р. В. Ленін відзначив «...селянин як власник, у якого лишаються надлишки хліба, звик дивитися на них, як на свою власність, яку він може вільно продати... але селяни далеко

не всі розуміють, що вільна торгівля хлібом є державний злочин. «Я хліб виробив, це мій продукт, і я маю право ним торгувати», – так міркує селянин, за звичкою, по-старому. А ми говоримо, що це державний злочин. Вільна торгівля хлібом означає збагачення завдяки цьому хлібові, – це і є повернення до старого капіталізму, цього ми не допустимо, тут ми будемо вести боротьбу щоб то не стало» [10, с. 294, 297]. Як бачимо, лідер більшовиків категорично виступив проти збагачення (а звідси, відповідно, й підвищення життєвого рівня) селян. Справа не лише у «поверненні до старого капіталізму», В. Ульянов мислив стратегічно: більшовикам необхідне було бідне селянство, чим його більше, тим краще, адже саме з їх допомогою планувалось утвердити на селі радянську владу, повести боротьбу проти заможного селянства (згодом, залучивши до цього й незаможників), забезпечити надходження державі хліба. Навіть, коли з проголошенням нової економічної політики, допускався певний розвиток капіталістичних відносин на селі (був «вигідний і необхідний в надзвичайно розореній і відсталій дрібноселянській країні»), В. Ульянов робив поправку, що цей процес мав бути під контролем держави, тобто допускався, так званий «державний капіталізм», оскільки в іншому випадку «... він [розвиток капіталізму. – *Авт.*] може прискорити негайне піднесення селянського землеробства» [11, с. 8].

Для утвердження своєї влади більшовикам потрібне було не збагачення селян, а, в першу чергу, підтримка селянами їх влади та політики, яку більшовики впроваджували, надходження від селян хліба. Так, наприклад, Народний комісар у справах національностей Й. Сталін (Джугашвілі) ще в 1918 р. у праці «Політика радянської влади в національному питанні в Росії» заявив: «Треба, щоб радянська влада стала такою ж рідною і близькою для народних мас окраїн Росії. Але, для того, щоб зробити рідною, радянська влада мала насамперед зрозумілою для них...» [12, с. 357].

Сприяття завоюванню довіри у селян, на думку більшовиків, мала б їх підтримка селянського повстанського руху в Україні літа – осені 1918 р. проти австро-німецьких військ. Ця довіра повинна була сприяти організації повстанського руху під керівництвом більшовиків, з допомогою якого останні прагнули підняти загальне повстання, повернутись на Україну і відновити радянську владу. Більшовики активно включилися до організації й самого процесу формування партизанських загонів. Про це йдеться у праці «История одного партизанского штаба» відомого радянського партійного діяча А. Бубнова, яка вперше побачила світ у 1921 р. в журналі «Армия и революция» [13], а згодом передруковувалась у радянських збірниках. Автор на прикладі Чернігівського повстанського штабу, який територіально охоплював Ніжинський, Козелецький, Остерський, Чернігівський, Городнянський, Конотопський та Борзенський повіти розкрив роботу з формування повстанських загонів, обліку зброї, забезпечення повстанців продуктами тощо. А. Бубнов стверджував, що внаслідок проведеної роботи було досягнуто серйозних результатів: у Ніжинському повіті на облік було взято більше 5 тис. селян і робочих, до тисячі повстанців зведено в загони і озброєно [13, с. 249]. Проте, в кінцевому результаті робота Чернігівського повстанського штабу завершилась розпуском загонів і самого штабу. В цілому зазнала поразки спроба підняти повстання на Лівобережжі України, в основному на Чернігівщині й Полтавщині. Причиною такого завершення подій автор назвав «тиск німецьких військ», проте зазначив, що «історія Чернігівського штабу і організована ним партизанщина надзвичайно повчальна...», а далі планований більшовиками збройний виступ А. Бубнов списав безпосередньо на сам розвиток партизанської боротьби, на «невловиму логіку зростаючого руху»: «... Мовою фактів вона [історія Чернігівського штабу. – *Авт.*] вказує на те, як поступово завдання відкритого збройного виступу висувалась ходом розвитку партизанської боротьби...». Діяльність штабу, в якому, звісно, були прорахунки, автор також намагався обґрунтувати так званими об'єктивними причинами – розвитком масового руху [13, с. 254]. Проте, у дослідженні ми не зустрічаємо жодного натяку на помилки штабу, а тим більше автор замовчує, що під час серпневих (1918 р.) подій селяни України в основній своїй масі не підтримали більшовиків, спостерігалась неорганізованість і роз'єднаність дій повстансько-партизанських загонів, далася взнаки відсутність єдиного керівного центру, а тому

плановане більшовиками загальне повстання зазнало краху. Відповідальність за поразку повстання повною мірою лягло на керівництво Комуністичної партії України.

Щодо завоювання довіри до більшовицької влади з боку селян України В. Ленін у «Резолюції ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні» від 2 грудня 1919 р. переконував: «Зважаючи на те, що на Україні, ще в більшій мірі, ніж в Росії, переважну масу населення становить селянство, завданням Радянської влади на Україні є завоювання до себе довір'я з боку не тільки селянської бідноти, але й широких верств середнього селянства...» [14, с. 314]. Згодом, 18 березня 1919 р., на VIII з'їзді РКП(б) у звіті Центрального комітету партії В. Ленін відзначив: «... ми стояли, стоїмо і будемо стояти в прямій громадянській війні з куркулями. Це неминуче... Але часто через недосвідченість радянських працівників, через трудність питання, удари, які призначалися для куркулів, падали на середнє селянство. Тут ми погрішили надзвичайно. Зібраний щодо цього досвід допоможе нам зробити все для того, щоб запобігти цьому надалі...» [15, с. 143]. А далі 23 березня у доповіді про роботу на селі виголосив: «Насильство щодо середнього селянства являє собою велику шкоду. Це – верства чисельна, багатомільйонна...» [16, с. 194]. Тобто, довіру в українському селі більшовики намагалися посилити, схиливши до себе прихильність багаточисельного середнього селянства. Це значно допомогло б їм здійснити продовольчу політику, завдання якої лідер партії більшовиків сформував на початку 1919 р.: «Найближчим завданням продовольчої політики на Україні повинно бути вилучення хлібних надлишків...» [14, с. 314]. Зокрема, 2 грудня 1919 р. у «Промові при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б)» В. Ульянов деталізував: «... розверстка хліба повинна лягти в основу нашої діяльності. Продовольче питання лежить в основі всіх питань» [17, с. 337].

Селянство України вдалось до масового спротиву більшовикам. Антиукраїнська політика уряду УСРР та жорстокі реквізиції більшовицького війська викликали обурення серед селян, які масово поповнювали лави повстанців, вороже налаштованих до більшовицької влади. Особливо це проявилось з квітня – травня 1919 р. За таких умов В. Ленін й далі закликав до вилучення в селянства зброї, яка, за його словами, була зосереджена «...в руках куркульських та контрреволюційних елементів...». На порядку денному більшовиків стала боротьба з селянським повстансько-партизанським рухом. Так, В. Ленін 3 грудня 1919 р. на VIII Всеросійській конференції РКП(б) у заключному слові щодо питання про радянську владу на Україні виголосив: «... нам потрібен блок з селянством України, і для того, щоб цей блок здійснився... нам потрібна боротьба проти великих господарств, нам потрібна боротьба проти партизанства» [18, с. 347, 348].

Розвиток останнього народний комісар військово-морських справ, голова Реввійсьнаради Л. Троцький (Лейба Бронштейн) пояснював: «...розвитком в силу ряду історичних причин дрібнобуржуазного опортуністичного соціалізму на Україні» [19, с. 218]. Щоправда Л. Троцький розходився з В. Леніним у питаннях щодо оцінки селянства. Він вважав селянство виключно дрібновласницьким класом, який був ворожий соціалізові, а тому селянин не міг, на його думку, бути союзником пролетаріату. Тому Л. Троцький був категоричним щодо селянства, переконував, що революція в Росії може перемогти лише за умови, якщо вона буде перманентна, тобто відразу перекинеться на Захід і закликав: «...потрібно винищити дочиста усіх Григор'євих, Зелених, Махно і всіх куркульських помічників і потуральників» [19, с. 241].

Проте 1919 р. більшовики отримали відсіч з боку селянства. Лише у квітні в Україні відбулось 93 селянських повстання, а у першій половині травня – 29. За свідченням голови Раднаркому УСРР Х. Раковського, між 1 і 19 червня 1919 р. в Україні виникло 63 повстання. Загалом у період між квітнем і липнем вибухнуло близько 300 повстань, і замість запланованих 2,317 млн т зерна більшовики спромоглися зібрати у 1919 р. лише 423 тис. [20, с. 36].

Не маючи на селі жодної опори, більшовицькі керівники дійшли висновку щодо необхідності класового розшарування села, адже у протистоянні продовольчим загонам, селяни здебільшого зберігали сільську солідарність. Тому більшовики поставили собі за мету заручитись підтримкою бідніших селян і шляхом підбурювання налаштувати їх проти заможних.

У цьому контексті погодимось з думкою радянського партійного і державного діяча М. Скрипника, висловлену ним у книзі «Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк з портретами» про те, що селянство 1917–1918 р. ще «...не поділялося на класові шари і виявляло собою майже на всій території України неусталену революційну стихію...» [21, с. 25]. Автор акцентував увагу на тому, що селянсько-повстанський рух 1918 р., який він охарактеризував як «стихію куркулівського націоналізму», певною мірою у середовищі селянських мас відігравав консолідуючу роль. І це, як, на нашу думку, було далеко не останньою сприятливою умовою того наслідку, про який говорить М. Скрипник щодо 1918 р.: «радянська влада на Україні загинула» [21, с. 83].

Дещо більший більшовицький оптимізм щодо подій в Україні тих років знаходимо в праці радянської партійної діячки Є. Бош «Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации» [22], де авторка значну увагу приділила діяльності більшовицьких партійних і радянських організацій 1917–1918 рр. Незважаючи на те, що її праці притаманне ідеологічне нашарування, позитивом є залучення матеріалів досліджень українських діячів, зокрема В. Винниченка [22, с. 9], періодичних органів УНР, як, наприклад, «Вістник УНР» [22, с. 88, 111, 125, 126, 148, 186] та документів УЦР [22, с. 242–244], що значною мірою різнить книгу від подібних. Книга несе фактологічне підґрунтя для досліджень істориків, власне кажучи, про таке призначення праці й мріяла радянська діячка, готуючи її до друку [22, с. 7].

Про монолітність селянства в 1919 р. йдеться у публікації радянського партійного і державного діяча В. Затонського «Водоворот», вміщеної у збірнику «Октябрьская революция. Первое пятилетие», що його 1922 р. у Харкові видало з друку Державне видавництво [23]. Наступного року Військово-редакційна рада Українського військового округу передрукувала матеріал у журналі «Армия и революция» [24]. Це саме зробило й «Військове видавництво» Міністерства оборони СРСР 1962 р. [25] Автор статті стверджував, що оскільки селянство ще не встигло розшаруватися, то навіть і бідняку був притаманний приватно-власницький настрій, а тому і він виступав проти комуністів [25, с. 155]. В. Затонський, на час публікації 1922 і 1923 рр. як керівник Всеукраїнської кооперативної спілки, а згодом комісар народної освіти УСРР, висловив переконання, що причина тогочасного негативного ставлення селян до більшовиків полягала у відсутності класового розшарування в українському селі, недостатня освіченість селян, а звідси й нерозуміння політики більшовиків. Автор переконував, що селяни помилково вважали, нібито вони власноручно відвоювали собі землю у поміщиків без участі більшовиків; звернув увагу на утвердженні й усвідомленні селянами себе як військової сили; твердив про їх, так би мовити, темноту і неосвіченість. Виходячи з цього, В. Затонський дійшов висновку, що селянин-власник був байдужий до світової революції, до історичної місії пролетаріату, що пропагували більшовики [25, с. 155]. Вважаючи, що класове розшарування, яке у 1920 р. активізувалось в українському селі, було своєчасним, автор оминув про ініціювання його більшовиками та штучний характер цього процесу.

Залучаючи на свою сторону бідне і середнє селянство та протиставляючи його заможній верхівці села, більшовики розпалили класову ворожнечу. Ці дії підпорядковувалися всій же меті – вилучити хлібні ресурси у селянства, проте вже за допомогою самого селянства і за їх же участі насадити радянську владу в українському селі. Так, у праці «Успіхи і труднощі Радянської влади», що вийшла з друку 1919 р. окремою брошурою, В. Ленін переконував «... е куркулів серед селян, які діяльно чинять нам опір... Куркулів – меншість; і тут – боротьба і боротьба, їх треба придушити...». Тут же вождь більшовиків однозначно дав зрозуміти, якими методами потрібно діяти «... ми від насильства не відмовляємося...» [26, с. 59]. У цій самій праці В. Ленін повідомляв: «Запаси хліба на Україні величезні. Взяти все відразу не можна. Ми послали на Україну кращі наші радянські сили і вже в один голос одержали таке повідомлення: «Запаси хліба величезні, але всього відразу вивезти не можна, немає апарату... Ми повинні допомогти українським товаришам, тому що їм доводиться будувати апарат Радянської влади на місці...» [26, с. 65, 66]. І як наслідок наведемо твердження радянського партійного і державного діяча, ученого-економіста О. Шліхтера: «...кожен пуд заготовленого збіжжя в Україні в 1919 р. був облитий краплями крові» [27, с. 110]. Вилученню хліба сприяли

створені у травні 1920 р. комітети незаможних селян. З метою заохочення їх членів до експропріації продуктів у так званих куркулів, за комнезами залишали частину з вилученої продукції. Більшовики України втілювали в життя й інші рекомендації В. Леніна. Зокрема, комітетам бідноти та продзагонам рекомендувалось брати у «хлібних волостях» заручників із заможного населення, які мали б своїм життям відповідати за збирання у селян хліба.

Впроваджуючи політику класового розшарування в українському селі, вождь більшовиків переконував, що «... народження нового ладу неможливе без революційного насильства...». У своїй промові на IV конференції губернських надзвичайних комісій 6 лютого 1920 р. він запевняв: «Історія показала, що без революційного насильства неможливо досягти перемоги...» [28, с. 112, 113].

Окрім насилля над місцевим населенням, радянська влада у боротьбі з селянським повстанським рухом вдалася до військових радикальних дій. Так, наприклад, у листі «Членом Ради праці і оборони» кінця липня 1920 р. В. Ленін наказав при пересуванні військ із Кавказького фронту на Західний фронт, використати їх в Україні... [29, с. 244]. При перегрупуванні війська в Україну переправлялись з Уралу Башкирська дивізія, з Туркестану – 25-а Чапаєвська дивізія, а з Кавказу – здеморалізована Перша кінна армія С. Будьонного [30, с. 51]. З листа черпаємо важливу інформацію про те, як лідер більшовиків вбачав за можливе упокорити селян України і приборкати повстансько-партизанський рух та зібрати із селян продовольчу розверстку: «1. Військам Кавказького фронту йти пішки через всю Україну, розрахувавши маршрут так, щоб у кожен волость (з 1 900 приблизно волостей України) заходила двічі, через певний проміжок часу, спочатку кінна, потім піша частина для виконання (і потім перевірки виконання) таких завдань: а) збирання продовольства (за розверсткою); б) створення на місці, тобто в кожному селі, під охороною місцевих селян і під їх відповідальність подвійного (проти розверстки) запасу продовольства...; в) скликання (і перевірка) списку «відповідальних» селян... Відповідальні селяни особисто відповідають за виконання продовольчих та інших завдань влади. Після того як військо вийде, на місцеву владу покладається спеціальне завдання (за невиконання цього завдання – розстріл) дбати про справність і цілісність цього списку; г) розброєння селян-багатіїв. Повний збір зброї. Відповідальність за незнайдену зброю на начальнику військової частини; за незаявлену зброю на тому, у кого знайдено (розстріл), і на всій групі «відповідальних» селян (штраф, але не грішми, а хлібом і речами; конфіскація майна, арешт; роботи на копальнях)... 2. Для зазначених цілей в кожен військову частину додати... комісара або інструктора (зібрати 1 000 чоловік, якщо треба, з Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська робітників) для керівництва виконанням зазначених завдань. 3. В «упертих» волостях чи селах [тобто там, де повстанці продовжували боротьбу. – *Авт.*], військові частини або організують «третє відвідування» військом, або залишаються на постій (до 2-х тижнів) для покарання і виправлення...». 4. Частину цих постанов провести через Раду Оборони, частину через Рад-трудармію і Раднарком України...» [29, 244–246].

Проте й така політика не принесла очікуваних результатів. В. Ленін, аналізуючи причини невдач очікуваного утвердження влади на селі, одними з основних причин назвав «відсутність господарської основи» в українському селі, наявність то затухаючого, то знову спалахуючого селянського повстансько-партизанського руху, виступи робітників – «заворушення в селянстві йшло дуже сильне, серед робітників також панувало невдоволення» [32, с. 49], більший успіх противників більшовиків «у боротьбі за вплив серед селян» [32, с. 50]. Тому В. Ленін навесні 1921 р. переконав керівний склад партії змінити політику на селі, проголосивши нову економічну політику (НЕП), основною тезою якої для селян мала б стати заміна розверстки продуктовим податком, що дало б можливість селянам вільно торгувати надлишками (звісно, як йшлося вище, лише під контролем держави) і, тим самим, збагачуватись. Таким чином більшовики відволікли селян від збройної боротьби. Це дало їм можливість згодом утвердити свою владу в Україні.

Разом з тим, аналізуючи продовольчу політику в українському селі, В. Ленін змушений був визнати її хибною: «вона [продовольча політика. – *Авт.*] була, безсумнівно, і примі-

тивною і поганою» [32, с. 46]. На так званому «економічному фронті» більшовики визнали свою повну поразку. Зокрема, на II Всеросійському з'їзді політосвіт В. Ленін 17 жовтня 1921 р. у доповіді «Нова економічна політика і завдання політосвіт» пояснював: «На економічному фронті, із спробою переходу до комунізму, ми на весну 1921 р. зазнали поразки серйознішої, ніж будь-яка поразка, завдана нам Колчаком, Денікіним або Пілсудським, поразки, далеко серйознішої, далеко більш істотної і небезпечної. Вона проявилася у тому, що наша господарська політика у своїх верхах виявилася відірваною від низів і не створила того піднесення продуктивних сил, яке в програмі нашої партії визнане основним і невідкладним завданням.

Розверстка на селі, цей безпосередній комуністичний підхід до завдань будівництва у місті, заважала піднесенню продуктивних сил і стала основною причиною глибокої економічної і політичної кризи, на яку ми наткнулися весною 1921 р. Ось чому стало потрібним те, що з точки зору нашої лінії, нашої політики, не можна назвати не чим іншим, як найсильнішою поразкою і відступом» [32, с. 150, 151].

Проте, перехід до нової економічної політики не означав концептуальних перемін у планах більшовиків щодо насадження радянської влади і нових способів господарювання в українському селі та викорінення терору як засобу реалізації планів. Це чітко простежуємо у листі В. Ульянова до Л. Каменева від 3 березня 1922 р.: «Величезна помилка думати, що НЕП поклав край теророві. Ми ще повернемось до терору і терору економічного» [33, с. 412].

Народний комісар продовольства УСРР М. Владимиров (Шейнфінкель) у праці «Украинские крестьяне и продовольственный вопрос» наприкінці 1920 р. зазначає: «Українські селяни повинні пам'ятати, що без хліба радянська влада існувати не може...» [34, с. 7]. У цій самій книзі, у «Законі про хлібну розверстку», прийнятому в лютому 1920 р. Раднаркомом УСРР, знаходимо, що з хліба, вилученого у селян, мали бути нагородовані: «... доблесна Червона Армія», залізничники, «... робочі, що добувають вугілля...»; забезпечені «... діти, притулки, лікарні, лазарети і т.д.». Окрім цього повідомлялось, що із вилученого хліба утворювався особливий фонд, тобто запаси, для «засіву полів» [34, с. 12]. Проте, із цих запасів, як часто виявлялось, навесні держава не могла повною мірою забезпечити посівної кампанії. Так, наприклад, 7 листопада 1921 р. В. Ленін у «Промові на зборах робітників, робітниць, червоноармійців і молоді Хамовницького району, присвячених святкуванню четвертих роковин Жовтневої революції» виголосив «...кількість насіння, яке має держава, далеко не достатня, щоб засіяти хоча би стільки, як у 1921 р.» [35, с. 226]. Разом з тим, маємо факти: вилучений у селян хліб, що мав бути відправлений до міст Росії, досить часто гнив на складах – влада не могла забезпечити його відправку. Зокрема, архівні документи вказують, що зібране в Україні зерно, в тому числі у кількості 599 206 пудів у Київській губернії та 744 408 пудів у Подільській губернії, станом на жовтень 1920 р. не могло бути відправлене до Росії. Владі необхідно було налагодити відправку 350 вагонів щомісяця, а в першій половині того ж місяця відправили лише близько 100 вагонів. У секретних документах йшлося: «... транспорт... не в змозі справитися з виконанням категоричних вимог... .. До цього часу продовжують поступати відомості, що заготовлений з такими труднощами хліб подекуди гние і згорає...» [36, арк. 203]. І це відбувалось у той час, коли населення південних регіонів України страждало від голоду. Тому демагогічними виглядають слова М. Владимирова «Червона Армія... не може спокійно дивитися, щоб у звільненій Україні були голодні люди, в той час, коли рядом у селі є багато хліба...». Це не що інше, як оправдання грабівницької політики більшовиків в українському селі, спроба завести селян в оману і викачати з них якомога більше продуктів харчування. А далі автор продовжує: «Селяни тисячу раз праві у своїх скаргах на те, що у них нічого немає, але вони ще більш неправі, коли не дають хліба місту, щоб село мало від нього все необхідне» [34, с. 10]. Йдеться про пропонування більшовиками план товарообміну між містом і селом, який також зазнав краху у своїй реалізації. На підтвердження цього красномовними є слова В. Ульянова із «Доповіді про нову економічну політику 29 жовтня 1921 р. на VII Московській губ.[ернській] партконференції»: «З товарообміном нічого не вийшло, приватний ринок виявився сильнішим за нас. І замість товарообміну вийшла звичайна купівля-продаж, торгівля» [37, с. 188, 189].

Отже, праці лідерів більшовицької партії, що побачили світ у період утвердження більшовицької влади (1917 – середина 1920-х років), є важливими для вивчення історії селянства та селянського повстанського руху 1917–1921 рр. Вони дають розуміння ставлення більшовизму як течії крайнього екстремізму до селян України та їх прагнень, сприяють осягнути причини селянського повстансько-партизанського руху, визначають методи боротьби більшовиків з повстанством. Разом з тим, ці праці стали важливим підґрунтям при формуванні радянських міфологем, в контексті яких згодом почали розвиватись історична наука.

Література

1. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.). Джерелознавче дослідження / С.І. Білокінь. – К., 1999. – 448 с.
2. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття / М.М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
3. Олійник З.В. Національна політика більшовиків в Україні в 1917–1920 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / З.В.Олійник / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка – К., 2002. – 186 с. – Бібліогр.: С. 171–186.
4. Кульчицький С.В. Російська революція 1917 року: новий погляд / С.В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – С.79.
5. Шановська О.А. Представники «Ленінської гвардії» про більшовицьку систему влади 1917–1929 рр. / О. Шановська // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. – 2006. – Вип. 8. – С. 226–238.
6. Познанська К.В. Ліквідація більшовиками есерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в Україні (кінець 1919–1924 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / К.В.Познанська / Дніпро-дзержинський держ. технічний ун-т. – Дніпродзержинськ, 2007. – 215 с. – Бібліогр.: С. 184–215.
7. Розумюк В. «Привнесена свідомість» пролетаріату: марксист vs. К. Маркс / В. Розумюк // Дослідження світової політики: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 48. – С. 111–120.
8. Орлова Т.В. Більшовизм про звільнення жіноцтва: сучасні історіографічні оцінки / Т.В. Орлова // Гілея (науковий вісник). Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 22. – С. 166 – 178.
9. Ленін В.І. Доповідь ВЦВК і Раднаркому 5 грудня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне зібрання творів (далі ПЗТ). – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 363–405.
10. Ленін В.І. Промова на I Всеросійській нараді по партійній роботі на селі 18 листопада 1919 р. // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літератури України, 1973. – С. 291–310.
11. Ленін В.І. Тези доповіді про тактику РКП на III конгресі Комуністичного Інтернаціоналу // ПЗТ. Вип. 5. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 3–57.
12. Сталин Й.В. Политика советской власти в национальном вопросе в России // Сочинения. – К.: Держвидавництво політ. літератури УРСР, 1952. – С. 350 – 362.
13. Бубнов А.С. История одного партизанського штаба / А.С. Бубнов // Армия и революция. – 1921. – № 1 – 2. – С. 50 – 59.
14. Ленін В.І. Резолюція ЦК РКП(б) про радянську владу на Україні // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 313 – 316.
15. Ленін В.І. Звіт Центрального комітету 18 березня // ПЗТ. – Т. 38 (березень – червень 1919). – К.: Вид-во політ. літератури України, 1973. – С. 129 – 147.
16. Ленін В.І. Доповідь про роботу на селі 23 березня // ПЗТ. – Т. 38 (березень – червень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 182 – 199.
17. Ленін В.І. Промова при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б) // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 321–341.
18. Ленін В.І. Заключне слово в питанні про Радянську владу на Україні // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 347–348.
19. Троцкий Л.Д. Как вооружалась революция / Л.Д. Троцкий. – Т. 2. – Кн. 1. – М.: Гос. издат., 1924. – 476 с.
20. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Р.Конквест – К.: Либідь, 1993. – 276 с.
21. Скрипник М.О. Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк з портретами / М.О.Скрипник – Харків: Вид-во «Червоний шлях», 1923. – 86 с.
22. Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации / Е.Бош – М.–Л.: Гос. изд-во, 1925. – 272 с.
23. Затонский В.П. Водоворот // Октябрьская революция. Первое пятилетие / В.П.Затонский – Харьков: Гос. изд-во Украины, 1922. – С. 517–535.

24. Затонский В.П. Водоворот // Армия и революция / В.П.Затонский – Харьков, Военно-редакционный совет Украинского военного округа, 1923. – № 1 – 2. – С. 9 – 26.
25. Затонский В.П. Водоворот // Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне / В.П. Затонский – М.: Воен. изд-во Министерства обороны СССР, 1962. – С. 154 – 180.
26. Ленін В.І. Успіхи і труднощі Радянської влади // ПЗТ. – Т. 38 (березень – червень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 37 – 70.
27. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття / М.М.Шитюк – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
28. Ленін В.І. Промова на ІV конференції губернських надзвичайних комісій 6 лютого 1920 р. // ПЗТ. – Т. 40 (грудень 1919 – квітень 1920). К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – 586 с.
29. Ленін В.І. ПЗТ. – Т. 51 (липень 1919 – листопад 1920). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1975. – 574 с.
30. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник / О. Шатайло. – Львів: Вид-во «Світ», 2000. – 144 с.
31. Ленін В.І. Доповідь про тактику РКП 5 липня 1821 р. на ІІІ конгресі Комуністичного Інтернаціоналу // ПЗТ. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 32 – 50.
32. Ленін В.І. Нова економічна політика і завдання політосвіт // ПЗТ. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 147–166.
33. Ленін В.І. Лист до Л.Б. Каменева // ПЗТ. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 411–414.
34. Владимиров М. Украинские крестьяне и продовольственный вопрос / М.Владимиров– Харьков: Всеукр. изд-во, 1920. – 16 с.
35. Ленін В.І. Промова на зборах робітників, робітниць, червоноармійців і молоді Хамовницького району, присвячених святкуванню четвертих роковин Жовтневої революції, 7 листопада 1921 р. // Повне зібрання творів. – Вип. 5. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 185 – 210.
36. Галузевий Державний архів Міністерства оборони (ГДА МО) України. – ф.р. 3773, оп. 19823, спр. 16.
37. Ленін В.І. Доповідь про нову економічну політику 29 жовтня 1921 р. на VII Московській губ партконференції // Повне зібрання творів. – Вип. 5. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 185 – 210.

Щербатюк В.М. Крестьянство и крестьянско-повстанческое движение Украины 1917–1921 гг. в трудах лидеров большевистской партии до середины 1920-х годов. В статье на основе трудов большевистских лидеров отражено отношение большевиков к крестьянству Украины и крестьянско-повстанческому движению в 1917–1921 гг.

Ключевые слова: *крестьяне, повстанческое движение, большевики, борьба.*

Shcherbatyuk V.M. The peasantry and the peasant insurrectionary movement of Ukraine within 1917-1921 in the works of Bolsheviks' party leaders up to mid 20's. The article reveals the attitude of Bolsheviks to the peasantry of Ukraine and the peasant insurrectionary movement in 1917-1921. The research is done on the basis of the works of Bolsheviks' party leaders.

Key words: *peasants, insurrectionary movement, Bolsheviks, struggle.*

Автори номера

Анісімова

Людмила Анатоліївна,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Базарний

Денис Валерійович,

аспірант кафедри банківської справи економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бубляс

Наталія Іванівна,

аспірантка кафедри археології та слов'янських народів Інституту історії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Букало

Анна Миколаївна,

аспірантка кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вахнюк

Тетяна Петрівна,

магістр спеціальності «Фінанси» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Головко

Віктор Іванович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Двірна

Катерина Петрівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Жук

Оксана Іванівна,

старший викладач кафедри маркетингу Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України (далі – АПСВ ФПУ)

Заяць

Євген Іванович,

кандидат технічних наук, генеральний директор УДППЗ «Укрпошта»

Карпенко

Наталія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та управління АПСВ ФПУ

Коваленко

Єлена Ярославівна,

аспірант кафедри економічної кібернетики Національного університету біоресурсів і природокористування України

Кузнецова

Людмила Володимирівна

кандидат економічних наук, заступник генерального директора УДППЗ «Укрпошта»

Куценко

Віра Іванівна,

доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу та менеджменту АПСВ ФПУ

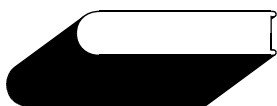
Ліпич

Людмила Михайлівна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету

- Луцай**
Володимир Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
- Марушкевич**
Богдан Миколайович, магістр соціології
- Мисака**
Ганна Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту АПСВ ФПУ
- Ніколаєць**
Катерина Миколаївна, докторант кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Приймак**
Юлія Олександрівна, кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціології Запорізького національного університету
- Приймак**
Олег Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету
- Сапелкіна**
Злата Петрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та профспілкового руху АПСВ ФПУ
- Сафонов**
Юрій Миколайович, кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємства Херсонського національного технічного університету
- Свистович**
Степан Михайлович, доктор історичних наук, професор кафедри історії і археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
- Чигирик**
Інна Іванівна, аспірантка кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Чорнодід**
Ігор Степанович, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та менеджменту АПСВ ФПУ
- Чуткий**
Андрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії господарства Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана
- Щербатюк**
Володимир Михайлович, кандидат історичних наук, докторант кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національної академії внутрішніх справ
- Ярмоленко**
Юлія Олександрівна, асистент кафедри маркетингу та менеджменту АПСВ ФПУ

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик збірника:

- 1) Соціальне управління і профспілковий рух;
- 2) Економіка. Проблеми економічного дослідження;
- 3) Політика, історія, культура
- 4) Наукові рецензії.

Автор статті відповідає за правильність і достовірність викладеного матеріалу, за належність останнього йому особисто.

Обсяг статті – від 6 до 12 сторінок машинопису.

Стаття повинна вміщувати такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язування даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі (витяг з постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України». – Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Текст статті друкується на папері стандартного формату (**A4**) через 1,5 інтервала з дотриманням таких розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого – 2 см, правого – 1 см.

Весь текст повинен бути набраний шрифтом **Times New Roman 14 pt** в одну колонку без застосування будь-якого форматування. Не допускається використання вставок та гіперпосилань. Можна виділяти окремі частини тексту курсивом або напівжирним шрифтом. Формули обов'язково повинні розмічатися. Посилання на літературу розміщується наприкінці тексту.

Ілюстрований матеріал виконується чітко і якісно. Посилання на ілюстрації у тексті статті – обов'язкове.

Разом із друкованою статтею (2 прим.) подається електронний варіант на дискеті, або CD-R диску. Файл статті повинен бути збережений у форматі RTF або у форматі MSWord. Екранні копії, схеми, малюнки та фотографії записуються на дискеті окремими графічними файлами форматів TIFF, BMP, GIF, JPG, в імені яких повинен вказуватись номер малюнка в статті, наприклад, pict_10. tif. На дискеті обов'язковими мають бути тільки файли, які відносяться до змісту статті. На етикетці дискети необхідно вказати прізвище та ініціали автора/авторів.

Структура статті: прізвище і ініціали автора, назва статті, анотації (рос., англ.), ключові слова, текст статті, бібліографія.

Наприклад:

Рубрика 5

Іванов Іван Іванович

Підготовка військових кадрів...:

1944–1950 рр.

...отримали вказівку партійних органів спрямувати першочергові удари на ліквідацію терористичних угруповань ОУН у містах і райцентрах [1, арк.10; 37, арк.27]. Найбільш уражені диверсіями стали райони Полісся та наближені до державного кордону залізничні відтинки Прикарпаття [2, с. 213].

Література

1. Військове виховання підрозділів СБ у 1941–1943 рр. див.: Огороднік В. Військова підготовка відділів Служби безпеки ОУН (Б) у 1940–1943 рр. /Валерій Огороднік //Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2008. – № 4. – С. 64–70.
2. Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Моногр. /Г. Биструхін, Д. Веденєєв. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.

Автор підписується на звороті останньої сторінки.

До статті додаються:

1) УДК;

2) прізвище та ініціали автора (рів), назва статті, анотація, ключові слова (укр., рос., англ. мовами);

3) дві рецензії:

2. одна з них може бути затверджена кафедрою або науково-дослідним відділом, де працює автор;

3. друга – зовнішня;

3) відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові, повністю звання, посада, контактні телефони.

Наприклад:

Іванов Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин ФПУ.

Телефон: 526 – 15 – 45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів.

До рубрики «**Наукові рецензії**» подаються матеріали українською мовою (обсягом від 3 до 6 стор.) у двох варіантах:

роздрукований за підписом автора рецензії і печаткою;

електронний на дискеті 3,5 дюйма.

Після подання матеріалу редколегія журналу в місячний термін розглядає доцільність розміщення рецензії, а науковий редактор вносить правки редакційного характеру (якщо це потрібно) та письмово погоджує їх з автором рецензованої роботи, або рецензентом. Поданий матеріал відображає точку зору рецензента, яка може не збігатися з позицією редколегії журналу.

Роздруковані матеріали і дискета авторів не повертаються.